

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

На правах рукопису

Павлік Оксана Миколаївна

УДК 343.84: [343.122]

**ЗАХИСТ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ В
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ**

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія:
кримінально-виконавче право

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Науковий керівник:

Колб Олександр Григорович,
доктор юридичних наук,
професор

Львів – 2010

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	14
1.1. Історія вчень про потерпілого від злочину та стан розробки зазначеної проблеми в науковій літературі.....	14
1.2. Сучасний стан та тенденції захисту прав потерпілого від злочину у ході виконання кримінальних покарань.....	32
1.3. Співвідношення понять «потерпілий» та «жертва» злочину....	61
Висновки до розділу 1.....	85
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЯ ТА РОЛІ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ВІДНОСИНАХ.....	89
2.1. Сучасні підходи щодо правового статусу потерпілого від злочину в кримінально-виконавчому праві України.....	89
2.2. Роль та місце потерпілого від злочину за чинним кримінально-виконавчим законодавством України.....	104
Висновки до розділу 2.....	121
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ ЗАСОБАМИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА	126
3.1. Міжнародно-правові підходи щодо захисту прав потерпілого від злочину та практика їх реалізації	126
3.2. Основні напрямки удосконалення форм і засобів захисту	

потерпілого від злочину в кримінально-виконавчому праві України.....	144
Висновки до розділу 3.....	169
ВИСНОВКИ.....	172
ДОДАТКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	194

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БК	–	Бюджетний кодекс.
ВТК	–	Виправно-трудоий кодекс.
ГК	–	Господарський кодекс.
ДДУПВП	–	Державний департамент України з питань виконання покарань.
ДВСУ	–	Державна виконавча служба України.
ДКВСУ	–	Державна кримінально-виконавча служба України.
ДІЗО	–	дисциплінарний ізолятор.
ЄВП	–	Європейські в'язничні правила.
КВІ	–	Кримінально-виконавча інспекція.
КВК	–	Кримінально-виконавчий кодекс.
КК	–	Кримінальний кодекс.
КПК	–	Кримінально-процесуальний кодекс.
КУпАП	–	Кодекс України про адміністративні правопорушення.
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ.
ОВП	–	органи виконання покарань.
ОВС	–	органи внутрішніх справ.
ООН	–	Організація Об'єднаних Націй.
ОРД	–	оперативно-розшукова діяльність.
ПВР УВП	–	Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань.
п.	–	пункт (статті, норми закону, тощо).
ПКТ	–	приміщення камерного типу.
СІЗО	–	слідчий ізолятор.
СРСР	–	Союз Радянських Соціалістичних Республік.
Ст.	–	стаття (нормативно-правового акту).

УРСР	–	Українська Радянська Соціалістична Республіка.
УВП	–	установа виконання покарань.
ЦК	–	Цивільний кодекс.
ЦПК	–	Цивільно-процесуальний кодекс.
ч.	–	частина.

ВСТУП

Актуальність теми. Як свідчить статистика, щорічно в Україні потерпілими від злочинів визнаються майже 300 тис. осіб. Таку ж кількість притягують до кримінальної відповідальності, із них менше 200 тис. засуджують, а інших осіб звільняють від кримінальної відповідальності та від покарання, виправдовують та закривають кримінальні справи у зв'язку із застосуванням до особи примусових заходів медичного характеру (відповідно до 500 та 900 осіб). Крім цього, щорічно суди відправляють на додаткове дослідження до 30 тис. кримінальних справ, більше 10 тис. призупиняють в порядку ст. 206 КПК. Залишаються не розглянутими до 30 тис. кримінальних справ, а більше ніж зі 100 тис. справ суди відкладають розгляд через неявку в судові засідання учасників кримінального процесу.

Усе це досить негативно впливає на ефективність захисту прав і законних інтересів потерпілих від злочину та свідчить про неналежне виконання державою своїх обов'язків, які витікають зі змісту ст. 3 Конституції України, у якій, зокрема, зазначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. З іншого боку, самі потерпілі від злочинів, маючи гарантоване у ст. 56 Конституції України право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, не досить активно його використовують у повсякденному житті. Зокрема, з часу прийняття КК 2001 року щорічно не відшкодовується завдана злочином шкода 30% потерпілих від злочинів від загальної кількості осіб, визнаних такими у судовому порядку.

Якщо при цьому врахувати явища латентної злочинності, особливо пов'язані з укриттям злочинів від реєстрації з боку правоохоронних органів, то проблеми захисту прав потерпілих від злочину є очевидними і актуальними.

Традиційно потерпілий від злочину був і є постійним об'єктом вивчення у науці кримінально-процесуального права. Серед вчених слід виділити роботи

Ю. Р. Адояна, С. О. Александрова, С. А. Альперта, В. А. Азарова, В. П. Бож'єва, В. І. Батюка, В. Г. Власенко, П. П. Гурєєва, М. І. Гошовського, Ю. М. Грошевого, Н. І. Газетдинова, В. Г. Даєва, А. Д. Давлєтова, З. З. Зінатулліна, Я. О. Клименко, Л. Д. Кокорєва, В. В. Кривобока, О. В. Крикунова, О. П. Кучинської, Е. Ф. Куцова, А. Г. Мазалова, О. Р. Михайленка, М. М. Михєєнка, С. В. Наріжного, В. Т. Нора, Є. С. Нікуліна, В. Я. Понаріна, В. М. Савицького, З. Д. Смітєнко, М. С. Строговича, В. М. Тertiшника, В. М. Ускова, Л. І. Шаповалова, В. П. Шебіко, М. Є. Шумило та ін.

Як жертва злочину потерпілий вивчається в кримінальному праві та в кримінології. Постійно в центрі уваги цей об'єкт є у роботах А. І. Алексєєєва, Ю. М. Антоняна, А. Ю. Арєф'єва, А. В. Багрій-Шахматова, Ю. В. Бауліна, Б. А. Блїндєра, А. М. Бойка, В. І. Борисова, Я. І. Гілінського, В. В. Голїни, П. С. Дагєля, О. М. Джужи, І. М. Даньшина, А. І. Долгової, В. П. Коновалова, Н. Ф. Кузнєцової, В. Г. Лихолоба, В. С. Мінської, Р. І. Міхєєва, В. І. Полубинського, С. В. Соболевої, І. Г. Скурту, О. Д. Тартаковського, В. О. Тулякова, В. Я. Рибальської, Д. В. Рївмана, Л. В. Франка, В. С. Устинова та ін.

Проте як учасник кримінально-виконавчих відносин потерпілий від злочину досліджений недостатньо. Лише фрагментально, у контексті визначення завдань кримінально-виконавчої політики, права і законодавства України, це питання було предметом вивчення у працях О. В. Беци, І. Г. Богатирьова, А. П. Гєля, О. М. Джужи, О. Г. Колба, В. О. Корчинського, О. В. Лисодєда, В. О. Меркулової, Л. П. Онїки, О. І. Осауленко, В. П. Пєткова, В. М. Синьова, А. Х. Степанюка, Г. О. Радова, В. М. Трубникова, М. П. Черненка, І. С. Яковець, О. Н. Ярмиш та ін.

У той же час, реформуючи вітчизняне законодавство та практику його застосування шляхом приведення його до кращих світових стандартів, наша держава вимушена шукати шляхів підвищення захисту загально визнаних прав і свобод людини і громадянина, чільне місце серед яких посїдають права потерпілих від злочину. Це у повній мірі відноситься і до кримінально-виконавчої діяльності держави, яка покликана реалізовувати законодавчо

визначені завдання та досягти мети кримінального покарання, що зазначена у ст. 50 КК України. З огляду на це, вибрана тема дослідження є актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ у межах теми «Актуальні проблеми вдосконалення українського законодавства та практики протидії злочинності» (державний реєстраційний номер 0106U003641).

Обраний напрям дослідження узгоджується з положеннями Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України від 10.05.06 р. № 361/2006, Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженої Указом Президента України від 25.04.08 р. № 401/2008 та ін.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка низки науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення механізму захисту прав потерпілих від злочинів в Україні, у тому числі шляхом створення відповідних процедур відшкодування завданої шкоди у ході виконання (відбування) кримінальних покарань.

Для досягнення цієї мети вирішувались такі основні **завдання:**

- проаналізувати історичні правові джерела щодо потерпілого від злочину та стан розробки зазначеної проблеми в науковій літературі;

- дослідити сучасний стан та тенденції захисту прав потерпілого від злочину в ході виконання кримінальних покарань (2001–2009 рр., тобто період з часу прийняття КК 2001 р. та КВК України 2004 р.);

- визначитись у змісті та співвідношенні понять «потерпілий» та «жертва» злочину для приведення норм вітчизняного законодавства з цих питань до вимог міжнародного права;

- з'ясувати роль та місце потерпілого від злочину в кримінально-виконавчих відносинах і систематизувати сучасні підходи щодо правового статусу потерпілого від злочину в кримінально-виконавчому законодавстві

України;

- вивчити міжнародно-правові підходи та практику їх реалізації щодо захисту прав потерпілого від злочину;

- дослідити та обґрунтувати основні напрямки удосконалення форм і засобів захисту потерпілого від злочину в кримінально-виконавчому праві України.

Крім цього, одним із ключових завдань було обґрунтувати необхідність внесення змін і доповнень у чинні КК, КПК і КВК у частині правового статусу потерпілого, а також запропонувати науково виважені зміни у постанови Пленуму Верховного Суду України з означеної проблематики.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у ході виконання кримінальних покарань та пов'язані з відшкодуванням завданої шкоди потерпілим від злочину.

Предметом дослідження виступає захист прав потерпілого від злочину в кримінально-виконавчому праві.

Теоретичну основу дослідження склали норми вітчизняного кримінально-виконавчого та міжнародного права з цієї проблематики, історична та сучасна практика їх застосування, стан та тенденції захисту прав потерпілих від злочинів в Україні у ході виконання кримінальних покарань, теоретично-практичні підходи, які пов'язані з розв'язанням цих проблем.

Емпіричну базу дослідження становлять дані державної статистики, а також місцева судова практика. У процесі дослідження опрацьовано понад 250 архівних кримінальних справ, по яких були прийняті рішення судів про визнання осіб потерпілими від злочинів, результати опитування 74 працівників ДВС та ДКВС України, та майже 5 тис. громадян.

Методи дослідження обрані з урахуванням його теми, мети і завдань.

Методологічну основу цієї наукової розробки становлять положення та висновки загальної теорії пізнання. В дисертації використано також праці з проблем філософії, логіки, історії, теорії держави та права, кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, цивільного та

цивільно-процесуального права, кримінології та віктимології.

З урахуванням комплексного підходу до вирішення проблем захисту прав потерпілих від злочину, в роботі були використані такі методи пізнання: діалектичний, формально-логічний, історичний, соціологічний, порівняльно-правовий, системно-структурний та статистичні. Зокрема, діалектичний метод дозволив з'ясувати правову природу потерпілого від злочину в контексті кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права у взаємозв'язку, взаємодії та взаємообумовленості правових станів цього суб'єкта суспільних відносин. Історичний метод дав можливість вивчити історичні правові джерела з питань захисту прав потерпілого від злочину та визначити генезис їх розвитку. За допомогою формально-логічного методу виявлені загальні тенденції щодо охорони прав та законних інтересів потерпілих від злочину кримінально виконавчими формами і засобами, а також розроблені конкретні науково обґрунтовані пропозиції по удосконаленню кримінально-виконавчої діяльності з означеної проблематики. У результаті застосування методу порівняльного аналізу співставлені норми вітчизняного та міжнародного права, а також проаналізована практика їх застосування з питань відшкодування завданої злочином шкоди.

Під час дослідження були використані й інші методи пізнання правових явищ і процесів (статистичні – для встановлення стану, рівня і динаміки розвитку процесів, пов'язаних з відшкодуванням завданої потерпілим шкоди; системно-структурний – для визначення місця і ролі потерпілого від злочину в системі кримінально-виконавчих відносин; соціологічний – для вивчення соціальної природи процесів, обумовлених необхідністю боротьби з рецидивною злочинністю та підвищення рівня реєстраційно-облікової дисципліни в діяльності правоохоронних органів).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні монографічним дослідженням, у якому потерпілий від злочину розглядається як учасник кримінально-виконавчої діяльності.

У роботі висунуто та обґрунтовано низку нових у концептуальному

плані та важливих для юридичної практики положень, які виносяться на захист, а саме:

Вперше:

- обґрунтовується необхідність створення системи відповідних правоохоронних органів, які безпосередньо займатимуться питаннями по виявленню джерел відшкодування завданої потерпілим від злочину шкоди. Пропонується це здійснювати за схемою: оперативні підрозділи міліції, податкової міліції, СБУ, ін., помічники прокурорів, помічники суддів, оперативні апарати органів і установ виконання покарань;

- доведена потреба у доповненні кримінально-виконавчого законодавства України завданням по відшкодуванню завданої шкоди потерпілим від злочинів або створення умов для цього та запропоновані відповідні правові засоби його реалізації;

- потерпілий від злочину розглянутий не тільки як об'єкт правового захисту, але і як учасник кримінально-виконавчих відносин, що, відповідно, має вплинути і на сучасний зміст політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Набули подальшого розвитку:

- положення кримінології, а саме: дано поняття «потерпілого», визначені його відмінності від «жертви» злочину; з'ясована правова природа явищ віктимізації та латентності в частині визначення реальної шкоди, завданої потерпілим від злочинів, їх межі, тощо;

- пропозиції вчених і практиків щодо необхідності подальшого проведення судової реформи, зокрема щодо посилення судового контролю за виконанням кримінальних покарань та інших рішень суду, пов'язаних із захистом прав потерпілих від злочину в процесі кримінально-виконавчої діяльності;

- теоретичні та практичні аспекти уніфікації норм вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства і міжнародного права та впровадження міжнародних стандартів і підходів у діяльність органів і установ

виконання покарань з питань відшкодування шкоди, завданої потерпілим від злочину.

Удосконалено:

- наукові підходи щодо правової природи потерпілого від злочину, а саме: пропонується його розглядати не лише у кримінально-процесуальному та цивільно-правовому аспектах, але й у кримінально-виконавчій площині правових відносин, що складає один із елементів змісту кримінально-виконавчої діяльності держави;

- теоретичні розробки щодо необхідності видозмін Закону України «Про статистику» (запропонований новий підхід щодо обліку розкритих злочинів), КВК (зокрема, обґрунтовуються зміни щодо порядку відрахувань із заробітку засуджених, застосування до них різних видів звільнення від подальшого відбування покарання з урахуванням їх відношення до виконання обов'язків по відшкодуванню завданої потерпілим шкоди, т. ін.), Пленумів Верховного Суду України з питань, що стосуються захисту прав потерпілих від злочину;

- проекти нормативно-правових актів, що стосуються правового статусу потерпілих від злочину та захисту їх прав і законних інтересів (КПК, Закону України «Про компенсацію шкоди жертвам насильницьких злочинів», ін.).

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження використані при доопрацюванні проекту КПК, Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, внесення змін у КВК (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 28.11.2008 р., № 04-19/14-2809).

Крім цього, практичне значення сформульованих у роботі науково обґрунтованих положень, висновків, пропозицій і рекомендацій полягає в тому, що вони становлять як науково-теоретичний, так і практичний інтерес:

- у науково-дослідній сфері – як основа для подальшої розробки проблем захисту прав потерпілих від злочину в ході виконання кримінальних покарань, а також для удосконалення механізму відшкодування завданої злочином шкоди за рахунок держави та інших можливостей, у першу чергу, засуджених осіб;

- у *правотворчій сфері* – як одне із джерел розробок концептуальних положень кримінально-правової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політики України з питань відшкодування завданої потерпілим від злочинів шкоди, а також для підготовки нормативно-правових актів з означеної проблематики;

- у *правоохоронній діяльності та судовій практиці* – як науково обґрунтовані заходи по удосконаленню практики відшкодування завданої злочином шкоди і підвищенню рівня захисту прав і законних інтересів потерпілих (акти впровадження від 12 травня 2009 р., 21 вересня 2009 р.).

- у *навчальному процесі* – як матеріали для підготовки навчальних посібників і методичних розробок з курсу «Кримінально-виконавче право України» та «Кримінологія», а також як основа для викладання цих навчальних дисциплін і написання науково-дослідних робіт студентами юридичного профілю (акти впровадження від 16 вересня 2009 р., № 3/3032, 29 вересня 2009 р., № 99/2).

Апробація результатів дослідження. Теоретичні положення та висновки дисертації були оприлюднені у формі доповідей на п'ятьох міжнародних науково-практичних конференціях, а саме: I Міжвузівській науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 2005 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 2007 р.); V Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 2008р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Волинь очима молодих науковців: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Луцьк, 2009 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 2009 р.).

Публікації. За матеріалами дослідження опубліковано 6 наукових статей у фахових виданнях ВАК України, та 5 – у матеріалах науково-практичних конференцій.

РОЗДІЛ 1
ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ПРОБЛЕМ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ
В КРИМІНАЛЬНО - ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

1.1. Історія вчень про потерпілого від злочину та стан розробки зазначеної проблеми в науковій літературі

Необхідність дослідження історичних джерел виникнення та розвитку законодавства щодо потерпілих від злочинів обумовлена проблемами і завданнями проведення правової реформи в Україні та приведенням вітчизняних норм до кращих світових стандартів, включаючи кримінально-виконавче законодавство. З іншого боку, механізм захисту прав потерпілих, що існує в будь-якій державі, передбачає певну поступальність, що ґрунтується на суспільно-правовій та історичній практиці. З огляду цього, вибрана тема дослідження є досить актуальною.

У науці зазначена проблема є постійним предметом та об'єктом вивчення. Значну увагу цьому питанню приділено у працях: О.Я. Дубінського, М.П. Драгоманова, В.С. Зеленецького, М.Й. Коржанського, Н.Ф. Кузнецової, В.С. Кульчицького, М.М. Міхеєнко, В.Т. Нора, А.А. Піонтковського, П.М. Рабиновича, В.О. Тулякова, О.І. Чистякова, І.К. Туркевича та інших вчених. Проте на стадії виконання кримінального покарання дана проблема вивчена недостатньо, що і стало предметом даного дослідження. У той самий час, як влучно зауважив з цього приводу І.Л. Петрухін, потрібно знати, як готувалися судові реформи в минулому, яким чином організовувалася робота щодо перегляду законодавства і наскільки радикальними були ці перетворення та зміни [161, с. 3].

Лише фрагментарно, у контексті змісту кримінального права, питання щодо захисту прав потерпілого від злочину шляхом використання інституту

відшкодування заподіяної шкоди засобами кримінального законодавства досліджені у дисертації А.М. Бойко «Кримінально-правовий обов'язок відшкодування заподіяної шкоди» [23].

Частково предметом дослідження зазначеної проблеми було у монографії російської вченої С.В. Анощенкової Кримінально-правове вчення про потерпілого [11]; дисертації Я.О. Клименко «Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином» [79]; монографії Колба О.Г. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально –виконавчій установі [80]; колективній монографії за редакцією О.Г.Колба Сучасна кримінально-виконавча політика України [81]; міждисциплінарному дослідженні, проведеного групою вчених на чолі з Ю.В. Бауліним та В.І. Борисовим «Потерпілий від злочину»[167]; дисертації Т.Л. Сироїд «Захист жертв злочинів у міжнародному праві» [253]; дисертації В.О. Тулякова «Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи» [261]; дисертації П.Л. Фріса «Кримінально-правова політика України» [287]; монографії М.І. Хавронюка Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації [290]; монографії Д.П. Чекулаєва Потерпілий: доступ до правосуддя та компенсація завданої шкоди [296]; дисертації М.П. Черненка «Проблеми теорії і практики виконання майнових покарань» [299].

Опосередковано (як предмет кримінально-виконавчого права) потерпілий від злочину розглянутий у сучасних науково-методичних виданнях, присвячених зазначеній галузі права: монографії І.Г. Богатирьова Українська пенітенціарна наука [20]; підручнику за загальною редакцією В.М. Трубникова [28]; навчальному посібнику за редакцією А.Х. Степанюка [34]; навчальному посібнику за редакцією О.Г. Колба [84]; навчальному посібнику за редакцією О.М. Джужи [108]; монографії А.Х. Степанюка [247]; підручнику А.Х. Степанюка [250].

Разом з тим, у жодній з вищезазначених робіт прямо питання по захисту прав потерпілих від злочину в кримінально-виконавчому праві України

авторами не ставилась, що й обумовило вибір теми даного дисертаційного дослідження.

Як показує проведений аналіз наукових джерел, вивчення питань, пов'язаних зі становленням інституту потерпілого у нормах права, тісно пов'язана з дослідженням історії держави і права [121, с. 27].

Як з цього приводу зробили висновок ряд вчених: «Історія держави і права своїм конкретним змістом звернена у минуле, але своєю політичною спрямованістю вона націлена на сьогоднішнє та у майбутнє, зокрема дає можливість не тільки глибше зрозуміти державно-правові реалії сучасності, а й відкривати нові закономірності розвитку держави та права, прогнозувати нові тенденції розвитку державно-правових інститутів» [66, с.3].

Як приклад можуть служити закони Хетського царства, що процвітало більше трьох тисяч років тому. Зокрема, вже у той час була така норма: «Якщо хтось заподіяв шкоду людині та зробив її хворою, то він повинен за нею доглянути. Він повинен дати замість нього людину, і та повинна працювати в домі постраждалого доти, доки він не одужає. Коли ж він одужає, винний повинен дати йому 6 мін сріблом, а також сам заплатити лікареві» [254, с.4].

Зазначене покарання має певну схожість з громадськими роботами, визначеними у ст. 56 нині діючого КК України як один із видів державного примусу, що застосовується судом до винної у вчиненні злочину особи. Проте дія цієї норми по своїй правовій природі має суворі межі – застосовується лише щодо злочинів невеликої тяжкості (ст.123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», ст. 124 «Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження», ч. 1 ст. 126 «Побої і мордування», ст. 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження», ін. КК України). У той самий час, цілком очевидним є те, що дане покарання має мати той зміст, який історично пройшов апробацію у правовій практиці. Проте дійсність наступна: у структурі покарань

громадські роботи складають лише 1% [106, с. 31].

Суттєво не змінилися ці показники і у 2008-2009р. Зокрема, у 2008 році громадські роботи призначено до 5,2тис. осіб, що на 23% більше, або 3,6% [2,8%].

Є й інші відмінності з їх історичним аналогом: громадські роботи по чинному КК України виконуються особисто засудженим і лише на об'єктах, вид яких визначають органи місцевого самоврядування [103, с. 136-137].

Цікавими є й інші історичні правові джерела. Зокрема, для першого в історії людства зводу законів царя Хаммурапі (XVII ст. до н. е.) було характерним те, що громада відповідала за вчинені на її території пограбування чи вбивства. Так, за вбивство мешканці поселення і старійшина повинні були відважити 1 міну (50кг) срібла родичам потерпілого. Якщо під час бійки людина зазнавала тілесних ушкоджень, винний зобов'язаний був платити за лікування. Для відшкодування майнової шкоди законодавство Стародавнього Заходу застосовувало принцип кратності розміру заподіяної шкоди. Наприклад, за крадіжку племінного бика належало повернути 15 молодих биків [257, с. 6].

У той самий час, у чинному законодавстві України основний зміст покарання полягає у тому, щоб засуджений виконав обов'язок перед державою (ст. 50 КК, ст. 3 КВК). Показовою у цьому контексті є ст. 57 КК, у ч.1 якої зазначено, що із суми заробітку засудженого до виправних робіт проводиться відрахування в дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду, у межах від 10 до 20 %. При цьому, як зазначено у ч. 2 ст. 45 КВК, відшкодування завданої злочинном шкоди потерпілим здійснюється лише після відрахування податків та інших платежів, незалежно від наявності претензій до засудженого за виконавчими документами. Виходить парадоксальна річ: у монархічних рабовласницьких державах кримінально-правова політика була більш гуманною та справедливою щодо потерпілих від злочину, ніж у демократичних республіканських суспільно-політичних режимах.

У ці часи, як дослідив В.О. Туляков, соціальний контроль, реституція і

покарання (помста) здійснювались безпосередньо особами, які постраждали від злочину. Вони самостійно (або їх сім'ї) брали відправлення правосуддя в свої руки... Кодекс Хаммурапі також рекомендував сім'ї жертви і всій общині приймати на себе відповідальність за допомогу жертві у випадку, коли злочинець втік або не може бути розшуканий і, отже, не може бути примушений до виплати реституції [261, с.105-106].

Зміст же сучасної зазначеної політики, як зробив висновок П. Л. Фріс, полягає у нерозривному зв'язку з внутрішньою політикою держави і є її системоутворюючим елементом [285, с. 9]. Більше того, відповідно до вимог ст. 56 Конституції України, кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Проте з часу незалежності України чітко визначалась одна з негативних тенденцій діяльності держави щодо захисту прав потерпілих від злочинів: щорічно збільшується кількість нереалізованих виконавчих документів по кримінальних справах, що пов'язані з відшкодуванням моральної та матеріальної шкоди [36, с. 210-241].

Аналіз вітчизняних історичних правових джерел засвідчив, що їх основу складали норми щодо охорони приватної власності. Зокрема, у найважливішій пам'ятці феодального права, яка мала величезний вплив і на становлення пізніших джерел права, у «Руській Правді», головною метою покарання поряд з відплатою (карою) було відшкодування збитків. Так, за вбивство вільної людини стягався грошовий штраф (віра) на користь князя, а родичам потерпілого – надавалась грошова винагорода (головництво) [128, с. 38]. Крім цього, покарання диференціювалось залежно від соціального становища винного та потерпілого. Воно передбачало в першу чергу відшкодування збитків, заподіяних злочином потерпілому та його родичам, і саме тому переважаючим видом покарань було майнове стягнення, яке накладалось на

злочинця [38, с. 54].

У ст. 1 «Руської Правди» було зазначене наступне: «Убъет муж (б) мужа, мьстить брату брата, или сынови отца, либо отцу сына, или брату чаду, либо сестрину сынови; аще не будеть кто мьстя, то 40 гривен за голову; аще будуть русин, либо гридин, либо купчина, либо ябетчик, либо мечник, аще изьгой будеть, либо словенин, то 40 гривен положен за их» [231, с.87].

При цьому, встановлюючи відповідальність за вчинення тих чи інших злочинів, «Руська Правда» мала на увазі виключно фізичних осіб як можливих винуватців їх вчинення. Прикладом можуть бути ст.ст. 1, 4, 13 та інші, які визначали як види покарань, що застосовувались до винної особи, так і характер злочинних діянь, що можуть бути вчинені виключно людиною і ніким іншим.

Особливо важливим з точки зору даного дослідження є те, що у «Руській Правді» пріоритетними були норми, що захищали майнові права потерпілого від злочину, а саме: в ст. 21 Короткої Редакції було зазначено наступне: «Аже убьють огнищанина у клети, или у коня, или у говяда, или коровье татьби, то убити в пса место, а тоже покон и тивуницу».

Зміст ст. 38 Короткої редакції дозволяє констатувати, що по суті «Руська Правда» закріпила принципи індивідуалізації відповідальності та покарання, а також принципи невідворотності публічного покарання за вчинення тяжких злочинів [146, с. 56], який потіснив більш стародавній інститут самозахисту та самосуду, що був відомий у ранніх правових джерелах («Устав і Закон Руський», Договори з Візантією (911, 944 і 971 pp.)) [37, с. 70].

Аналогами у чинному законодавстві України є покарання у виді штрафу (ст. 54 КК) та конфіскації майна (ст. 59 КК). Проте примусове безоплатне вилучення майна засудженого та штраф здійснюється у власність не потерпілого, а держави, і лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК. Більше того, як це впливає зі змісту п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003р. №7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», з підстав, зазначених у ч.1 ст.

69 КК, суд може і не призначати додаткового покарання, передбаченого санкцією статті Особливої частини КК, як обов'язкове [206, с. 34].

Майнові покарання були характерними й для періоду Української козацької держави (від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського) [286, с.49-62]. XVII ст. розпочало фактично нову еру як в історії України, так і в становленні кримінального права. У результаті визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр. було створено національну Українську козацьку державу з власною правовою системою, побудованою не на власних джерелах права. Ними в першу чергу стали норми звичаєвого права. Однак активно застосовувались норми Польсько-Литовських статутів, при цьому фактично це законодавство мало широке застосування на всій території України (за винятком Слобожанщини, яка перебувала під впливом російських законів, хоча і там певною мірою застосовувались норми польсько-литовського законодавства). Крім цього, на формування нової системи права суттєво вплинуло право запорізьких козаків, яке стало основою для створення кримінального права національної Української держави. Воно фактично було кримінальним правом Запорізької Січі, хоча досягло більш високого рівня розвитку і формувалось у першу чергу на базі давньоруського права та, насамперед, «Руської Правди». Значний вплив на нього здійснили і норми польсько-литовських нормативних актів (передусім Литовських статутів) [121].

У цей час суттєво змінилася система покарань, яка з урахуванням умов воєнного часу стала більш жорстокою. Була значно розширена сфера застосування смертної кари. Це, на думку Д.І. Яворницького, пояснювалось трьома причинами:

- а) приходом на Січ людей високої моралі;
- б) відсутністю жінок, що викликало як наслідок відсутність їх пом'якшуючого впливу;
- в) постійним веденням воєнних дій, що вимагало необхідності підтримки порядку у війську [314, с. 150].

Разом з тим, законодавство козацької держави передбачало застосування і майнових стягнень (в основному конфіскація майна) за вчинення злочинів невеликої тяжкості [300, с.56-58].

Метою покарання визнавалась відплата та відшкодування заподіяних збитків, а також превенція, яка насамперед пов'язувалась зі страхом перед карою (як відомо, у чинному КК України відшкодування заподіяної злочинном шкоди для потерпілого як елемент мети покарання не визначено (ст. 50)).

Знало кримінальне право Запорізької Січі і такий вид покарання, як розграбування майна, яке застосовувалось до торговців, що самовільно підвищували ціни на товари проти встановлених норм.

Майнові покарання були передбачені і у Зводі законів, який отримав назву «Права, за якими судиться малоросійський народ» [169].

Після повної ліквідації української державності та включення українських земель до складу Російської імперії, Польщі, Угорщини та Румунії, власна політика у сфері боротьби зі злочинністю, включаючи кримінально-виконавчу політику, як системний елемент першої, із зрозумілих причин не проводилась. Проте, якою вона повинна була би бути, як зауважив П.Л. Фріс, можна визначити, лише проаналізувавши трактати українських філософів та науковців, що збереглись до наших днів [286, с.62].

Лише після лютого 1917 року склались об'єктивні можливості для досягнення Україною державної незалежності і, відповідно, створення власного законодавства, в т.ч. у галузі боротьби зі злочинністю (кримінального, кримінально-процесуального та пенітенціарного права). Проте, в період творення Української держави (1917-1922р.р.) на її території в основному діяли норми кримінального права Російської імперії і зокрема, «Кримінальне уложення» 1903р. [304, с. 93]. Правда, єдине що у відповідних місцях слово «Росія була замінена на «Українська Народна Республіка»: « Всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 року, оскільки їх не змінено і не скасовано універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають

силу і надалі як закони і постанови Української Народної республіки» [136 с. 21].

При цьому в «Кримінальному уложенні» теж передбачались майнові покарання, зокрема, за злочини і провини стягувалось грошове стягнення.

Значний науковий потенціал теорії дореволюційного права суттєво вплинув на радянське кримінальне право (радянський період політики у сфері боротьби зі злочинністю). Останнє, яке було соціалістичним за характером (ідеологією), не тільки формально, а в переважній частині змістовно перейняло багатющій багатовіковий досвід, відображений у нормативних розпорядженнях свого «попередника» [285, с. 87].

Події жовтня 1917 року не спричинили розриву спадкоємності нового і старого законодавства, не усунули їх фактичного взаємозв'язку та взаємообумовленості. Так, ст. 5 Декрету Ради Народних Комісарів від 24 листопада 1917 року № 1 «Про суд» формально допускала застосування старих законів, але з умовою, яка фактично зводила таку можливість нанівець, лише постільки, на скільки такі не скасовані революцією і не суперечать революційній совісті і революційній правосвідомості [236, с. 16]. Проте, використання в Україні російського законодавства суттєво обмежувало можливості розробки та запровадження національного законодавства, в т.ч. у сфері боротьби зі злочинністю. Особливу роль при цьому мали «Керівні засади з кримінального права РСФР», які були затверджені в 1919 р. і з 4 серпня 1920 р. набули чинності на території України [236, с. 57]. Розділ VI цього нормативно-правового акту був присвячений видам покарань, які були розміщені від менш тяжкого до більш тяжкого (принцип, який застосований у чинному КК України).

І хоча «Керівні засади» помітно поступалися попередньому кримінальному законодавству (через заполітизованість і виключно класовий підхід), вони не тільки синтезували, а й до певної міри збагатили накопичений раніше досвід побудови основоположних інститутів кримінального права та, зокрема, норм, пов'язаних із захистом прав потерпілих від злочину. Їх

історичне значення полягає в тому, що вони проклали шлях від Уложень 1845 і 1903 років через несистематизовані норми післяжовтневого періоду (1917-1919 рр.) до першого радянського КК [264, с. 11].

«Керівні засади», крім цього, стали прототипом загальної частини КК України 1922р. Проте, продовжуючи ліквідацію незалежності й самостійності України, враховуючи значення політики у сфері боротьби зі злочинністю для досягнення її мети, КК Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) [78, с. 12] будувався на КК 1922 р. Більше того, фактично КК УСРР був ідентичним КК Російської Соціалістичної Федеративної Республіки [90, с.24], матеріальні норми в яких були зорієнтовані у більшій мірі на захист державного (пролетарського) устрою, а не власне, окремо взятих громадян (потерпілих від злочину).

Виходячи з цього, і кримінально-процесуальне, і виправно-трудове законодавство України того часу не мало ефективних механізмів захисту прав потерпілих від злочину, особливо в частині відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди. Зокрема, у вступній частині Закону про введення в дію КК УСРР 1922 р. було зазначено наступне: «Об'єднання у Кримінальний кодекс всіх каральних ухвал здійснено для захисту робітничо-селянської держави і революційного правопорядку від його порушників і суспільно небезпечних елементів і для становлення твердих основ революційної правосвідомості» [17, с.34].

Глава IV КК 1922р. «Роди і види покарань і інших заходів соціального захисту (ст.ст. 32-50) і гл. V «Порядок відбування покарання» (ст.ст. 51-56) були присвячені питанням застосування до винної у вчиненні злочину особи заходів державного примусу. У цих розділах вперше знайшов своє втілення інститут умовно-дострокового звільнення від покарання (ст.ст. 52-55), прогресивність та гуманізм якого були беззаперечні [286, с.96]. Разом з тим, умовно-дострокове звільнення із захистом прав потерпілих від злочину (відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди) прямо пов'язано не було.

Після утворення СРСР у грудні 1922 р. і до його розпаду (у грудні 1991 р.) розвиток структури кримінального законодавства, включаючи норми, що пов'язані з охороною прав потерпілих від злочину, здійснювалось на двох рівнях – загальносоюзному та республіканському.

Одним із результатів такої діяльності став КК УСРР 1927 р., який, незважаючи на численні зміни майже 30 років відтворював політику у сфері боротьби зі злочинністю, одним із структурних елементів якої була кримінально-виконавча політика, та який увійшов в історію як «Кодекс сталінського тоталітаризму». Аналогічний зміст мав і ВТК УСРР 1925 р. Як з цього приводу зауважив О.М. Джужа: «Прийняті в цей період нормативні акти радянського уряду настільки змінили обличчя одного з найгуманніших кодексів епохи соціалізму, що від нього залишилися сама лише загальна частина. Наступив період ГУЛАГу» [108, с. 68].

Як доказ, ні в розділі 1 КК «Завдання кримінального кодексу» (ст. 1), ні в інших розділах (р. 4 «Заходи соціального захисту, що застосовуються за Кримінальним кодексом (ст.ст. 21-41); р. 5 «Порядок застосування заходів соціального захисту судово-виправного характеру» (ст.ст. 42-47), розділ 6 «Умовне засудження» (ст.ст. 48-53) мова про захист потерпілого від злочину навіть не велась [277]. Як з цього приводу зробив висновок П.Л. Фріс, «Кримінально-правова політика в період 1927-1952 рр. спрямовувалася на вирішення завдань, що висував сталінський режим. Мільйони осіб перебували за дротом таборів ГУЛАГ, утворюючи армію дармової робочої сили. Одним ударом за допомогою реалізації кримінально-правової політики, диктаторський режим вирішував питання боротьби із своїми противниками та створення армії дешевої робочої сили, за рахунок якої вирішувались завдання посилення влади» [286, с. 99]. Так, тільки станом на 01 січня 1941 р. в СРСР діяло 53 виправно-трудова табори, де перебувало 1 млн. 500 тис. 524 особи, та 425 виправно-трудова колоній, у яких відбували покарання 429 тис. 205 засуджених [62, с. 52].

У той самий час, як вірно зробили висновок ряд вчених, одним з

найважливіших факторів, що мають визначати, формувати та змінювати кримінальну політику і політику у сфері виконання покарань, безумовно має бути криміногенна ситуація, що складається в країні [34, с. 19] та «...економічний базис суспільства, який відбиває економічний закономірності його розвитку» [258, с. 4].

Суттєво не змінив політику щодо потерпілих від злочинів і КК УРСР 1937р., який діяв аж до 1960р. [268, с. 79]. Зокрема, глава 4 цього КК «Про покарання» лише характеризувала окремі види покарання і у розділі 4 «Про заходи соціального захисту, що застосовуються Кримінальним кодексом відносно осіб, що вчинили злочин» не передбачала регламентацію інших заходів кримінально-правової дії, що застосовувались за КК 1927р.

КК УРСР 1960 року був важливим досягненням на шляху відмови від антидемократичних засад кримінального законодавства 1937р. Так, було відмічено застосування кримінального закону за аналогією, скасована можливість об'єктивного ставлення за провину, визначено принцип зворотної сили закону т. ін., тобто були створені рівні умови для примирення жертви злочину та злочинця, а також для відновлення соціальної справедливості.

Однак, все, що робилося, було спробою пристосування старого кримінального законодавства до нових соціально-політичних умов, що часто нагадувало «... латання старих панчів» [286, с. 110]. Потрібно було нове кримінальне законодавство, яке будувалося б на нових принципах політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Таким кроком в умовах новітньої (з 1991 року) історії України стало прийняття КК 2001 року та КВК 2004 року. Разом з тим, зазначені нормативно-правові акти теж не створили належних механізмів захисту прав потерпілих від злочину, мова про які буде вестись у наступних розділах даного дослідження. Зокрема, аналіз КК 1960р. та КК 2001р. показав наступне:

- умовно-дострокове звільнення засудженого від відбування покарання (відповідно ст.ст. 52 та 81 КК) не ставиться у пряму залежність з відшкодуванням завданих ним збитків [104].

У той самий час, у п. 13 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 року № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» зазначено, що матеріали про таке звільнення, які подають органи, що видають виконанням покарання, мають відповідати вимогам, які зазначені у кримінально-виконавчому законодавстві, а саме: у них мають бути відображені дані про відшкодування матеріальних збитків [215, с. 147].

Проте, і ні у статті 110 ВТК [162], ні у ст. 154 КВК України [111] така вимога закону не передбачена. Тому, враховуючи, що в Україні судовий прецедент не відноситься до джерел права [72, с. 326-329], слід визнати рішення Пленуму Верховного Суду України з цих питань такими, що не в повній мірі відповідають вимогам закону. Тим більше, що і ст. 407 КПК не зобов'язує суд вимагати від органів і установ виконання покарань відомостей щодо відшкодування завданої злочином шкоди, а отже, проблема захисту прав потерпілих залишається невирішеною;

- за невиконання судового рішення (ст. 382 КК 2001р.) кримінальну відповідальність несуть лише службові особи (по КК 1960 – посадові особи (ст. 176-4)), а засуджені - тільки за ухилення від відбування покарання (ст.ст. 389, 390 КК 2001р.), а по КК 1960р. відповідальність за цей злочин передбачалася лише за ухилення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі (ст. 183-1) та за невиконання вироку суду про позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 183-2)

Проте, при такому законодавчому підході безпосереднім об'єктом злочину виступає встановлений порядок відбування покарання, а не законні права та інтереси потерпілих від злочину;

- орієнтування кримінального закону на застосування до більшості випадків тільки позбавлення волі (до 42% у санкціях статей це покарання є єдиним, а майже в 73% - як альтернатива до інших видів державного примусу до внесення змін у КК в 2008 р. [131, с. 40-41]), що не тільки не створює умов для примирення жертви злочину та злочинця, але й реально не впливає на стан

цих правовідносин у ході відбування покарання засудженими, які в місцях позбавлення волі не мають належних заробітків, що дозволяли б відшкодувати завдану потерпілим шкоду [49, с. 18].

Отже, і чинне законодавство України, не дивлячись на проголошені в Конституції України найважливіші соціальні цінності- людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку (ст. 3), не має реальних механізмів реалізації цих намірів, чим у певній мірі відображає принципи поступальності права, тобто його спадкоємності та закономірності розвитку в так звану радянську епоху.

Таким чином, якщо здійснити періодизацію стадій виникнення, розвитку і функціонування політики у сфері боротьби із злочинністю в Україні, одним із змістовних елементів якої виступають законні права та інтереси потерпілих від злочинів, то, поклавши в її основу критерій типу політичного режиму, в якому вона реалізовувалась [285, с. 13], можна виділити наступні її періоди:

а) політика у сфері захисту прав потерпілих від злочину в період Київської Русі та періоду феодальної роздрібленості (IX – середина XVII ст.);

б) політика часів існування Козацької держави (середина XVII – середина XVIII від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського);

в) політика епохи, коли Україна була складовою частиною інших держав (період втрати незалежності) – Російської імперії, Угорщини, Польщі (середина VIII ст. – кінець 1917р.);

г) політика часу творення незалежної Української держави (1917 – 1922 рр.);

г) політика періоду Української РСР (1922-1991 р.р.);

д) сучасна політика боротьби зі злочинністю та захисту прав потерпілого від злочину (1991р. - по теперішній час).

Проте, слід зазначити, що в наукових джерелах пропонуються й інші критерії типології політики у сфері протидії злочинності [66, с. 9-10], які не викликають заперечення, але не можуть бути розглянуті більш детально у цій роботі, так як, по-перше, це питання не входить у предмет даного дослідження,

а по-друге, його об'єм не дозволяє це зробити у повній мірі.

Отже, як зробив висновок П. Л. Фріс, століттями, постійно удосконалюючись і поглиблюючись, кримінальне право досягло того стану, який ми спостерігаємо сьогодні [286, с.36]. Більше того, як зауважив О.Ф. Кістяківський, тільки історія може дати пояснення причин як сучасного стану, так і стану його в попередні періоди [76, с. 10]. Це, без сумніву, враховуючи діалектичний зв'язок та взаємообумовленість з кримінально-правовою політикою, відноситься у повній мірі і до кримінально-виконавчої політики, яка, як не безпідставно вважає О.М. Джужа, не є особливою політикою, а є частиною єдиної політики держави і безпосередньо впливає з кримінально-правової політики [108, с. 8].

Як показало вивчення вітчизняної юридичної літератури, в Україні відсутні спеціальні дослідження історії політики захисту прав потерпілих від злочину під час виконання кримінальних покарань – у більшій мірі ці питання розглядалися у наукових джерелах з кримінального та кримінально-процесуального права. У зв'язку з цим проведений аналіз дозволив зробити наступні висновки, що пов'язані із захистом прав потерпілих від злочинів у ході виконання кримінальних покарань:

- ще у древні часи у правових джерелах закріплювалась можливість матеріального відшкодування потерпілим завданої злочином шкоди у випадку, якщо застосування кровної помсти виключалось внаслідок втечі винного: «... аще ли убъежить сотворимый убийство, да возьмут имъные его ближнии убиенного» [63, с. 37]. Зокрема, «Руська Правда», будучи жорстко орієнтованою на соціальний статус особистості, вводила диференціацію відповідальності залежно від станового та матеріального становища винного та потерпілого, проте залишилася пам'яткою звичаєвого права, яка з позицій кримінально-правової політики продовжувала, а в деяких аспектах, виражала інтереси общини (громади), побудованої на принципі первісної рівності [286, с. 42].

У сучасних правових джерелах України цей принцип відображений у ст.

21 Конституції України та ст.5 КВК України, а саме: усі засуджені рівні перед законом;

- у період Української козацької держави (від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського) метою покарання визнавались відплата та відшкодування заподіяних збитків, а також превенція, яка, насамперед, пов'язувалась зі страхом перед карою. Це був так званий перехідний період, коли поряд з джерелами, типу «Руська Правда», в Україні діяли й інші правові норми (Литовські статuti, Гадяцький трактат І. Виговського, Слободищенський пакт Ю. Хмельницького та ін.) [292, с. 94].

Як відомо, у нині діючому КК України серед елементів мети покарання (ст. 50) завдання по відшкодуванню завданих збитків потерпілому не зазначено;

- після повної ліквідації Української державності та включення українських земель до складу Московії, Польщі, Угорщини та Румунії власна кримінально-правова політика в Україні, із зрозумілих причин, не проводилась [286, с. 62], а була результатом діяльності тих держав, у складі якої знаходились її територіальні частини. Саме тому історичні джерела щодо потерпілих у цей період у більшій мірі більш ґрунтовно висвітлені не в офіційних документах і нормативно - правових актах, а у філософських і наукових працях передових представників того часу, серед яких особливе місце займають роботи М. П. Чубинського [300];

- кримінально-правова та кримінально - виконавча політика в період творення незалежної Української держави (1917-1922 рр.) з одного боку, була обумовлена її недовготривалим існуванням та недостатністю часу для розробки відповідної законодавчої бази, у тому числі щодо захисту прав потерпілих від злочину, а отже, відсутністю реальних наслідків реалізації зазначених видів політики на рівні конкретних нормативно - правових актів. З іншого боку, основним засобом їх вираження було «Кримінальне уложення 1903 р.» [136, с. 21], тобто кримінально-правова та кримінально-виконавча політики не були докорінно змінені – вони лише пристосовувались до нових

соціально-політичних умов, а отже, права потерпілих від злочинів у ході виконання кримінальних покарань не стали головним об'єктом захисту з боку держави;

- зазначені вище види політики у сфері боротьби зі злочинністю України в Радянський період (1922-1991 рр.) з перших днів існування радянської влади були спрямовані на вирішення одного з основних завдань – захисту будь-якою ціною більшовицького режиму [286, с. 87], а тому погляди законодавця на потерпілого, у першу чергу, у випадках посягань звертались на державні інтереси [104];

- прийняття нового КК України 2001 р. та КВК України 2004 р., а також внесення ряду змін і доповнень у КПК України не змінили суті речей: реальних механізмів захисту прав потерпілих у чинному законодавстві України не створено. Більше того, в окремих проектах законів та КПК потерпілого деякі фахівці взагалі пропонують перевести зі статусу суб'єктів до інших учасників кримінального судочинства [88].

А деякі розробники проекту КВК взагалі виключили потерпілих із системи кримінально-виконавчих відносин, не зазначивши ні в завданнях, ні в принципах, ні в понятті пенітенціарної системи такий напрямок, як створення умов по відшкодуванню завданих злочином збитків або усунення заподіяної потерпілому шкоди [218, с. 11-12].

Таким чином, дотримуючись у цілому закономірностей розвитку історичного процесу спадкоємності, яким керувались його розробники у перших джерелах права, Україна стоїть на порозі великих змін, коли права людини і громадянина, включаючи потерпілих від злочинів, мають складати (але ще не стали такими) зміст діяльності будь-якої цивілізованої держави.

Для гармонізації існуючих правових норм з питань захисту прав потерпілих від злочинів та збереження принципу спадкоємності в кримінально-виконавчому праві України потрібно здійснити наступні заходи:

1. Визначити на законодавчому рівні поняття «виконання покарання», закріпивши його у виді примітки до ст. 4 КВК України, а саме: « Під

виконанням покарання слід розуміти діяльність органів і установ виконання покарань та їх уповноважених службових і посадових осіб, що спрямована на досягнення передбаченої законом мети покарання та створення умов по відшкодуванню завданих злочином збитків або усунення заподіяної шкоди».

2. Доповнити ст. 45 КПК України частиною шостою наступного змісту: «Після винесення обвинувального вироку, що вступив у законну силу, законні права та інтереси потерпілого забезпечуються органами та установами виконання покарань або іншими, уповноваженими державою суб'єктами».

3. Доповнити ст. 25 КВК частиною третьою наступного змісту: «Відповідно до ст. 56 Конституції України та чинного кримінально-процесуального законодавства України потерпілі від злочинів вправі приймати участь у виконанні покарання та у контролі за діяльністю з цих питань з боку органів і установ виконання покарань».

4. З метою розширення меж і можливостей процедур примирення потерпілих і винних у вчиненні злочину осіб внести зміни, доповнення у ті правові норми, що визначають зміст кримінальних покарань, що не пов'язані з позбавленням волі на певний строк, а саме:

4.1. Доповнити ч. 1 ст. 36 КВК України реченням наступного змісту: «За взаємною згодою потерпілого та засудженого громадські роботи можуть за рішенням суду здійснюватись на об'єктах, що є власністю першого».

4.2. Доповнити ч. 1 ст. 41 КВК України таким реченням: «У випадку вчинення особою злочину з необережності та при відсутності у неї коштів та інших можливостей по відшкодуванню завданої злочином шкоди, суд може призначити виконання покарання у виді виправних робіт на об'єкті, що є власністю потерпілого, якщо для цього виявили згоду обидві сторони».

5. Для приведення змісту та мети кримінального покарання до існуючої міжнародної практики доповнити ч. 3 ст. 50 КК України таким реченням: «Головною метою покарання є відновлення соціальної справедливості», що пропонується у роботах деяких вітчизняних вчених та у яких дається поняття терміну «відновлення соціальної справедливості» [80, с. 26].

1.2. Сучасний стан та тенденції захисту прав потерпілого від злочину у ході виконання кримінальних покарань

Основні тенденції сучасної правової науки та політики у сфері боротьби зі злочинністю – це їх гуманістична спрямованість та звернення до людини не тільки як до соціального елемента, але і як до носія індивідуальних цінностей. Як у зв'язку з цим зазначив В.В.Мальцев, зміст гуманістичних поглядів суспільства і держави обумовлює ступінь гуманного відношення не тільки до злочинців, але й до потерпілих [130, с.52]. Проте вічною невдачею суспільства в його бажанні взяти злочинність під контроль у більшості пояснюється поверховим розумінням її змісту, співвідношення з правом та окремим злочином.

У той самий час, на переконання Д.А. Шестакова і важко з цим не погодитися, право є вищим від людських установок, вище держави і закону [170, с.6]. Більше того, право пов'язане з гідністю людини. Закон у кращому випадку лише орієнтується на право, іноді, але не завжди, вчиняє спроби наблизитися до нього. Закон буває криміногенним і навіть злочинним.

Саме у такому контексті слід розглянути сучасний стан та тенденції захисту прав потерпілого від злочину в правозастосувальній практиці, виходячи з проголошених у політиці України гуманістичних засад з питань протидії злочинності. Матеріальним вираженням таких підходів є не тільки їх законодавче закріплення, але й практика реалізації позовних вимог, пред'явлених до засуджених з боку потерпілих від злочину.

Як показує проведений аналіз офіційних джерел, з часу здобуття незалежності України (1991 р.) кількість виконавчих документів, виданих на підставі судових рішень по кримінальних справах, постійно збільшується, а ефективність їх виконання зменшується. Так, тільки у 2006 році суди загальної юрисдикції передали на виконання 8 млн. 45 тис. виконавчих документів, за якими підлягало стягненню 2 млрд. 378 млн. 90 тис. грн., зокрема: про

відшкодування збитків, завданих злочинами, - 71,1 тис. на суму 237 млн. 108 тис. грн. При цьому залишились невиконаними 2,1 млн. цих документів, або 36,4 % від тих, які фактично підлягали примусовому виконанню [243, с.44]. З огляду цього та враховуючи, що одним із завдань чинного законодавства України є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб (ст.1 КК, ст.2 КПК та ст.1 КВК), вибрана тема дослідження є досить актуальною.

У науці зазначена проблема не є новою. І у радянські часи (Ю.М.Белозеров, В.І.Власенко, П.Т.Гурєєв, Д.Я.Дубинський та ін.), і в сучасній історії України (С.А.Альперт, І.В.Вернидубов, В.С.Зеленецький, В.Т.Нор та ін.) цьому питанню в наукових джерелах приділяється значна увага. Проте більшість досліджень присвячена проблемам, які виникають на стадії досудового слідства та судового розгляду справи, де за офіційними даними відшкодовується менше 35% від розміру шкоди, завданої злочином, що визначена судом [10, с.34]. Разом з тим, цілком очевидним є те, що зазначені питання мають бути предметом та об'єктом вивчення і на стадії виконання покарань, що і склало основний зміст даної роботи (додаток А).

По суті, як зробив висновок Д.П. Чекулаєв, у діючому законодавстві закріплена можливість компенсації завданої потерпілим від злочину шкоди виключно в порядку реституції (від лат. *Restitutio* – відновлення) [296, с. 260], тобто за рахунок винуватої у вчиненні злочину особи. Такий порядок по багатьох об'єктивних причинах не може гарантувати задоволення інтересів потерпілих [295, с.4]. Питання ж державної компенсації для потерпілих (хоча в обмеженому розмірі і тільки від деяких категорій злочинів) ще ні разу законодавчо не закріплювалось, а закінчувалось все поданням законопроекту.

Водночас, вивчення нормативно-правової бази та практики її застосування показує, що серед основних причин неефективного виконання державою своїх зобов'язань перед потерпілими від злочинних посягань є відсутність належних механізмів захисту прав останніх. Але, як слушно зауважив В.Т.Малярєнко, для успішного розвитку суспільства необхідно, щоб злочинці не користувалися предметами своїх злочинних діянь, а страждали від

понесених покарань, які мають бути пропорційні злочину [132, с.33].

Як відомо, однією із стадій кримінального судочинства України є виконання вироку [254, с.12], хоча цей підхід викликає у деяких науковців заперечення.

Зокрема, А.Х.Степанюк вважає, що поняття „виконання вироку” не є тотожним „виконанню покарання” [112, с.6]. На його думку, виконання вироку – це стадія кримінального процесу, для якої характерною є діяльність суду по зверненню вироку до виконання та судовий контроль за виконанням покарання. Виконання покарання – це діяльність уповноважених державою органів, що здійснюється до прийняття вироку.

Таку ж позицію займають А.П. Гель, Г.С. Семаков, І.С. Яковець та ряд інших вчених, а саме: „У процесуальному аспекті моментом виникнення кримінально-виконавчих відносин вважається звернення вироку до виконання, яке здійснюється у відповідності з вимогами Кримінально-процесуального кодексу України і полягає у направленні суддею (судом) розпорядження про виконання вироку та копії вироку тому органу, на який покладено обов’язок його виконати” [34, с.36].

Не вдаючись у цілому в дискусію з означеної проблематики, так як це не є предметом даного дослідження, варто визнати, що позиція перших вчених є більш переконливою, що логічно витікає як зі змісту ст.129 Конституції України, де одним із засад судочинства визначена обов’язковість рішень суду [14]; так і з природи кримінально-виконавчої діяльності, підставою для заняття якою, як зазначено в ст.4 КВК України, є вирок суду, який набрав законної сили, інші рішення суду, а також закони України про амністію та акт помилування [20, с. 154]. Більш того, якщо виходити з поняття покарання, що дано в ст. 50 КК України, то його зміст передбачає не тільки виконання окремо взятого виду покарання в певних часових межах (строках покарання), чітко визначених органами та установами виконання покарань, але й полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого, що витікають з факту засудження (ст.ст. 88 КК, 155 КВК, ін.)після відбуття призначеного

покарання до зняття або погашення судимості [145, с. 186-190]. Тобто термін „виконання вироку” слід вважати більш об’ємним (ширшим) щодо поняття „виконання покарання”, так як останнє визначає зміст тільки однієї з підстадій такої стадії кримінального судочинства, як виконання вироку. Такої позиції притримуються, зокрема: М.М.Михеєнко, В.Т.Нор, В.І.Шакун, В.П.Шибіко, ін.

Це важливо з’ясувати, у першу чергу, з точки зору визначення правового статусу потерпілого. Як з цього приводу зробила висновок С.В. Аннощенкова, на міжгалузевому рівні можна виділити загальний (єдиний) статус потерпілого від злочину, що об’єднує всю сукупність прав, якими наділена особа у зв’язку з порушенням її прав у результаті вчинення злочину (права суб’єкта кримінальних правовідносин, право учасника кримінального судочинства, право цивільного позивача) [11, с.147].

При цьому, як зазначив П.Л.Фріс, реалізація кримінального покарання завжди є вторинною відносно кримінального закону, який визначає поняття злочину. Тому кримінально-правова політика завжди є первинною відносно кримінально-виконавчої політики [284, с. 17].

Проте у чинному кримінально-виконавчому законодавстві України все-таки домінуючим став інший підхід, де кримінально-виконавчу діяльність вважають не тільки автономною від кримінально-процесуальної (у контексті змісту кримінального судочинства), але й більш ширшою за зміст поняття „виконання вироку”, так як, на думку О.М.Джужи, в широкому розумінні режим відбування покарання охоплює всю сукупність матеріальних і процесуальних норм, що регламентують діяльність адміністрації установ і органів, на які законом покладене виконання покарання, забезпечення його реалізації, а також сукупність умов і правил відбування покарання засудженими [108, с. 76].

З таким підходом погоджується й ряд інших вчених: кримінально-виконавчі правовідносини тісно пов’язані з іншими видами правових відносин: кримінальними, кримінально-процесуальними, трудовими, цивільними, сімейними, але виникають, змінюються і припиняються вони в межах

кримінально-виконавчого законодавства [14, с.46].

І.Г. Богатирьов переконаний, що „у процесі виконання та відбування покарання, як правило, виникають не лише прості, але й складні правовідносини, в яких можуть міститися елементи правовідносин кількох галузей права (цивільного, трудового, сімейного)... Викладене вище дозволяє нам зробити висновок, що кримінально-виконавчі правовідносини, які регулюють діяльність органів і установ виконання покарань щодо порядку умов виконання і відбування покарань, забезпечують її основну частину” [20, с.18].

Як результат, ні у КВК, ні у Законі України від 30.06.2005 р. „Про Державну кримінально-виконавчу службу України” [177] та інших нормативно-правових актах, що регламентують порядок та умови виконання та відбування кримінальних покарань, не передбачено таке завдання, як відшкодування завданих злочином збитків (або усунення заподіяної шкоди) чи створення умов для досягнення цієї мети. Зокрема, відсутнє це завдання в ст.1 КВК „Мета і завдання кримінально-виконавчого законодавства України” та ст.1 Закону України „Про Державну кримінально-виконавчу службу України”, де мова ведеться про здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань, порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, т. ін., а не, власне, про відшкодування завданої потерпілому шкоди.

Більше того, по такому ж шляху йде й судова практика. Так, тільки у 2006 році додаткове кримінальне покарання у виді конфіскації майна суди застосували щодо 34,2% засуджених за злочини, санкції за які передбачали цей вид державного примусу (у 2005 р. -37,8%) [106, с. 17].

Ще менше шансів для потерпілого від злочину залишають й інші норми кримінально-виконавчого законодавства України. Так, у ст. 121 КВК „Відрахування із заробітку або іншого доходу засуджених до позбавлення волі” відшкодування збитків по виконавчих листах здійснюється тільки після відрахування прибуткового податку і аліментів та витрат на утримання

засуджених (вартості харчування, одягу, взуття, білизни, комунально-побутових та інших наданих послуг). У той самий час, заробітки засудженого (пенсія та інші доходи) не дозволяють не лише здійснювати відрахування по виконавчих листах, але й їх утримання в УВП. Зокрема, за даними Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини із запланованої середньої заробітної плати працюючих в установах Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) України за один відпрацьований людиною день – 7 грн. 50 коп., у 2003 році реально виплачувалось 3 грн. 64 коп. [55, с. 289]. Не покращились ці показники і у 2004-2009 р.р.

Аналогічно регулюють зазначене питання й норми, що регламентують виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (ст. ст. 45, 47, 60, 77, ін. КВК України).

І це при тому, що на обліках кримінально-виконавчих інспекцій щорічно знаходиться від 150 до 160 тисяч засуджених [49, с.4], які реально могли б вплинути на стан та ефективність відшкодування збитків, завданих потерпілим від злочинів.

На Заході підхід зовсім інший. Зокрема, відшкодування збитків, спричинених потерпілому в результаті вчинення злочину, здійснюється, не тільки за рахунок засудженого, а й шляхом державних компенсаційних виплат, страхових сум, добровільних пожертвувань від членів громади, ін. [302, с. 364], тобто жертву та злочинця примирюють шляхом відшкодування шкоди, завданої злочином.

Проте, така позиція є також не безспірною. І ось чому. Держава, взявши на себе зобов'язання по захисту своїх громадян від злочинних посягань, не завжди, як показує статистика відшкодування завданої потерпілим шкоди, виконує свій правовий обов'язок.

З іншого боку, відшкодування завданої злочином шкоди з особи, що його вчинила, яке в реальному житті є майже символічним через неадекватність існуючих у злочинця засобів, включаючи фінансові, вимагає від останнього додаткових зусиль, необхідних для відновлення в повному об'ємі порушених

прав потерпілого. Звичайно, мова йде не про те, що багатий злочинець може „відкупитися” від покарання, включаючи позбавлення волі на певний термін. Проте кожна окремо взята винна у вчиненні злочину особа зобов’язана сама у порядку компенсації завданої шкоди зробити що-небудь позитивне для своєї жертви – і це не обов’язково може виражатись у грошовій компенсації.

Страхування на випадок вчинення злочину веде до деперсоналізації та деіндивідуалізації потерпілого, а отже, здійснює криміногенний вплив на мотиваційний процес у свідомості злочинця. Це може відноситись і до державних компенсаційних виплат. Разом з тим, незалежно від природи зазначеної детермінанти злочинності (від лат. *Deteminatio* – той, що визначає, обмежує) [240, с.203] вказані вище форми відшкодування завданої шкоди мають здійснюватись в інтересах потерпілих, так як злочинця можуть взагалі не затримати або він може бути нездатним відшкодувати завдані ним збитки, або усунути заподіяну шкоду. Так, тільки у 2005 році залишились нерозглянутими 29,7 тис. кримінальних справ, або 11,8 % від усіх справ, що перебували на розгляді в судах [6, с.35] що суттєво вплинуло на захист прав потерпілого від злочину. І ця негативна тенденція є визначальною з 1991 р. [229, с. 33].

При цьому кількість таких справ та їх питома вага у структурі розглянутих судами кримінальних справ постійно зростає (зокрема, у 2001 р. залишилось нерозглянутими 18% кримінальних справ (46 тис. 220) [8, с.18]; у 2002 р. -21% (53 тис. 290 справ) [9, с.45], т. ін.).

Таким чином, права потерпілих від злочинів державою захищені не були. Якщо до цих даних приплюсувати відомості про кількість задоволених у ході виконання покарання цивільних позовів потерпілих від злочину (менше 30% від усіх визнаних судом) [10, с.34], то слід констатувати, що охоронна функція права державою виконується неналежно.

Цікавими з цього приводу є й такі дані: щорічно визнається неосудними та виправдовується від 600 до 1000 осіб. Так, у 1990 р. суди визнали неосудними та застосували заходи медичного характеру до 615 осіб, а також

виправдали 932 підсудних [229, с.22]. У 2006 році було виправдано 910 осіб [106, с.16], тобто за 17 років визначилась чітка тенденція у цьому напрямку, а саме: залишились незахищеними інтереси такої ж кількості потерпілих від злочину. Проте, як вірно зробив висновок Д.П. Чекулаєв, ...для потерпілого не має великого значення, діями кого – осудної чи неосудної особи порушені його інтереси.... потерпілому всерівно, які є юридичні тонкощі та терміни, йому необхідно добитися відшкодування завданої шкоди поза та незалежно від того, завдана вона злочином або забороненим кримінальним законом суспільно небезпечним діянням [297, с.195].

Як показує практика, стан захисту законних інтересів будь-якого суб'єкта правових відносин залежить від визначеності його статусу, місця і ролі у системі взаємозв'язків і взаємодії як з іншими суб'єктами, так із об'єктами і учасниками цих відносин. Аналіз нормативно-правових джерел засвідчує, що, не дивлячись на чітке закріплення правового становища потерпілого у КПК України (ст.49), у КВК його місце є не визначеним, що не тільки негативно впливає на рівень і ефективність вирішення завдань кримінально-виконавчої політики з цих питань, але й порушує логічне співвідношення елементів права, якими виступають окремо взяті галузі права та в цілому система вітчизняного законодавства.

В теорії права під правовими відносинами розуміють специфічні суспільні відносини, що виникають на основі норм права, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [72, с. 391].

До ознак правовідносин належать наступні: 1) вони виникають на підставі норм права; 2) сторони цих відносин завжди наділені суб'єктивними правами і відповідними юридичними обов'язками. При цьому зміст правовідносин формується внаслідок волевиявлення його учасників, дії юридичних норм, а також відповідно до рішень правозастосовчих органів; 3) відносини між суб'єктами виникають за їх волевиявленням; 4) відносини здійснюються свідомо і цілеспрямовано; 5) відносини виступають у вигляді конкретного суспільного зв'язку, причому ступінь конкретизації може бути

різним [73, с. 38].

Кримінально-виконавчі правовідносини – це суспільні відносини, які виникають з приводу та у процесі виконання і відбування кримінальних покарань [34, с. 36]. Як зауважив О.М. Джужа, норми кримінально-виконавчого права, встановлюючи порядок і умови відбування покарань, регулюють в інтересах держави суспільні відносини в процесі і у зв'язку з виконанням (відбуванням) покарання і в такий спосіб надають їм характеру правовідносин [108, с. 30].

Загальноприйнято вважати, що складовими елементами кримінально-виконавчих правовідносин, як і будь-яких інших правовідносин, є: 1) суб'єкти правовідносин; 2) об'єкти правовідносин; 3) зміст правовідносин; 4) юридичні факти [271, с. 38].

Суб'єкти правовідносин – це їх сторони, які наділені певними правами та обов'язками, встановленими нормами права. При цьому права і обов'язки належать обом суб'єктам, а саме: якщо один з них має якийсь обов'язок, то другий – відповідні йому права [45, с. 25].

У кримінально-виконавчих правовідносинах суб'єктами є, з одного боку, уповноважені державні органи та установи виконання покарань (ст. 11 КВК України), а з іншого – засуджені особи, які відбувають відповідне кримінальне покарання, призначене обвинувальним вироком суду (ст. 4 КВК). У той самий час, І.В.Шмаров пропонує поряд із суб'єктами цих правовідносин розрізняти й таку правову категорію, як «учасники кримінально-виконавчих правовідносин» [272, с. 35].

З огляду об'єкта даного дисертаційного дослідження з таким підходом можна погодитись. І ось чому. Різниця між суб'єктами і учасниками кримінально-виконавчих відносин полягає у тому, що суб'єктами правовідносин є їх сторони, які володіють найбільшим обсягом суб'єктивних прав та обов'язків, і за їх відсутності правовідносини не виникають. А всі інші фізичні та юридичні особи, які наділені меншим обсягом повноважень і участь яких у процесі виконання (відбування) покарання не завжди є обов'язковою, є

іншими учасниками правовідносин. При цьому органи і установи виконання покарань, засуджені, які відбувають покарання, та органи прокуратури, що здійснюють нагляд за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, є обов'язковими суб'єктами цих правовідносин, оскільки без перших двох такі правовідносини не можуть взагалі виникнути, а здійснення нагляду з боку прокуратури прямо передбачена нормами закону (ст. 22 КВК, Закон України «Про прокуратуру» [210]).

До інших учасників правовідносин можуть бути віднесені громадські об'єднання і організації (Закон України «Про об'єднання громадян» [197], ст. 25 КВК), представники релігійних конфесій (ст. 128 КВК) та окремі громадяни, які з власної ініціативи залучаються до процесу виправлення і ресоціалізації засуджених та наділяються значно меншим обсягом прав і обов'язків у цій сфері.

Таку позицію І.В.Шмарова підтримують А.П. Гель, Г.С. Семаков, І.С. Яковець [34, с. 36-37].

О.М. Джужа до суб'єктів відносить й інші органи держави (суд, органи внутрішніх справ), а також підприємства, де працюють засуджені, і громадські об'єднання [108, с. 30].

Суб'єктами кримінально-виконавчих відносин називає громадські об'єднання й В.І.Селіверстов [272, с.33].

На наш погляд, виходячи з теоретичних основ, що визначають зміст поняття «правові відносини», суб'єктами виконання (відбування) покарання слід визнати органи та установи виконання покарань і засуджених, а всіх інших названих вище осіб (фізичних і юридичних) варто віднести лише до учасників кримінально-виконавчих відносин. До таких учасників потрібно відносити й потерпілих від злочинів, які теж вправі приймати участь у процесі виконання покарання. Так, відповідно до вимог ст. 411 КПК «Порядок вирішення питань, пов'язаних з виконанням вироку», якщо питання стосуються виконання вироку в частині цивільного позову, в судове засідання викликається цивільний позивач і цивільний відповідач [114].

З урахуванням проведеного вище аналізу поняття «суб'єкти кримінально-виконавчих правовідносин», можна й по-іншому сформулювати визначення цих суспільних відносин, а саме: «Кримінально-виконавчі правовідносини – це суспільні відносини, що, у першу чергу, виникають між суб'єктами виконання і відбування відповідного кримінального покарання та іншими учасниками відносин у процесі їх реалізації та регулюються кримінально-виконавчим законодавством й іншими нормами права».

Зміст правовідносин створюють фактична поведінка суб'єктів цих суспільних відносин і сукупність їх прав та обов'язків [45, с.25]. З цього випливає, що фактична поведінка учасників кримінально-виконавчих правовідносин не складає їх зміст, а лише доповнює, сприяє тощо тим суспільним відносинам, що виникають між суб'єктами.

Об'єкти правовідносин – це явища та предмети, тобто реально існуючі обставини, з приводу яких виникають правовідносини [156, с. 119]. Основним безпосереднім об'єктом кримінально-виконавчих правовідносин виступає встановлений нормами права порядок виконання і відбування конкретного кримінального покарання, що призначено судом.

Хоча науковці дещо по-іншому підходять до визначення цих об'єктів, відносячи до них певні блага та законні інтереси їх суб'єктів [34, с. 37]; законні інтереси суб'єктів або учасників цих відносин [271, с. 39-40]; різні сторони порядку та умов виконання (відбування) покарань і здійснювані при цьому діяння [108, с. 31]; порядок і умови виконання та відбування покарань і застосування основних засобів виправлення засуджених [270, с.19], т.ін.

На наш погляд, виходячи з понять «юридичні факти» та «зміст правовідносин», безпосереднім об'єктом кримінально-виконавчих правовідносин слід визнати встановлений порядок виконання та відбування покарання, а всі інші суспільні відносини, що виникають у ході реалізації взаємних прав і обов'язків суб'єктів і учасників кримінально-виконавчих відносин, є додатковими (факультативними).

Такий висновок витікає й зі змісту понять «виконання покарання» та

«відбування покарання» [250, с. 6], мова про які велась у попередніх питаннях роботи.

Порядок – це система управління; спосіб, метод здійснення чогось [64, с. 350].

Отже, вказані вище терміни відображають єдиний процес (порядок) здійснення карального впливу на засуджених, але звернені вони, як вірно зазначають С.Я.Фаренюк та А.В. Кирилюк, до різних суб'єктів і учасників кримінально-виконавчих правовідносин [108, с. 74].

Юридичні факти – це обставини, з якими пов'язані виникнення, зміна та припинення кримінально-виконавчих правовідносин [270, с. 19].

Винесення обвинувального вироку (ст. ст. 321, 327, 341 КПК України), набрання останнім законної сили (ст. ст. 401, 402 КПК) та звернення його до виконання (ст. ст. 403, 404 КПК та ст. 4 КВК) – це саме той юридичний факт, який обумовлює виникнення кримінально-виконавчих правовідносин. Зазначена вимога обумовлена вимогами ст. 62 Конституції України та ст. 3 КК, у яких закріплено положення про те, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Таким чином, тільки наявність усіх без винятку системних елементів складають структуру кримінально-виконавчих правовідносин.

Термін «система» означає порядок, зумовлений правильним розміщенням частин у певному зв'язку; зв'язане ціле [64, с.430] .

Система права - це об'єктивно зумовлена внутрішня організація права певного суспільства, яка полягає в єдності і погодженості усіх юридичних норм та диференціації їх за галузями і підгалузями та інститутами [71, с.100].

Якщо здійснити аналіз норм кримінально-правового циклу (КК, КПК і КВК України), то інститут потерпілого від злочину у певній мірі відрегульований тільки у кримінально-процесуальному законодавстві [254, с. 216-222].

У КК, прямо не називаючи потерпілого від злочину, законодавець цей інститут права відобразив у ст. 1 у виді об'єктів кримінально-правової охорони [145, с.7-8]. Хоча, як зазначалось у попередніх питаннях даного дисертаційного дослідження, проблема фактичного визначення поняття потерпілого у нормах матеріального права є очевидною. Як з цього приводу зауважив Д.П.Чекулаєв, ...легальне визначення потерпілого не в повній мірі відображає його інтереси і не може гарантувати цій категорії осіб безперешкодний доступ до правосуддя [296, с. 54].

У науці кримінально-виконавчого права єдності поглядів вчених щодо місця і ролі потерпілого у кримінально-виконавчих відносинах також немає. Більш того, кількість наукових розробок у цьому контексті є незначною. Лише фрагментарно ці питання розглянуті у роботах зарубіжних вчених, зокрема: Г.Й.Шнайдера [307, с.367-371], С.В.Аннощенкової [11, с.212-234], Д.М.Флетчера та А.В.Наумова [281, с.123-124] і сучасних вітчизняних виданнях (зокрема, в працях О.Г.Колба [83, с.12]).

У той самий час, ні в нині діючих законодавчих актах, що визначають механізм правового захисту потерпілих від злочинів, ні в доктринальних джерелах з цих питань жертви злочинних посягань не розглядаються як суб'єкти чи учасники кримінально-виконавчих відносин.

Проте слід зазначити, що з моменту кодифікації кримінального та виправно-трудоного законодавства, яка була здійснена в 60-70 роки ХХ сторіччя в СРСР, погляди на те, до якого різновиду правовідносин належать відносини, що складаються з приводу виконання і відбування покарань зокрема, не пов'язаних з виправно-трудоном впливом на засуджених, зазнали значної трансформації. Так, у 60-х роках їх відносили до кримінально-правових відносин [162, с.7], потім - до адміністративно-правових (при виконанні вислання, позбавлення права займати певні посади або займатися певною діяльністю, штрафу); військово-адміністративних (при позбавленні військового звання, відбування покарання в дисциплінарному батальйоні); цивільно-правових (при конфіскації майна) [143, с. 118-119].

На початку ж 80-х років ці правовідносини були визначені як кримінально-виконавчі [247, с.17].

До прийняття у липні 2003 р. КВК України [111], деякі вчені притримувались думки про те, що кримінально-виконавчі правовідносини повинні являти собою наперед задану кримінально-виконавчим законодавством програму діяльності адміністрації органів і установ виконання покарань модель поведінки засуджених [248, с.147]. Разом з тим, ряд науковців (В.М.Трубников, В.П.Філонов, А.І.Фролова) вважали по-іншому, а саме: суб'єктами кримінально-виконавчих відносин можуть бути: суд, прокуратура, місцеві органи державної влади, колективи трудящих та інші [260, с.161].

У сучасних наукових виданнях (після вступу у силу КВК України) суб'єктами кримінально-виконавчих відносин визнаються лише органи (установи) виконання покарань та засуджені [112, с.6]. А.Х.Степанюк, зокрема, переконаний, що «суб'єктом виконання покарання виступає адміністрація органів і установ виконання покарань, а суб'єктом відбування покарання є засуджений... Учасники кримінально-виконавчої діяльності - це ті особи, що причетні до цього різновиду діяльності, мають контакти з адміністрацією і засудженими, однак не наділені повноваженнями реалізації норм, застосування примусових заходів» [109, с.7].

Таким чином, суб'єктом чи учасником кримінально-виконавчих відносин потерпілий від злочину, на переконання більшості дослідників, не визнається. Як результат у засобах реалізації кримінально-виконавчої політики (законодавстві та практиці його застосування) завдання для засуджених про відшкодуванню завданої злочином шкоди потерпілому прямо не ставляться.

Зокрема, відповідно до п. 3 Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань основними завданнями для цього органу виконання покарань (ч. 1 ст. 11 КВК) є:

- здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;
- розроблення рекомендацій щодо організації тримання осіб, взятих під

варту, забезпечення виконання вироків суду і застосування передбачених законом засобів виправлення та ресоціалізації засуджених;

- здійснення контролю за виконанням вироків суду за окремими видами додаткових покарань; забезпечення примусового лікування засуджених, хворих на алкоголізм та наркоманію;

- забезпечення додержання вимог законодавства в органах і установах виконання покарань, запобігання злочинам, дисциплінарним проступкам з боку засуджених до позбавлення волі та щодо них, їх припинення і виявлення та розкриття злочинів, вчинених в органах і установах виконання покарань, проведення дізнання у справах про ці злочини, здійснення оперативно-розшукової діяльності;

- керівництво органами і установами виконання покарань, організація виробничо-господарської діяльності з наданням засудженим роботи, забезпечення їх професійної підготовки та загальноосвітнього навчання;

- правовий і соціальний захист осіб рядового і начальницького складу, працівників кримінально-виконавчої системи та членів їх сімей, удосконалення роботи з кадрами, їх професійної підготовки.

У такому ж напрямку сформовані завдання у Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, яка затверджена Указом Президента України від 25 квітня 2008 р. №401/2008 [193]. Основними завданнями у Концепції визначено:

- а) оптимізацію структури кримінально-виконавчої служби та системи управління органами і установами виконання покарань, слідчими ізоляторами, розробка такої їх моделі, яка б відповідала міжнародним нормам, забезпечення поетапного приведення умов тримання осіб, узятих під варту, та які відбувають покарання, в існуючих установах виконання покарань та слідчих ізоляторах у відповідність із такими нормами;

- б) реорганізацію системи виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та організацію діяльності кримінально-виконавчої інспекції на засадах пробації;

в) удосконалення форм взаємодії органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів із громадськими організаціями та державними інституціями з метою додержання принципу відкритості для демократичного цивільного контролю над правоохоронними органами держави;

г) удосконалення механізму правового регулювання діяльності кримінально-виконавчої служби;

д) створення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу кримінально-виконавчої служби;

е) забезпечення системи правового та соціального захисту персоналу кримінально-виконавчої служби;

є) забезпечення розвитку матеріально-технічної бази установ виконання покарань та слідчих ізоляторів.

При цьому, як зазначено в Концепції, виправлення та ресоціалізація засуджених є такими ж обов'язковими завданнями, як і кара за вчинений злочин, а впровадження нових засобів виправлення і ресоціалізації засуджених має здійснюватись у першу чергу з додержанням прав і свобод людини і громадянина, недопущенням приниження честі і гідності особи.

Таким чином, і в цьому нормативно-правовому акті, який є визначальним у даний час з питань формування змісту сучасної кримінально-виконавчої політики України, прямо не визначено завдання щодо відшкодування завданої для потерпілого від злочину шкоди або створення умов для такої діяльності у ході виконання кримінального покарання, що, з огляду реального стану захисту прав зазначених об'єктів охорони, є досить актуальним для держави в цілому [81, с. 16-22].

Зазначена доктрина піддавалась серйозній критиці з боку науковців ще у ході обговорення проекту цієї Концепції. Так, І.С.Яковець з даного приводу зауважила наступне: «...кримінально-виконавче право не є пасивним реєстратором державної політики. Воно має власні непорушні базові положення, на які не може і не повинна впливати політика. Стверджувати так дозволяє закріплений у ст. 8 Конституції України принцип верховенства права.

Таким чином, реформувати слід не право, а політику, організацію діяльності та законодавство» [316, с. 33].

У той самий час, це суперечить як формальній логіці, так і вимогам нормативно-правових актів та інших джерел права, що регламентують порядок виконання та відбування покарання. Так, у ст.5 КВК України зазначений принцип взаємної відповідальності держави і засудженого щодо виконання та відбування покарання.

У найбільш загальному виді його можна визначити наступним чином: особа, яка притягнута до кримінальної відповідальності, зобов'язана підкоряти свою поведінку правообмеженням, що відбивають зміст покарання, а адміністрація органів і установ виконання покарань так само «взаємно» зобов'язана підкоряти свою діяльність правам і інтересам засудженого [250, с. 24]. З іншого боку, це означає, що і засуджений, і держава зобов'язані виконати всі рішення суду по конкретній кримінальній справі (ст. 403 КПК України). Більше того, якщо буквально розуміти та тлумачити зміст ст. 1 КК України та ст. 2 КПК України, то держава у зв'язку з цим зобов'язана застосовувати заходи по усуненню завданої потерпілому шкоди протиправними діями винної у вчиненні злочину особи. У цьому випадку, як це витікає зі змісту ст. 3 Конституції України, держава опосередковано виступає від імені потерпілого у взаємовідносинах із засудженим, тобто здійснює по формі передбачене Цивільним кодексом представництво його інтересів (ст.237). Та ні в КПК, ні в КВК, ні в Законі України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» [177] та інших нормативно-правових актах, що регламентують правовий статус органів і установ виконання покарань, таких повноважень останні не мають. Це розуміється гіпотетично (від грецького - засновано на гіпотезі) [240], виходячи зі змісту ст. 50 КК України, де зазначено, що покарання застосовується від імені держави, та, відповідно до вимог ст. 11 КВК, у якій визначений перелік державних органів і установ виконання покарань.

Такий висновок можна зробити і на підставі аналізу п.1 постанови

Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року №7 «Про практику призначення судами кримінального покарання», у якому зазначено, що «призначаючи покарання у кожному конкретному випадку, суди зобов'язані враховувати: ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини справи, що пом'якшують покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів» [206, с.31] (відповідно до ст.66 КК України до обставин, які пом'якшують покарання, відноситься, зокрема, добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (п.2 ч.1)).

Аналогічне рішення можна знайти і в постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року №2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким», зокрема у п.13 [215, с. 64].

У п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року №9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» з цього приводу говориться наступне: «... Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються правосуддям» [186, с.9].

Відповідно до вимог ст. 56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень – у даному випадку – бездіяльністю органів і установ виконання покарань щодо відшкодування засудженим завданих ними збитків потерпілим від злочинів.

Проте прямої вказівки на це у законі немає. Не визначено це і у завданнях кримінально-виконавчого законодавства (ст.1 КВК) та в інших нормативно-правових актах з питань виконання і відбування кримінальних

покарань. Таким чином, у наявності прогалина, що порушує принцип системності у праві, під яким розуміється об'єктивно зумовлена внутрішня організація права певного суспільства, яка полягає в єдності і погодженості усіх юридичних норм та диференціації їх за галузями, підгалузями та інститутами [72, с.372].

Як зазначено у ст.403 КПК та ст.4 КВК України, вирок, ухвала і постанова суду, що набрали законної сили, є обов'язковими для всіх державних і громадських підприємств, установ і організацій, посадових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України. Більш того, обов'язковість рішень суду є конституційним принципом правосуддя, що закріплений у п.9 ст.129 Конституції України, за умисне невиконання яких передбачена кримінальна відповідальність (ст.382 КК). Як з цього приводу зробив висновок В.М.Тертишник, виконання вироку – це завершальна стадія кримінального процесу, в якій вирок, що набрав законної сили, звертається до виконання і безпосередньо реалізуються рішення суду (про покарання, про відшкодування шкоди та ін.) та вирішуються питання, що виникають у зв'язку зі звернення вироку до виконання і його виконанням [254, с.955].

Аналогічні вимоги пред'являються і до суддів. Зокрема, у п.6 постанови розширеного спільного засідання Президії Верховного Суду України, президії Ради суддів України та колегії Державної судової адміністрації України та колегії Державної судової адміністрації України від 16 березня 2007 р. №13 «Про стан здійснення правосуддя у 2006 році та завдання на 2007 рік» зазначено наступне: «Рекомендувати членам Ради суддів України, головам рад суддів за наявності достатніх даних щодо недотримання суддями вимог матеріального чи процесуального закону, недбалості, порушення присяги судді невідкладно ініціювати притягнення до дисциплінарної відповідальності винних осіб» [213, с.20].

У такому ж контексті звучать вимоги до судової влади і в постанові Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. №8 «Про незалежність судової влади». Так, у п.1 даної постанови говориться про те, що

«при здійсненні правосуддя судді повинні утверджувати гарантовану Конституцією та законами України незалежність та самостійність судів, підвищувати авторитет судової влади, забезпечувати обов'язковість судових рішень шляхом справедливого, неупередженого і своєчасного розгляду та вирішення судових справ...» [196, с.3].

Суть виконання вироку як стадії кримінального процесу полягає у безпосередній процесуальній діяльності, яка спрямована на звернення до виконання і забезпечення виконання вироку та у вирішенні проблемних питань, що виникають при виконанні вироку. Предметом процесуальної діяльності даної стадії є :

а) звернення вироку до виконання та здійснення процесуального контролю і прокурорського нагляду за своєчасним і правильним виконанням вироку;

б) забезпечення вирішення проблем відстрочки, повної або часткової безпосередньої реалізації чи зміни вироку;

в) зарахування досудового ув'язнення в строк відповідного покарання, якщо ці питання не вирішені при винесенні вироку;

г) вирішення юридичних питань, які виникають у ході виконання вироку;

г') зняття і погашення судимості;

д) здійснення контролю за виконанням вироку.

Процесуально-правові відносини, які виникають під час реалізації цих завдань, регулюються в чинному законодавстві України переважно нормами кримінально-процесуального права і становлять зміст стадії виконання вироку. При цьому особливості процесуальної діяльності на стадії виконання вироку полягають у тому, що в ході його реалізації не змінюється суть прийнятого судом вироку, а при розгляді виникаючих проблемних питань суд вирішує тільки питання, що виникають з виконання вироку, не погіршуючи становища засудженого.

Значення стадії виконання вироку полягає в тому, що процесуальна діяльність на даній стадії створює необхідні передумови для безпосередньої

реалізації прийнятих у вирокі рішень, сприяє формуванню у громадян переконання у неминучості відбування покарання за вчинення злочинного діяння, забезпечує охорону прав і законних інтересів потерпілого, засудженого, інших учасників процесу. Своєчасне і точне виконання вироку, крім цього, сприяє виконанню завдань кримінального судочинства, зміцненню законності і правопорядку. Як у свій час зробив висновок О.Ф.Кістяківський : «... Якщо кримінальний суд розглядати у його сукупності, тобто як у змісті об'єктивному, так і у змісті суб'єктивному, то його кінцева мета співпадає з метою покарання, тобто полягає у відновленні порушеного злочином порядку» [75, с.27] (власне, у відновленні порушених прав потерпілого від злочину).

Цілком очевидним, у зв'язку з цим, є й інший висновок: виконання вироку у контексті кримінально-виконавчої діяльності (і відповідних правовідносин) є однією із складових стадії виконання вироку, що визначена у розділі п'ятому КПК України. Тому так важливо по-іншому зрозуміти зміст кримінально-виконавчих відносин, а саме: одним із головних її об'єктів мають стати порушені права потерпілого від злочину. Актуальним при такому підході є й введення у КВК України інституту представництва інтересів останнього з боку органів і установ виконання покарань, яке здійснюється на даний час у «завуальованій» формі у кримінально-процесуальній діяльності у ході порушення клопотань перед судом про умовно-дострокове звільнення засудженого від відбування покарання і заміну невідбутої частини більш м'яким покаранням (ст.407 КПК), звільнення від покарання за хворобою (ст.408 КПК), заміни покарань (ст.410 КПК), зняття судимості (ст.414 КПК), ін.

Проте такий підхід не є беззаперечним. Зокрема, А.Х.Степанюк переконаний, що «кримінально-виконавчі правовідносини виникають між посадовими особами органів і установ виконання покарань, у компетенції яких знаходиться реалізація державного примусу і особами, що відбувають покарання. Інакше кажучи, кримінально-виконавчими правовідносинами є тільки правовідносини між адміністрацією органів і установ виконання покарань і засудженими. Які-небудь інші посадові особи, громадяни, органи чи

організації, установи, не уповноважені виконувати покарання, а також особи, не зобов'язані його відбувати...» [247, с.51-152].

Знову ж таки, якщо бути формалістом, то за ухилення від відбування покарання (ст.ст.389-390 КК України) засуджений з точки зору А.Х.Степанюка має нести не кримінальну відповідальність, а дисциплінарну, так як об'єктом його правопорушення виступає встановлений порядок відбування покарання, що визначений кримінально-виконавчим, а не процесуальним законодавством. А це не так. Тільки тоді, коли об'єктом правопорушення виступає правосуддя, тобто процесуально визначений порядок виконання вироку, засуджений може бути суб'єктом злочинів, передбачених у статтях 389-390 КК України [145, с.890-893].

Отже, зазначена позиція має пряме відношення до кваліфікації злочинів, а в кінцевому результаті - до вирішення такої проблеми, як співвідношення загального, особливого та одиничного явищ. При цьому загальними для кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих відносин є кримінально-правові відносини, які виникають з моменту вчинення злочину, а завершуються зняттям або погашенням судимості з особи.

Як з цього приводу зробили висновок Н.Ф. Кузнєцова та І.М. Тяжкова, «Кримінально-правові відносини у вузькому змісті – це відносини між державою і злочинцем, які виникають з моменту вчинення злочину і закінчуються погашенням (зняттям) судимості або звільненням винуватої особи від кримінальної відповідальності і покарання» [123, с.3].

У свою чергу, кримінально-процесуальні відносини є особливими для інших зазначених відносин, виступаючи формою їх реалізації, а тому кримінально-виконавчі відносини є завжди похідними та обумовленими як кримінально-правовими, так і кримінально-процесуальними відносинами [251, с.81-102].

Підводячи підсумки по даному питанню роботи, можна зробити наступні висновки:

- 1) стереотипні підходи щодо визначення змісту кримінально-виконавчих

правовідносин, місця і ролі у них потерпілих від злочину, що склались у науці та на практиці, потребують корегування та більш конкретного обґрунтування, виходячи з тих гуманістичних начал однойменної політики, що закладені в Конституції України та інших засобах її реалізації. Зокрема, таке завдання визначено в Указі Президента України від 31 липня 2004 р. №854/2004 «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [182];

2) у зв'язку з необхідністю інтеграції вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства у міжнародне правове поле, виникла потреба в удосконаленні першого та приведення його до кращих міжнародних стандартів, особливо в частині захисту прав потерпілих від злочинів. Заслуговує уваги у зв'язку з цим Указ Президента України від 10 травня 2006 р. №361/2006 «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів», у якому визначені основні напрямки реформування судової влади у відповідності з міжнародно-правовими актами, які стали частиною національного законодавства України у результаті дачі згоди на їх застосування Верховною Радою України (ст. 9 Конституції України) [192];

3) слід не декларативно, а реально переорієнтувати практичну діяльність органів та установ виконання покарань на реалізацію завдань по відшкодуванню шкоди або створенню реальних умов для цього з боку засуджених для потерпілих від злочинів. При цьому зазначена діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України має стати одним із принципів реалізації політики у сфері виконання покарань, визначальним пріоритетом та показником ефективності роботи органів і установ виконання покарань. Саме на таку роль слід орієнтувати функціонально всю кримінально-виконавчу систему у цілому, це має стати принципом її діяльності. Як влучно з цього приводу зауважив А.Х.Степанюк, роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого права й законодавства зумовлена тим, що вони містять у собі ідеальні уявлення про реальну мету кримінально-виконавчої

діяльності, про результат цілеспрямованих зусиль адміністрації органів та установ виконання покарань [109, с. 8-9].

Таким чином, підводячи підсумки вище проведеного аналізу з означеної проблематики, слід констатувати, що:

-діяльність держави та уповноважених нею органів по реалізації охоронної функції права не в повній мірі відповідає вимогам ст.3 Конституції України, у якій зазначено, що права і свободи людини та громадянина, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави;

-існуючі правові механізми, що визначені у КВК України, не в змозі забезпечити ефективний захист прав потерпілих у ході виконання кримінального покарання;

-вітчизняна правова база та практика її реалізації не відображає кращих світових зразків з питань захисту прав потерпілих від злочинів, а тому об'єктивно потребує видозмін;

-негативні тенденції у розвитку кримінального судочинства, що пов'язані з постійним нерозглядом у судах усіх справ, виступають тими детермінантами, що породжують і обумовлюють ріст злочинності в Україні та знижують рівень захищеності потерпілих від злочинів.

Для подолання цих та інших проблем та підвищення ефективності діяльності держави у ході виконання кримінальних покарань варто здійснити наступні заходи:

1. У найкоротші строки прийняти Закон України „Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину”, проект якого був ухвалений Верховною Радою України, а пізніше знятий з розгляду [212].

При цьому в Законі мають бути передбачені норми про повну компенсацію завданої злочином шкоди у випадку відсутності вини потерпілого (віктимної поведінки) та про те, що сума відшкодування не оподатковується.

2. Доповнити ст.1 КВК України частиною третьою наступного змісту: „Зміст кримінально-виконавчого законодавства України полягає не тільки у

правовому забезпеченні, визначенні його мети і завдань, але й у створенні умов по відшкодуванню завданої злочином шкоди для потерпілих”.

На це, зокрема, орієнтує суди п.1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 р. №13 „Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів”, де зазначено, що послідовне і неухильне додержання на всіх стадіях кримінального судочинства норм КПК України, яким передбачені права потерпілих від злочинів, є однією з важливих умов здійснення закріпленого ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист від протиправних посягань [203, с. 33].

3. Частину другу ст. 121 КВК України викласти у новій редакції: „Відшкодування засудженими витрат на їхнє утримання провадиться після відрахування прибуткового податку, аліментів та відрахувань за виконавчими листами та іншими виконавчими документами”.

Логічним підґрунтям для прийняття такої норми у КВК виступає п.21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1989 року №3 „Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна”, у якому, зокрема, зазначено, що суди мають посилити контроль за виконанням вироків у частині стягнення присуджених до відшкодування сум і безпідставно набутого майна, маючи на увазі, що точне й неухильне додержання законодавства органами, які виконують вирoki, є важливою умовою своєчасного й повного відшкодування шкоди [204].

4. Для підвищення ефективності, рівня та стану вирішення виконавчих документів по цивільних позовах, пред’явлених по кримінальних справах, слід розробити та науково обґрунтувати об’єктивні критерії діяльності та кількості виконавчих листів, які в змозі реалізувати на протязі місяця державний виконавець. На підставі саме цих показників формувати штатний розпис персоналу Державної виконавчої служби України та її підрозділів на місцях [176].

5 Доповнити КВК України главою 3-1 «Завдання органів і установ виконання покарань», у якій на підставі ст.1 КВК і нормативно-правових актів, що регулюють діяльність суб'єктів по виконанню покарань, визначити їх повноваження, мету і завдання по виконанню рішень судів.

6. У цій самій главі 3-1 КВК передбачити норми, які зобов'язували б органи і установи виконання покарань вирішувати окремі питання у суді (умовно-дострокове звільнення, заміна покарання більш м'яким та ін.) та здійснювати представництво інтересів потерпілих від злочину у порядку, передбаченому ЦК України (ст.ст.237-250).

7. У доктринальних джерелах (підручниках, посібниках, коментарях до кодексів та ін.) варто чітко визначитись у таких поняттях, як «виконання вироку», «виконання покарання», «кримінально-процесуальна» та «кримінально-виконавча діяльність» та ін., так як це має безпосередній вплив на правильну кваліфікацію злочинів у сфері правосуддя та на формування у законодавстві України реальних механізмів захисту прав потерпілих від злочину на всіх стадіях кримінального судочинства.

8. Доповнити ст. 258 ЦК України частиною п'ятою такого змісту: «Строки позовної давності, що вказані у цій статті, можуть бути продовжені судом у межах строків, встановлених законом для притягнення винної у вчиненні злочину особи до кримінальної відповідальності у випадку відшкодування завданої злочинцем шкоди».

Ці строки, зокрема, зазначені в ст.49 КК України. Як у зв'язку з цим зробив висновок С.С.Яценко: «...За таких умов притягнення особи до кримінальної відповідальності, як правило, є недоцільним і таким, що не відповідає принципу гуманізму та таким цілям покарання, як виправлення засудженого та запобігання вчиненню ним нових злочинів» [144, с.104].

При цьому матеріально-правовою підставою застосування інституту давності вважається істотне зменшення суспільної небезпечності вчиненого злочину внаслідок спливу певного проміжку часу, що суттєво позначається на досягненні мети покарання [145, с.125].

Проте, питання відшкодування завданої злочином шкоди мають бути предметом цивільно-правових відносин поряд з кримінально-виконавчими відносинами, ось чому пропонуються зазначені вище зміни у ЦК України.

Елементами механізму такого відшкодування виступають:

- положення ст. 56 Конституції України, у якій зазначено право особи на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої бездіяльністю органів державної влади (у даному випадку – правоохоронних органів і суду);

- ст.1177 ЦК України, яка встановила порядок регресного (від лат. regression, від regredior – повертаюсь) [240, с.574] відшкодування завданої шкоди (у зазначеній ситуації – з держави – за бездіяльність у розшуку, встановленні та засудженні винних у вчиненні злочину осіб).

Такий підхід дозволить підвищити рівень захищеності законних інтересів потерпілих від злочинів з урахуванням того, що частина осіб, які вчинили злочини, ухиляються від слідства або суду (ч. 2 ст. 49 КК України) чи вчиняють нові злочини після того, як розпочався перебіг строків давності по попередніх злочинах (ч. 3 ст. 49 КК).

9. Внести зміни у Закон України „Про державну статистику” [178] та відомчі нормативно-правові акти правоохоронних органів з питань методології обліку розкритих злочинів та звітності у цьому напрямку, а саме: до винесення обвинувального вироку суду або прийняття до нового провадження повернутих на додаткове розслідування кримінальних справ вважати їх нерозкритими і, відповідно, враховувати у статистичній звітності за поточний період (місяць, квартал, півріччя, рік, тощо).

При цьому за основу слід взяти Міжнародні принципи офіційної статистики, мова про деякі з них велась у цій роботі, а саме:

а) офіційна статистика є необхідним елементом інформаційної системи демократичного суспільства, яка забезпечує уряд, економіку і суспільство даними про економічне, демографічне, соціальне та екологічне становище;

б) з метою збереження довіри до офіційної статистики, статистичні

установи повинні на суворо професійній основі приймати рішення щодо методів і процедур збирання, оброблення, зберігання та поширення статистичних даних;

в) для полегшення правильної інтерпретації даних статистичні установи мають надавати інформацію згідно з науковими стандартами щодо джерел, методів і процедур у галузі статистики;

г) статистичні установи мають право коментувати неправильну інтерпретацію чи неправильне використання статистичних даних;

д) дані для статистичних цілей можуть збиратися з усіх типів джерел – як статистичних обстежень, так і адміністративної звітності;

е) персональні дані, що збираються статистичними установами для підготовки статистичної інформації, незалежно від того, належать вони до фізичних чи юридичних осіб, мають бути суворо конфіденційними і використовуватись виключно для статистичних цілей;

є) закони, норми і заходи у галузі статистики повинні оприлюднюватися;

ж) взаємодія статистичних установ у кожній країні є суттєвим фактором досягнення узгодженості та ефективності статистичної системи;

з) використання статистичними установами в кожній країні міжнародних концепцій, класифікацій і методів сприяє забезпеченню узгодженості та ефективності статистичних систем на всіх офіційних рівнях;

и) двостороннє і багатостороннє співробітництво в галузі статистики сприяє удосконаленню систем офіційної статистики в усіх країнах [163, с. 101-103].

Таким чином, як зробив висновок О.М.Джужа, «...теоретична статистика є наукою методологічною і такою, що має бути як основою, так і приводом для прийняття ефективних управлінських рішень» [138, с. 10].

Більше того, це дасть можливість зменшити рівень латентної злочинності та обумовить підвищення рівня контролю за діяльністю органів дізнання і досудового слідства з означеної проблематики.

10. Відновити діяльність спеціальних профілактичних підрозділів у

правоохоронних органах, які б функціонували на загальнодержавному і регіональному (обласному) рівнях [135, с. 41].

Новостворені служби мають займатися аналітичною, методологічною, координаційною діяльністю, поєднаною з наявністю у них реальних можливостей здійснення впливу на ситуацію, включаючи латентну злочинність. У функціональних обов'язках представників даних органів держави повинно бути виявлення обставин, що визначають її рівень, оцінка ступеня достовірності даних щодо прихованої злочинності та розробка об'єктивних методик її аналізу, стану, структури, т.ін.

11. З урахуванням результатів останніх наукових досліджень, у правоохоронних органах уточнити тактичні схеми індивідуального запобігання злочинів, виходячи з типових варіантів віктимної поведінки особи (стан сп'яніння; особиста дезорганізація, схильність до легкої наживи; легковажність знайомств і вживання спиртних напоїв з випадковими особами) [315, с.13],

У кожному правоохоронному органі слід створити інформаційно-аналітичний банк даних про жертви злочинів та передбачити проведення спеціальних заходів — тренінгів з цією категорією осіб на рівні індивідуальної профілактики злочинів.

12. Виходячи з того, що рівень латентної злочинності у сфері службової діяльності правоохоронних органів залишається високим і перевищує офіційно визнанні дані у 10-12 разів [148, с.15], та те, що у її структурі чільне місце займають такі злочини, як зловживання владою або службовим положенням та перевищення посадових повноважень, які мають безпосереднє відношення до приховування від обліку вчинених злочинів (як виду їх латентності), слід змінити порядок обліку інформації про злочини, що поступає в усному порядку від жертв злочинів, а саме: будь-яке звернення особи має фіксуватись не лише у спеціальному журналі обліку інформації, але й автоматично на магнітно-електронних носіях (по аналогії телефонного режиму чергових частин правоохоронних органів).

Для цього потрібно внести зміни у ст.95 КПК України, доповнивши її частиною п'ятою наступного змісту: «Заяви та повідомлення про злочини в обов'язковому порядку мають фіксуватися на відповідних електронно-магнітних носіях уповноважених для реєстрації та обліку такої інформації правоохоронних та інших органів державної влади».

Відповідні зміни та доповнення мають бути внесені у зв'язку з цим і у відомчі нормативно-правові акти правоохоронних органів з цих питань.

1.3. Співвідношення понять „потерпілий” та „жертва” злочину

У контексті розробки і обґрунтування заходів, спрямованих на підвищення рівня і ефективності захисту прав потерпілих від злочинів на стадії виконання кримінального покарання, та застосування системного підходу в ході реформування вітчизняної законодавчої бази, постановка даного питання у такій площині є досить актуальною. Зокрема, тенденції, що склались в Україні у кінці ХХ століття [229, с. 13] та стали визначальними у сьогоденні [243, с. 44], коли більше третини від усіх позовів, заявлених потерпілими від злочинів, щорічно не виконуються державою та її уповноваженими органами, обумовлюють необхідність пошуку шляхів щодо удосконалення цієї діяльності, у тому числі на науковому рівні.

Більше того, у контексті приведення змісту правових норм до вимог міжнародного права (так званій уніфікації правових норм) та реалізації нормативно-правових актів України, спрямованих на реалізацію зазначеного завдання, постановка цього питання у дисертаційному дослідженні є вкрай необхідною та обґрунтованою. Такі, зокрема, завдання визначені у Законі України від 18.03.2004 року «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [184], у зв'язку із застосуванням у міжнародно-правових актах інших, відмінних від вітчизняних норм, термінів. Так, як показав аналіз міжнародно-правових актів з питань захисту прав потерпілих від злочинів, у більшості із них вживається

термін «жертва злочинів», що не в повній мірі відповідає змісту терміну «потерпілий», який зазначений в ст. 49 КПК України (наприклад, Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою [42]; Європейська Конвенція по відшкодуванню шкоди жертвам від злочинів [50]; Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві [195]; ін.).

Саме тому, не стільки з точки зору кримінологічного з'ясування змісту зазначених вище термінів, скільки з метою застосування єдиних норм і стандартів у чинному законодавстві України з урахуванням міжнародних вимог і принципів, а також розробки відповідних науково обгрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення захисту прав потерпілих від злочину в кримінально-виконавчому праві України, виникла необхідність постановки у цьому дисертаційному дослідженні питання про співвідношення термінів «жертва» та «потерпілий від злочину».

Як показує аналіз доктринальних джерел, розробок, пов'язаних з визначенням змісту понять «потерпілий» і «жертва злочину» та їх співвідношенням, не бракує. Досить активно у цьому напрямку працюють Ю.М. Антонян, А.Ю. Ареф'єв, Б.А. Блиндер, В.О. Глушков, П.С. Дагель, І.М. Даньшин, А.І. Долгова, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, О.М. Костенко, Н.Ф. Кузнєцова, Г.М. Міньковський, Д.В. Рівман, В.Я. Рибальська, А.П. Тузов, В.О. Туляков, І.К. Туркевич, Т.Д. Цибуленко, Л.В. Франк та інші. Проте питання захисту прав потерпілих від злочину у ході виконання кримінальних покарань досліджені ще не у повній мірі, що і стало предметом даної роботи.

У свій час Л. В. Франк з цього приводу зазначив, що ... з точки зору цілісності змісту сторони характеристики злочинності, як соціального зла, необхідно її „третій вимір”: потерпілі, жертви злочину, піднесені в гносеологічному плані у ранг соціально-кримінологічної категорії... При цьому „потерпілий” має бути визнаний однією з основних категорій, що характеризують злочинність [282 с. 8,9]. Разом з тим, як вірно зробила висновок С. В. Аннощенкова, у залежності від того, як вирішується питання щодо розмежування або уніфікації понять „жертва” і „потерпілий” робиться

висновок про тотожність або нетотожність понять, що аналізуються [11, с. 25].

Х. Зер з цього приводу ще категоричніший: «Достатньо сказати, що переміни, які відбуваються у суспільній свідомості, знову висувають на передній план проблему «юстиції причетних», у межах якої воля потерпілого буде займати центральне місце» [60, с. 12].

На практиці вирішення зазначеної проблеми обумовлює зміст відповідної політики щодо виконання судових рішень, пов'язаних із задоволенням у повному обсязі цивільних позовів, заявлених потерпілими від злочинів. У цьому випадку, якщо керуватися поглядами Г. Й. Шнайдера, який вважає, що „в кримінальному процесі жертва – це всього лише об'єкт для виявлення істини. Вона у значній мірі втратила навіть можливість самостійно визначати розмір завданої їй шкоди. Досягнення миру та нормалізація відносин через особисті контакти між злочинцями і жертвами виявляються майже неможливими...” [307 с. 368], слід внести відповідні зміни і доповнення у діюче вітчизняне законодавство з тим, щоб потерпілі від злочинів відчували себе захищеними з боку держави, яка взяла на себе обов'язок примиряти їх зі злочинцями. Як у зв'язку з цим зазначено у пункті 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1989 року № 3 „ Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна”: “Згідно зі ст..386 ЦПК при виконанні вироків у частині відшкодування матеріальної шкоди судам необхідно звернути стягнення на грошові суми та майно засудженого, що знаходиться в інших осіб, а також на гроші і майно належні засудженому, від інших осіб.” [204, с. 456].

Проте варто зауважити, що формальна відмінність потерпілого від жертви злочину не відіграє суттєвої ролі по відношенню інтенсивності їх державного захисту: обидва вони називаються у законі „особою, яку захищають”, а заходи захисту, що застосовуються щодо одного, без винятків і обмежень, застосовуються і до другого. Це саме можна сказати і про співвідношення кримінально-правового поняття потерпілого з поняттям

жертви злочину, що дається у віктимології (від лат. *Victima* – жертва і грец. *Logos* – слово, вчення, наука) [311, с. 473]. Їх об'єднує матеріальна ознака – вчинення відносно них злочину, а роз'єднує процесуальна – у ст. 49 КПК України мова йде лише про потерпілого від злочину, а не про жертву злочину.

У науці щодо цих понять теж немає однозначних підходів. А. П. Закалюк з цього приводу зауважив, що „... за традицією, яка тягнеться з радянських часів, фігурі потерпілого, захисту його прав та інтересів, як одному з найважливіших завдань цивілізованої гуманістичної влади та її правоохоронної системи, поки що в Україні, у тому числі її кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві, правозастосовчій та безпосередньо криміналістичній практиці не приділяється належної уваги” [57, с. 316].

Зокрема, у підручниках по кримінології 70-х [97] -80-х р. р. ХХ століття [96], виданих в СРСР, мова про віктимологічні аспекти злочинності навіть не велась. Як зробила висновок про цей період А. І. Долгова, фігура потерпілого нерідко розглядалась не більше як джерело інформації про злочинця і злочин, як учасник (сторона) кримінально-процесуальних відносин [98, с. 374].

В інших радянських виданнях окремим предметом досліджень були лише питання про віктимологічні аспекти характеристики причин і умов конкретного злочину. Позиція вчених з цього приводу була наступною: „Віктимологічний аспект причин і умов конкретного злочину проявляється головним чином в ситуації дій злочинця і в передуючому цим діям процесі оцінки ним ситуації...” При цьому, „оскільки, безпричинною є безперспективність розробки рекомендацій, що зменшують віктимність у масштабі цілих демографічних груп чи професій, предмет віктимологічних досліджень складають випадки, коли розвитку ситуації злочину сприяє поведінка або екстремальний стан потерпілого” [100, с. 110, 112].

Тобто, науковці у той час навіть не ставили питання про елементи відшкодування завданої потерпілим шкоди, а обґрунтували лише потребу у захисті їх інтересів на стадії готування чи замаху на вчинення злочину (так

званої попередньої злочинної діяльності) [90, с. 234].

Проте, як зауважив В.О. Туляков, було б несправедливо стверджувати, що існуюча історична тенденція по відношенню до жертви злочину виражається тільки та виключно в постійному погіршенні її положень. Традиційні правові системи не завжди були ідеальними з точки зору жертви: в більшості реакція громадян на правопорушення залежала від матеріального положення самої жертви і соціальної ролі, яку вона виконувала в даній громаді [261, с. 107].

У деяких сучасних кримінологічних джерелах підхід вчених до вирішення означеної проблематики є аналогічним: „Класифікація і типологія жертв злочинів тісно пов’язані з вирішенням практичних завдань боротьби зі злочинністю, оскільки, полегшують діяльність правоохоронних органів щодо виявлення потенційних жертв і проведення з ними індивідуальної профілактичної роботи” [118, с. 102]. Але все це обумовлено тим, що співвідношення кримінально-правового і віктимологічного понять потерпілого має певну складність, так як вимагає вирішення ряду питань, а саме щодо:

- а) розуміння соціально-правової природи потерпілого;
- б) тлумачення предмету кримінологічної віктимології [261, с. 7];
- в) розмежування понять „жертва” і „потерпілий” від злочину та ін.

У науковій літературі (як правило, юридичній) тривалий час йшли та продовжуються дебати щодо визначення поняття жертви злочину. Зокрема, ряд вчених, ґрунтуючись на положеннях діючого кримінально-процесуального законодавства та матеріального (кримінального) права, переконані, що жертвою злочину може бути лише фізична особа, якій злочином завдана моральна, фізична або матеріальна шкода [226, с. 8] – це так зване вузьке «операційне визначення жертви» [260, с. 140].

Такої ж позиції притримуються й зарубіжні віктимологи (М.Бариль [263, с. 60], Є.Бафія [16, с. 57], ін.)

Інші науковці, беручи до уваги комплексність та міжгалузевість віктимологічних досліджень, інструментальність та операційність розуміння

жертви у віктимологічній теорії, визначають її як людину або суспільну спільноту, якій злочином була завдана шкода [283, с. 76]. Це, на думку В.О. Тулякова, широке, загальнотеоретичне визначення жертви [261, с. 140].

На Заході прихильником такої теорії є Е. Віано[319].

Структурно визначення жертви злочину складається з наступних елементів: об'єкта, об'єктивно та суб'єктивно зв'язаного з ним джерела завданої шкоди і, власне, самої шкоди. Проте, як вірно зробив висновок В.О. Туляков, є не тільки ненауковим, але зазвичай аморальним виключення «рикошетних жертв» (близьких осіб родичів, осіб, які знаходяться на утриманні потерпілого) і суб'єктів злочинів без жертв із сукупності об'єктів, що охоплюються поняттям «жертва злочину», з тих підстав, що перші тільки опосередковано пов'язанні із злочином, а другі своєю поведінкою створили несприятливі наслідки, що привели до кримінального результату [262, с. 143]. Рикошетні жертви переносять такі ж страждання та проявляють такі самі симптоми психологічних труднощів, як і первинні жертви (девіанти в злочинах без жертв). Члени сім'ї жертв убивств, партнери та подружжя зґвалтованих жінок, батьки пограбованих підлітків, родичі потерпілих від крадіжок та інших злочинів описують подібні психологічні симптоми від непрямой віктимізації так само, як і прямі жертви.

Разом з тим, з точки зору кримінологічної віктимології жертвою злочину визнається лише особа, яка потерпіла від забороненого національним законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечного діяння (дії чи бездіяльності) (зокрема, це передбачено у ч. 1 ст. 11 КК України «Поняття злочину».).

Обумовленість поняття «жертва злочину» формальними межами чіткіше визначає предмет віктимології. Це дозволяє проникнути у зміст проблем жертв злочинів, поєднуючи аналіз багатоаспектних поведінкових, психологічних і соціонормативних проявів людської активності з комплексною, міждисциплінарною оцінкою феномена жертви злочину [260, с. 146].

У зв'язку з цим, для правильного прийняття рішення по суті важливими

є положення постанови Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 року № 13 „Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів”, у п. 3 якої зазначено, що „не можуть бути визнані потерпілими особи, які постраждали від злочину, вчиненого ними ж; водночас, оскільки закон не пов’язує особи статусу потерпілого з неправомірністю її поведінки, суди мають визнавати особу потерпілим, коли вчинення щодо неї злочину спровоковано її ж діями” [203, с. 378].

На нашу думку, щодо поняття жертви, то слід за основу при визначенні його змісту взяти термінологію, що викладена в розділі „А” Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, яка затверджена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29.11.1985 року № 40/34 [42], та керуватись міжнародно-правовими підходами з цих питань, де під жертвою злочину розуміють будь-яку особу, організацію, суспільство, державу або міжнародний порядок, для яких злочинність створює загрозу пошкодження чи знищення [307, с. 350].

Виходячи з цього, навряд чи можна погодитись з Л.В. Франком, який ототожнює поняття „потерпілий” і „жертва” злочину, вважаючи, що це терміни-синоніми –...людина чи певна спільнота людей у будь-якій формі їх інтеграції, яким прямо чи опосередковано завдано шкоду злочинном [282, с. 15]. Аналогічну позицію займає і О.М. Джужа: Віктимологія вивчає злочинну поведінку з погляду обумовленості його такими якостями потерпілого, що створюють передумови стати жертвою злочину [117, с. 38].

Є й інший підхід. Так, Г.С.Семаков переконаний, що для віктимології – потерпілий виступає одночасно в якості основного об’єкта вивчення у всій різнобічності ролей, які він виконує, та одного з головних понять, тобто інструмента пізнання кримінальної реальності [237, с. 48].

О.Ю. Юрченко вважає, що потерпілий в кримінологічному розумінні – це людина, що потерпіла фізичну, моральну або майнову шкоду від злочину, незалежно від того, чи визнано її потерпілим в установленому законом порядку і чи оцінює вона себе такою суб’єктивно. [313, с. 140].

На наш погляд, виходячи зі змісту предмета кримінології, однією з ознак якого є кримінально-правовий характер особи злочинця [4, с. 4-5], навряд чи можна погодитись з висновками цих вчених щодо правової природи терміну „потерпілий”. Більше того, якщо особа не дає особистої суб’єктивної оцінки вчиненого щодо неї злочину та ще й закон не вважає її потерпілим від злочину, то чи варто надавати їй такого правового статусу. Це, швидше всього, як вірно вважають деякі вчені, жертва злочину [83, с. 213]. Але законодавчо цей термін не закріплений. У той самий час, поняття „потерпілого” дано в ст. 49 КПК України і саме в цьому аспекті в кримінології цей об’єкт повинен пізнаватись, на що акцентують увагу ряд науковців. Зокрема, В. Д. Малков переконаний, що закони багатьох країн сформульовані таким чином, що сам факт страждань людей залишається ніби не поміченим. Закон говорить про потерпілих, яким прямо завдана моральна, фізична чи матеріальна шкода, проте не визнає їх такими [99, с. 181]. Більш того, офіційно визнані потерпілими та не визнані такими жертви злочинів продовжують страждати після закінчення злочину в процесі дізнання, досудового слідства, судового розгляду справи та виконання покарання через недосконалість чи відсутність законів, неправильних дій чи халатної бездіяльності органів держави, не говорячи вже про випадки прямого порушення закону та зловживання владою.

Якщо проаналізувати всі визначення терміну „жертва злочину”, що їх дали різні автори в наукових джерелах, то його зміст має складати наступне поняття – це фізична особа (спільнота людей у будь-якій формі їх інтеграції), якій у результаті злочинного посягання спричинено фізичну, моральну чи матеріальну шкоду та яка визнана такою у встановленому законом порядку [80, с. 213].

Отже, при будь-якому розумінні термінів «потерпілий» від злочину і „жертва злочину” цілком очевидно, що другий термін виражає більш широке поняття. Потерпілий у віктимології – це частина узагальнюючого поняття „жертва злочину”. Співвідносячи змістовне значення даних понять, слід констатувати, що поняття „жертва” – включає в собі не тільки реальних

потерпілих, але й потенційних, латентних, а також їх померлих рідних і близьких; осіб, яким шкода завдана безпосередньо чи опосередковано; осіб, яким завдана шкода злочином чи іншими протиправними діями; осіб, які офіційно визнані потерпілими; окремих осіб або їх спільноту, суспільство, державу та в цілому світовий правопорядок.

Таким чином, кримінально-правове (процесуальне) поняття «потерпілий» від злочину відрізняється від віктимологічного поняття „жертва злочину”, перш за все, по колу осіб, що охоплюються даними поняттями. Є й інша різниця: поняття потерпілого від злочину у законі про кримінальну відповідальність не дається, хоча цей термін у певних нормах використовується (ст. ст. 46, 66, ін. КК України). У доктринальних джерелах кримінального права потерпілими визнаються тільки фізичні особи, яким злочином заподіяну моральну, фізичну або майнову шкоду (або близькі родичі у справах про злочини, внаслідок яких сталася смерть потерпілого), які визнані потерпілими постановою органу дізнання, слідчого, судді або ухвалою суду. Не є потерпілими юридичні особи, які, у разі заподіяння їм майнової шкоди, визнаються цивільними позивачами [145, с. 121], з чим, звичайно, погодитись не можна, виходячи зі змісту поняття „жертва злочину”.

Разом з тим, якщо розуміти і потерпілого, і жертву як фізичну та юридичну особу, суспільство і державу, об'єм цих понять тим не менш не буде співпадати, так як матеріальне поняття жертви злочину не включає, наприклад, родичів та близьких осіб, які постраждали від злочину, адже шкода їм завдана опосередковано (згідно вимог ст. ст. 50, 52 КПК такі особи вважаються цивільними позивачами і представниками цивільних позивачів, що не є тотожними поняттями, які складають зміст терміну „потерпілий”, зазначеному в ст. 49 КПК).

Проаналізовані поняття відрізняються один від одного також по ознаці реальності завданої шкоди. Так, у кримінальному праві (ст. ст. 2, 11, ін. КК України) мова йде про завдання чи загрозу завдання шкоди вчиненим злочином (так звану суспільну небезпеку) об'єктам правової охорони, яка є

ознакою злочину та однією з елементів підстав кримінальної відповідальності [102, с. 60].

Віктимологічній жертві шкода загрожує потенційно, що означає ступінь вірогідності вчинення по відношенню до неї злочину в майбутньому [11, с. 27].

Різним є і значення термінів, що порівнюються. Зокрема, „потерпілий від злочину” в кримінальному праві розглядається як учасник кримінально-правових відносин, що охороняються кримінальним правом (як об'єкт кримінального права) [145, с. 7-8].

„Жертва злочину” в віктимології вивчається з позиції механізму вчинення злочину, її ролі в кримінальній ситуації, запобігання злочинам [93, с. 9-10]. А потерпілий від злочину є предметом дослідження кримінологічної віктимології [4, с. 104-114]. Як у зв'язку з цим влучно висловився В.Є.Квашис ... Конституційні і процесуальні гарантії законності і правосуддя, регламентація всіх слідчих та судових процедур – все це разом з принципами гуманності було спрямовано на застосування до злочинця. У той самий час призначенням жертви залишалось незавидне положення свідка та досить проблематична перспектива відшкодування шкоди, що завдається злочинцем. [69, с. 8-9].

Загальним між кримінально - правовим поняттям потерпілого та жертви злочину є юридичний факт, з яким пов'язується поява цих фігур, - це вчинення злочину, тобто діяння, передбаченого кримінальним законодавством. Виходячи з цього, слід визнати, що не настільки є важливим, яким саме терміном буде в кримінальному праві визначена особа, яка зазнала шкоди від злочину. Головне полягає у змісті, яке вкладається у це поняття. Як зробили висновок В.Д. Рівман та В. С. Устінов, розвиток науки є неможливим без точного і однообразного уявлення про терміни і поняття, якими вона оперує... Різничитання у поняттях потерпілого необхідно враховувати, але займатись їх уніфікацією чи розглядати їх в конкурентному плані сенсу немає. [227, с. 37]. У цьому випадку, на думку Е.Л. Сидоренко, зазначену проблему варто вирішувати не шляхом зміни термінології, а через зміни кримінально-

процесуальної дефініції потерпілого, виключивши з неї матеріальні ознаки потерпілого [239, с. 15-16].

Поділяючи висновки зазначених вище вчених, слід визнати, що застосування терміну „потерпілий” в кримінальному, кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому праві не впливає на його кримінально-правове змістовне значення.

Проведений аналіз свідчить і про те, що категорія „потерпілий” має значення і для інших галузей вітчизняного законодавства: конституційного, цивільного, цивільно-процесуального, адміністративного, ін. Разом з тим, цілком очевидними є відмінні ознаки та специфічне галузеве призначення кримінально-правового (кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого) поняття „потерпілий від злочину”. Більше того, самостійне кримінально-правове розуміння змісту даного терміна обумовлено його генезисом: перш за все, воно „матеріалізується” в межах кримінального права (так званих матеріальних нормах), так як по відношенню до нього вчиняється злочин; він стає суб'єктом права, статус якого змінений злочином, і, відповідно, суб'єктом, який потребує відновлення статусу у попередньому виді [11, с.33].

З огляду всебічного вивчення проблем, пов'язаних із захистом прав потерпілих від злочину, дуже важливо розглянути одну з її складових – питання, що суттєво впливають на стан віктимізації жертви злочину та протидії реальним загрозам зазначеному об'єкту правової охорони, а саме – латентну злочинність.

Латентна та інша (не латентна) злочинність пов'язані між собою, впливають одна на одну, а саме: зростання та посилення суспільної небезпечності загальної злочинності через її організованість, професіоналізм, тиск на потерпілих від злочинів та співробітників правоохоронних органів, корупційне «розкладання» останніх, тощо супроводжується намаганням злочинців уникнути викриття, тобто до збільшення частки латентних злочинів.

З огляду цього необхідна розробка ефективних та науково обґрунтованих

засобів захисту прав жертв злочину.

Латентність (від лат. *latens* (*latentis*) – прихований, той, що не виявляє себе видимими ознаками) [240, с. 385]. Латентна злочинність науковцями визначається як частка злочинності, що становить сукупність злочинів різних видів, які вчинені, але з різних причин не стали предметом передбаченого реагування у вигляді порушення кримінально-процесуального провадження та притягнення винних у їхньому вчиненні до відповідальності [57, с. 177].

Отже, латентна злочинність та її розміри обумовлюють викривлене, неповне уявлення про злочинність в цілому і тому мають вивчатися, визначатися для отримання більш адекватного уявлення про фактично вчинену кількість злочинів. З іншого боку, кількість вчинених, але не зареєстрованих в установленому порядку злочинів, вкрай негативно впливає на правовий захист потерпілих від протиправних, суспільно-небезпечних діянь, так як їх число не відображає реальної кількості жертв злочинів, які не визнаються такими у силу формальних вимог закону (ст.49 КПК України).

Як показав проведений аналіз доктринальних джерел, означена проблема є у центрі постійної уваги вчених. Її вивчення бере свій початок ще з часів А. Кетле: У всьому, що стосується злочинів, числа повторюються з такою постійністю, що цього не можна не побачити. Ця постійність, з якою щорічно повторюються одні і ті самі злочини та викликають такі самі покарання в одних і тих же пропорціях, є одним із самих цікавих фактів, які повідомляють нам статистичні дані кримінальних судів; його я завжди особисто намагався виставити на огляд у різних своїх творах, і не припиняв повторювати щорічно: є бюджет, який оплачується з дивною правильністю, - це бюджет тюрем, каторг і ешафотів; про зменшення саме цього бюджету потрібно турбуватися всіма силами [74, с. 17].

В останні десятиріччя зазначена тематика стала об'єктом монографічних і дисертаційних досліджень, у працях Р. М. Акутаєва, М. М. Бабаєва, С. С. Босхолова, С.Ф. Віцина, В. В. Голіни, Н. К. Горєїнова, А. П. Закалюка, О. М. Джужи, І.М. Даньшина, А. Ф. Зелінського, О. О. Ковалкіна, Г. А.

Матусовського, В.М. Поповича, В.Ф. Оболенцева та ін. Проте у контексті впливу латентності на механізм захисту прав потерпілих від злочину дане питання вивчено недостатньо, тому потребує додаткової наукової аргументації. Як правильно у зв'язку з цим зробив висновок В.Ф. Оболенцев, «її наявність спричинює низку негативних наслідків. Зокрема, порушуються принципи невідворотності покарання, створюється обстановка безкарності, з'являється мотивація вчинення нових злочинів» [154, с.1]. Разом з тим, окремі вчені зауважують, що «ілюзією є думка, що нібито за допомогою дослідження прихованої злочинності можна визначити «справжній» стан злочинності, так як офіційна кримінальна статистика ніби лише пред'являє дані, що спотворені реакцією офіційних інстанцій соціального контролю. Але ж і дослідження прихованої злочинності також «конструює» дійсність» [306, с.140].

Як у зв'язку з цим зробив висновок А.П. Закалюк, злочинність, що залишається поза реагуванням правоохоронної системи, негативно впливає на соціально-психологічний клімат у суспільстві. Вона породжує недовіру громадян до здатності державної влади забезпечити їхню безпеку від злочинних проявів [57, с. 177].

На переконання О.М.Джужи, латентна злочинність залишається поза соціальним контролем і тому є особливо небезпечною, адже:

- а) питання боротьби з латентною злочинністю не враховуються і не плануються;
- б) якщо при розкритих злочинах заподіяні збитки певною мірою відшкодовуються, то у разі прихованих цього не робиться;
- в) відчуття безкарності заохочує осіб продовжувати злочинну діяльність;
- г) латентна злочинність, оскільки вона все ж «помічається» оточуючими, руйнує їх моральні засади, що штовхає інших осіб на злочинний шлях [117, с. 50].

Залежно від причин і механізму набуття латентності цей вид злочинів науковці поділяють на шість основних груп:

1. Злочинні прояви, які з низки причин (вчинення з необережності,

правова некомпетентність, тощо) помилково не сприймаються як передбачені КК України кримінально карані діяння.

2. Злочини, про які потерпілі з різних мотивів не повідомляють компетентним органам.

3. Злочини, в яких немає персоніфікованого потерпілого суб'єкта, заінтересованого повідомляти про їхнє вчинення (посягання на державні, загальносуспільні об'єкти та відносини).

4. Злочини, факт вчинення яких відомий обмеженому колу осіб або лише винуватцям, проте через вжиття ними спеціальних заходів щодо нерозповсюдження відомостей про згадані прояви, а також через незаінтересованість у цьому потерпілих, повідомлення про злочини не надходять до правоохоронних органів. Дуже часто такі злочини вчиняються у тіньових сферах економіки, у податкових відносинах, у процесі незаконного обігу наркотиків, у корумпованих ланках апарату управління. Вони спостерігаються і серед злочинів так званого загальнокримінального (неекономічного та управлінського) характеру, які вчиняють організовані злочинні групи (вбивства, захоплення заручників, шантажування, вимагання, шахрайство тощо).

5. Злочини, інформація про які відома правоохоронним органам, але вони (помилково або свідомо) не оцінені ними в установленому кримінально-процесуальному порядку як кримінально карані діяння та залишені поза обліком. Це так звані «приховані» злочини.

Як показує сучасна практика діяльності правоохоронних органів щодо розгляду заяв і повідомлень про вчинені злочини, лише одне із чотирьох-п'яти звернень отримує реагування у вигляді порушення кримінальної справи. У той самий час, скорочення цієї латентності цілком залежить від дотримання правоохоронними органами вимог закону.

6. Злочини, стосовно яких прийнято необґрунтоване процесуальне рішення щодо відсутності події або складу злочину [57, с. 179-180].

При цьому злочини I-IV груп залишаються латентними через

неповідомлення про них з різних причин і мотивів до правоохоронних органів. Так, В.Ф.Оболенцев встановив, що в Україні у 1999 році, коли за даними офіційної статистики злочинність скоротилась на 3%, латентними залишилися понад 168 тис. злочинів, тобто 30% від кількості зареєстрованих [153, с. 57].

Злочини V та VI груп стають латентними через некомпетентні або неупереджені дії та рішення правоохоронних органів. Зокрема, у ході опитування ув'язнених під варту, що проводилось у 2006 році в СІЗО №13 м.Києва, 10% осіб заявили, що до них з боку персоналу даного місця попереднього ув'язнення або слідчих застосовувались катування, нанесення тілесних ушкоджень, тощо. Проте, вказати, від кого вони зазнали жорстокого поводження, погодилося чотири особи [49, с. 12].

За даними лабораторії кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту Київського національного університету внутрішніх справ, якщо у 2003 році від злочинних посягань постраждало 43,6% опитаних громадян, причому 51,7% із них – більше одного разу, то вже у 2004 році – відповідно 50,8 та 54,5% [137, с. 17-18].

Як встановив А.П.Закалюк, органи прокуратури явно недостатньо здійснюють нагляд за практикою розгляду в органах внутрішніх справ заяв і повідомлень про злочини. Вони фактично погоджуються з цією практикою, бо скасовують менше 3% постанов про відмову в порушенні кримінальної справи (у 2003 р. – 2,9%, у 2004 – 2,2%) та лише близько 1,5% - з порушенням кримінальної справи. При цьому характерно, що з переважної більшості останніх (у 2003 р. – це понад 16 тис., 2004 – майже 13 тис. справ) вчинення злочину при провадженні розслідування було підтверджено [57, с.180].

У той самий час, виходячи з соціально-правових проблем захисту прав жертв злочинів та з того, що докорінні перетворення, що відбуваються в Україні та охоплюють всі сфери життєдіяльності суспільства, потребують такої статистичної інформації, яка б повною мірою задовольняла потреби державних і громадських інституцій, окремих громадян в об'єктивних даних про стан соціально-економічної ситуації в Україні та відповідала б вимогам

міжнародних принципів офіційної статистики. Один із них, зокрема, звучить так: «З метою збереження довіри до офіційної статистики, статистичні установи повинні на суворо професійній основі приймати рішення щодо методів і процедур збирання, оброблення, зберігання та поширення статистичних даних» [163, с.101].

Таким чином, у сучасних умовах реформування правової системи та правозастосовчої практики України зміст політики у галузі боротьби зі злочинністю та, зокрема, кожного з її елементів (кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінологічної та кримінально-виконавчої політики) мають складати не тільки питання зменшення рівня латентної злочинності, але й гуманістичні підходи до проблем захисту потерпілого. З цього приводу В. В. Мальцев зробив наступний висновок: права та інтереси потерпілого і злочинця, що забезпечуються в кримінальному законодавстві у загальній формі як права і свободи людини і громадянина, є нерозривними і на конкретному правозастосувальному рівні при виборі заходів гуманного відношення як до злочинця, так і до потерпілого [130, с.52]. При цьому, на переконання інших дослідників, дуже важливо не допустити дисбалансу інтересів як у бік одного, так і другого суб'єктів [35, с. 123-124].

На жаль, сталося так, що як і в попередні роки, так і в сучасному тріадному циклі кримінально-правових наук і галузей права (кримінальному, кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому) основна увага була зосереджена лише навколо особи злочинця (суб'єкта злочину). Він виступає як і предмет вивчення в кримінології [117, с.3], і як об'єкт кримінально-правового впливу [316, с.9]. Проте, як влучно зауважила С. В. Аннощенкова, очевидний переворот у світогляді, зокрема, науковому, звернення до загальнолюдських цінностей, їх визнання, нехай ще у переважному декларативне, зробили неможливим залишити без уваги другу фігуру, яка стоїть як би на протилежному полюсі кримінально-правових відносин, - людини, яка постраждала від даного суспільно небезпечного діяння, - потерпілого [11, с. 2].

Так, згідно проведених у м.Києві опитувань громадян, які стали жертвами злочинів (по так званому ступеню віктимізації), про які не було офіційно повідомлено в правоохоронні органи, становить від 18,2% у 1996 р. до 19,7% опитаних громадян, щодо яких були вчинені кишенькові крадіжки; від 12,6% до 9,5% - хабарництво; від 1,9% до 2% - зґвалтування; від 1,4% до 2,5% - крадіжки або угон автомобілів, т.ін. [138, с.223 - 225].

При такому підході, без сумніву, особа, яка потерпіла від злочинного діяння, має всі підстави стати одним із основних суб'єктів й у кримінально-правових відносинах. Цей висновок ґрунтується на наступному:

- по-перше, особа потерпілого має самостійне значення, так як він виступає суб'єктом зазначених правовідносин : має суб'єктивні права та несе обов'язки [71, с. 127], а також взаємодіє з іншими суб'єктами кримінального права – особою, яка вчинила злочин, і державою;

- по-друге, потерпілий розглядається як один із об'єктів злочину [284, с.69-71], тобто є органічною частиною складу злочину та в цілому підставою кримінальної відповідальності;

- по-третє, потерпілий неодноразово згадується законодавцем у якості кримінальностворюючих ознак злочину. У цій якості деякі ознаки потерпілого мають значення для криміналізації (франц. *kriminalisation*, від лат. *criminalis* - злочинний) [310, с. 392] та кваліфікації злочинів [141, с.5];

- по-четверте, законодавець встановлює ряд позитивних дій винної у вчиненні злочину особи по відношенню до потерпілого, що мають різне кримінально-правове значення (ст.45 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим»; п. 2 ч. 1 ст. 66 КК «Обставини, які пом'якшують покарання», ін.).

Отже, максимально можливе зменшення кількості жертв злочинів шляхом їх легалізації (визнання потерпілими в установленому законом порядку) має пряме відношення і до особи злочинця, так як суттєво впливає на застосування до нього тих чи інших форм кримінальної відповідальності та їх видів [101, с.30]. Більше того, як встановлено наукою, у більшості випадків до

вчинення злочинів потерпілі та винні у їх вчиненні особи були або родичами, або членами родини, або знайомими поміж собою [93, с.15].

За статистичними даними, понад 30% цих справ, що розглядаються в місцевих судах України, пов'язані з насильством у родині [137, с. 189]. Аналогічні проблеми існують і за кордоном. Так, проведені в США дослідження свідчать, що близько 97% жертв цього виду злочинних посягань – жінки (кожні дев'ять секунд б'ють жінку, що становить понад 4 млн. жінок щороку). Кожна друга жінка протягом життя потрапляє в ситуацію, пов'язану з насильством. Жінки в шість разів частіше стають жертвами злочинів, вчинених близькими людьми, а 50% усіх бездомних жінок і дітей рятується від наруги у сім'ї. У середньому щодня чотири жінки гине внаслідок насильства в сім'ї. Американські спеціалісти в галузі сімейної кримінології зазначають, що в США щороку вчиняється близько 10 тис. убивств серед членів сім'ї. Жінки стають жертвами вбивства удвічі частіше, ніж чоловіки; 88% жертв насильства з фатальним кінцем мали задокументовану історію розвитку злочинних посягань або фізичного залякування [44, с. 16-17].

Кримінологічне значення даних фактів є більш широким [13, с.76-81]. Легалізація максимальної кількості жертв злочинів дає можливість розкрити механізм дії криміногенних факторів, що детермінують конкретний злочин. Не випадково багато кримінологів, говорячи про причини конкретного злочину, підкреслюють, що кожен злочин - це результат взаємодії особи та ситуації злочину [119, с.16].

З іншого боку, легалізація визначає основні напрямки роботи органів дізнання та інших суб'єктів кримінального судочинства по виконанню вимог закону про виявлені причини і умови злочину (ст.ст.23-23-2 КПК України).

Крім цього, кримінальноутворюючі ознаки потерпілого детермінують криміналізацію суспільно небезпечного діяння, тобто поряд з іншими кримінальноутворюючими ознаками приймають участь у кодифікованому або поточному кримінально-правовому регулюванні суспільних відносин [126, с. 264].

З точки зору захисту прав жертв злочину, криміналізація означає введення у кримінальний закон норми, що охороняє соціальне благо, яке раніше знаходилося поза сферою кримінально-правової охорони (у сфері так званої латентної злочинності). Криміналізація, таким чином, розширює коло цінностей (інтересів, благ), що охороняються кримінальним законом від злочинних посягань. Зокрема, вчені встановили, що офіційна статистика відносно зареєстрованих злочинів співвідносяться з латентною злочинністю як один до семи (восьми) [4, с. 31]. Якщо при цьому врахувати, що щорічно до 30% злочинів в Україні не розкриваються [41, с.2], то кількість потерпілих від злочинів, законні інтереси яких залишаються не захищеними, є більшою за ту їх частину, якій відшкодована завдана злочином шкода (тільки до 70% від усіх визнаних потерпілими у порядку ст. 49 КПК України) [243, с. 44]. Так, тільки у 2006 році від насильницьких злочинів потерпіло 255,1 тис. осіб, із них 77,4 тис., або майже кожна третя – жінка; 13,2 тис. неповнолітніх і 16,6 тис. пенсіонерів [106, с.12].

У зв'язку з цим, слід погодитись з Г. С. Семаковим, який прийшов до висновку, що латентна злочинність не виникає самовільно; вона спричинена різними обставинами, що пов'язанні з позицією жертв і обліком злочинів правоохоронними органами [237, с. 31].

Серед невід'ємних наслідків латентної злочинності вчені називають не тільки спотворення уяви про фактичний стан, рівень, структуру та динаміку злочинності, тобто основні її показники, але й невірні (необ'єктивні) дані про величину та характер завданої злочинністю шкоди [99, с. 47].

При цьому, як зауважила Н.Ф.Кузнєцова, «...частина сукупно завданої шкоди має бути віднесена за рахунок вини і дій самого потерпілого» [120, с. 16].

Дійсно, негативна поведінка потерпілого виступає як своєрідний балансуєчий фактор, який якщо не нівелює (урівнює) відповідальність потерпілого та винної у вчиненні захисту особи, то у всякому разі, суттєво зменшує міру відповідальності останньої. Тобто частина відповідальності за

шкоду, завдану злочином, має покладатися на потерпілого. Саме у такому контексті викладені положення п. 7 ч.1 ст. 66 КК України, які визнають вчинення злочину, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого, обставиною, що пом'якшує покарання.

Як свідчать результати вивчення наукової літератури, латентна злочинність детермінується тими ж самими причинами, що і злочинність у цілому [98, с. 134-141].

Проте з цим не погоджується А.П.Закалюк, який небезпідставно вважає, що «...доведено, що латентні злочини мають різні причини та механізми набуття ознаки латентності, а звідси передбачаються різні форми і засоби скорочення латентної злочинності, насамперед через гальмування процесів набуття злочинами ознаки латентності» [57, с.178].

Безумовно, треба визнати, що завданням правоохоронної системи є не лише протидія злочинності, а й наполеглива діяльність зі скорочення латентності останньої, на що досі у практичній діяльності увага майже не зверталась. Зокрема, щорічно оперативні апарати органів та установ виконання покарань надають допомогу територіальним органам внутрішніх справ у розкритті раніше вчинених злочинів з боку осіб, які відбувають покарання, - це одне із завдань, що передбачені ст. 104 КВК України «Оперативно-розшукова діяльність в колоніях». При цьому серед так званих розкритих злочинів, значну питому вагу займають явки з повинною засуджених, які заявили про вчинені злочини, які не були зареєстровані у правоохоронних органах. Наглядний приклад : тільки у 1999 році із 17 129 злочинів, у розкритті яких була надана допомога оперативними службами СІЗО, 3828 злочинів відносились саме до категорії латентних (більше 20% у структурі розкритих) [155, с. 15].

Проте, залишаючись поза соціальним контролем, цей вид злочинності є більш суспільно небезпечним, ніж загальна злочинність, так як у випадках її укриття (латентності) порушується принцип невідворотності покарання винних у її вчиненні осіб та не відшкодовується завдана шкода жертвам злочинів [118, с. 50]. Більш того, латентна злочинність породжує ще один

негативний наслідок – рецидивну злочинність, так як відчуття безкарності заохочує колишніх засуджених до продовження злочинної діяльності [5, с. 347-360].

Як з цього приводу зауважив А.І.Алексеев, підвищена суспільна небезпека рецидивної злочинності (у всіх її різновидах) полягає в тому, що вчинення злочинів вдруге та більше разів свідчить про стійкість антисуспільної орієнтації особи, її відкрити протидію правопорядку, впертому бажанні продовжувати злочинну діяльність, не дивлячись на прийняті щодо даної особи кримінально-правові заходи [4, с.161].

Ще на один аспект досліджуваної проблеми варто звернути увагу. Зокрема, даючи поняття латентної злочинності та розуміючи під цим сукупність злочинних діянь, що були реально вчинені, але не стали відомим правоохоронним органам та суду і, відповідно, не були відображені в офіційній статистиці [306, с. 9], деякі вчені не враховують у змісті прихованої злочинності й інші, досить важливі елементи, що складають її зміст, а саме:

- кількість виправданих у вчиненні злочину осіб, які по даних офіційної статистики складають до 1 тис. щорічно [229, с. 22-23], а отже, на таку ж кількість збільшується число потерпілих від злочину, яким не відшкодовується завдана злочином шкода;

- кількість повернутих судами на додаткове розслідування кримінальних справ (до 18 тис.) щорічно [6, с. 36], що також знижує ефективність дії механізму захисту прав жертв злочинів;

- кількість закритих судами кримінальних справ (більше 25 тис. щорічно) [8,с.18];

- кількість суспільно небезпечних діянь, вчинених малолітніми та неосудними, ін.

Виходячи з вищенаведеного, варто було б у поняття латентної злочинності включити перераховані її змістовні елементи та викласти його у такому виді: «Під латентною (скритою) злочинністю слід розуміти сукупність злочинів та суспільно небезпечних діянь, вчинених на певній території та у

відповідний проміжок часу, які не стали відомими правоохоронним органам і суду і, відповідно, не відображені в офіційній статистиці, та ті із них, що були офіційно зареєстровані, але у звітному періоді не стали предметом розгляду у суді (повернуті на додаткове розслідування та закриті кримінальні справи, т. ін.)».

Кримінологи виділяють приховану (природну) злочинність, що не виявлена правоохоронними органами у силу різних причин (низького рівня оперативно-розшукової діяльності, небажання потерпілих заявляти про злочини, т. ін.), та злочинність, що приховується (штучну) правоохоронними органами від обліку [100, с. 66-67].

Отже, цілком очевидним і нагальним завданням правової реформи в Україні є закріплення у чинному КК поняття «потерпілий від злочину», що у свою чергу обумовить видозміни у змісті кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої політики та засобах їх реалізації, одними із яких виступають законодавство та правозастосувальна практика. Відсутність такого поняття у кримінальному законодавстві України та мети відновлення соціальної справедливості, порушеної внаслідок завданої шкоди потерпілому, привело до того, що ні в кримінально-виконавчому законодавстві, ні в доктринальних джерелах цієї галузі права [85] навіть не ставиться питання та завдання щодо захисту прав потерпілих шляхом відшкодування засудженими завданих ними збитків або усунення заподіяної шкоди. Більш того, у сучасних наукових розробках, об'єктом яких є майнові кримінальні покарання, також не дискутуються шляхи вирішення проблем, пов'язаних із ефективним захистом потерпілих від злочинів у ході виконання цих покарань [299].

Правда, визначаючи основні завдання політики у сфері виконання кримінальних покарань, деякі автори у новітніх виданнях з кримінально-виконавчого права (з часу прийняття КВК України 2004 р.) формально таку мету ставлять. До таких завдань вони, зокрема, відносять:

а) уточнення кола суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню у процесі виконання та відбування покарань;

- б) визначення суб'єктів цих правовідносин, форм і методів їх діяльності;
- в) удосконалення діяльності кримінально-виконавчої системи;
- г) удосконалення змісту, форм і методів карально-виправного впливу на засуджених і звільнених від відбування покарання;
- г¹) визначення напрямків і форм міжнародного співробітництва із системами інших країн;
- д) поліпшення взаємодії кримінально-виконавчої системи з іншими органами та установами, що беруть участь у боротьбі зі злочинністю, у тому числі й з інститутами громадянського суспільства [34. с. 18].

Отже, виходячи з вище проведеного аналізу та з метою удосконалення механізму захисту прав потерпілих від злочину в Україні і змістовного наповнення цієї діяльності відповідно до міжнародно-правового поняття «жертва злочину», варто здійснити наступні заходи:

1.Доповнити КК України ст. 1-1 «Потерпілий від злочину», у якій дати визначення поняття потерпілого по аналогії того, що викладено у цій роботі.

При такому підході буде створена відповідна правова база та матеріальна норма для нині існуючої процесуальної норми [72, с. 19], що визначає права і обов'язки потерпілого, яка зазначена у ст. 49 КПК України, та обумовить здійснення видозмін КВК у цьому напрямку, тобто для усунення різноматних прогалин по відношенню правової категорії «потерпілого», мова про які велась вище.

2.Для забезпечення системного підходу при формуванні правових норм доповнити ч. 3 ст. 49 КПК України правом потерпілого на подання цивільного позову щодо відшкодування збитків відповідно до ст. 28 цього ж Кодексу.

У даний час це право не зазначено у формалізованому бланку постанови органу дізнання чи досудового слідства про визнання особи потерпілим і не завжди роз'яснюється останньому при оголошенні даної постанови [296, с. 193]. У цьому випадку будуть реалізовані пропозиції тих вчених, що обґрунтовують необхідність розглядати як одне із завдань кримінального процесу відшкодування шкоди, завданої злочином [238, с. 121]. Більш того,

задеклароване у КПК завдання буде підкріплено відповідними нормами кримінально-виконавчого законодавства такого ж змісту, тобто на практиці буде реалізований системний підхід у праві до вирішення проблем захисту прав потерпілого від злочину.

3. Для створення реального механізму захисту прав потерпілого від злочину та наповнення відповідним змістом норм КК України, що пов'язані з реалізацією визначених форм кримінальної відповідальності, доповнити КВК України ст. 25-1 «Участь потерпілих у діяльності органів і установ виконання покарань» такого змісту: «Потерпілий від злочину вправі брати участь у діяльності органів і установ виконання покарань у випадках, передбачених у ст. 154 цього Кодексу. Порядок такої участі визначається кримінально-процесуальним законодавством України».

При такому підході будуть створені ефективні умови для реалізації одного з принципів, що зазначені в ст. 5 КВК України участі громадськості у діяльності органів і установ виконання покарань, та забезпечена участь потерпілих у виконанні вироків, ухвал і постанов суду у випадках, визначених у розділі 5 КПК України (ст. ст. 407 – 414).

4. Для наповнення реальним змістом та створення ефективного підґрунтя для застосування п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004р. №13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» доповнити його частиною другою такого змісту: « Суди мають посилити контроль за виконанням вироків у частині стягнень присуджених для відшкодування сум і безпідставно набутого майна, маючи на увазі, що точне і неухильне додержання законодавства органами, що виконують вироки, є важливою умовою своєчасного й повного відшкодування шкоди».

Враховуючи, що у першій площині для підвищення рівня ефективності боротьби з латентною злочинністю потрібно здійснити ряд системних і, головне, довготривалих заходів різностороннього характеру (правових, організаційних, матеріально-технічних, фінансових, т.ін.), необхідно

зосередити зусилля як науковців, так і практиків на ліквідацію детермінант другого порядку – у сфері обліково-реєстраційної дисципліни правоохоронних органів.

Висновки до розділу 1:

Підводячи підсумки по першому розділу даного дисертаційного дослідження, слід зробити наступні висновки:

1. Завдання та проблеми здійснення правової реформи в Україні та приведення вітчизняних норм до кращих світових стандартів обумовлюють необхідність детального вивчення як сучасного стану, так і історичного, національного та зарубіжного, досвіду, у тому числі з питань захисту прав потерпілих від злочину.

Зокрема, аналіз сучасного стану діяльності держави у цьому напрямку свідчить про те, що при розробці політики у сфері боротьби зі злочинністю одним із змістовних елементів якою є заходи щодо охорони прав і законних інтересів осіб, які потерпіли від злочинних та суспільно-небезпечних посягань, а також при її вираженні через нормативно-правові акти та у правозастосувальній практиці, не в повній мірі дотримані вимоги принципу поступальності (спадкоємності), а також позитивна історична практика з означеної проблематики.

Крім цього, невивиправдано ігнорується або не застосовується апробована суспільна практика, що склалась у цивілізованих країнах світу. Саме тому одним із структурних елементів предмету даного дослідження по даній тематиці стали питання історії виникнення, розвитку та функціонування наукових положень про потерпілого від злочину та сучасний стан його захисту в Україні.

2. Як встановлено у ході дослідження, ще у древні часи у правових національних джерелах закріплювалась можливість відшкодування завданої злочином шкоди („Руська правда”, Литовські статuti, Гадяцький трактат

І.Виговського, Слободищенський пакт Ю.Хмельницького та ін.) безпосередньо потерпілому - у період Київської Русі та Українсько-Козацької держави (від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського).

Після повної ліквідації української державності та включення українських земель до складу інших держав (Російської імперії, Польщі, Угорщини, Румунії ін.) власна політика у сфері боротьби зі злочинністю, включаючи питання щодо захисту прав потерпілих від злочину не проводилась.

Кримінально-правова та кримінально-виконавча політика в період творення незалежної Української держави (1917-1922 рр.) з одного боку, була обумовлена її недовготривалим існуванням та недостатністю часу для розробки власної відповідної законодавчої бази з питань захисту прав потерпілих від злочину, а з іншого боку, основними засобами її вирішення було „старє” законодавство країн, у складі яких знаходились територіальні частини України.

У радянський період (1922-1991рр.) політика у сфері боротьби зі злочинністю з перших днів була спрямована на вирішення одного з основних завдань – захисту будь-якою ціною більшовицько-радянського режиму, а тому погляди законодавця на потерпілого, у першу чергу, звертались у випадках посягань на державні інтереси.

Сучасний період політики України щодо захисту прав потерпілого від злочину (1991 р по даний час), не дивлячись на прийняття КК 2001 року та КВК 2004 року, а також внесення суттєвих змін у нині діючий КПК, не змінили суті речей: реальних механізмів захисту прав потерпілих не створено.

3. Аналіз історичних правових джерел з питань захисту прав потерпілих від злочину дозволив виділити наступні періоди виникнення, розвитку та функціонування зазначеного інституту права, а саме:

3.1. Політика у сфері охорони прав жертв злочину у період Київської Русі та феодальної роздрібленості (IX – середина XVII ст.).

3.2. Захист прав потерпілих від злочину в часи існування Козацької

держави (середина XVII – середина XVIII ст. – від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського).

3.3. Охорона прав потерпілих від злочину в епоху, коли Україна була складовою частиною інших держав (період втрати незалежності) – Російської імперії, Угорщини, Польщі, ін. (середина XVIII ст. – кінець 1917 року).

3.4. Захист прав потерпілих від злочину в період функціонування Української РСР (1922-1991 р.р.).

3.5. Охорона прав потерпілих від злочину в сучасних умовах (1991р. по теперішній час).

4. Сучасними проблемами у сфері захисту прав потерпілих від злочинів виступають наступні обставини:

- діяльність держави та уповноважених нею органів по реалізації охоронної функції права не в повній мірі відповідає вимогам ст. 3 Конституції України, згідно якої права та законні інтереси потерпілих від злочину мають визначати зміст і спрямованість органів і установ виконання покарань;

- існуючі правові механізми, що визначені у КВК України (відсутність чітких завдань щодо захисту прав потерпілих, вимог про відшкодування шкоди засудженими, які звільняються від відбування покарання умовно-достроково, встановлений перелік відрахувань із заробітку засудженого, т. ін.) не в змозі забезпечити ефективний захист прав потерпілих від злочину у ході виконання кримінального покарання;

- вітчизняна правова база та практика її реалізації не відображає кращих світових зразків з питань охорони жертв злочинів та відновлення їх порушених прав, а тому об'єктивно потребує видозмін, які викладені у цій роботі у виді науково обґрунтованих пропозицій до кожного з питань даного розділу дослідження;

- негативні тенденції, що мають місце у розвитку кримінального судочинства, які обумовлені постійним нерозглядом у судах усіх справ, не тільки негативно впливають на стан захисту прав потерпілих від злочину, але й виступають тими детермінантами, що породжують та обумовлюють ріст

злочинності в Україні, включаючи повторну.

Отже, цілком очевидним і нагальним завданням правової реформи в Україні є закріплення у чинному КК поняття «потерпілий від злочину», що у свою чергу обумовить видозміни у змісті кримінально-виконавчої політики та засобах їх реалізації, одними із яких виступають законодавство та правозастосувальна практика.

Відсутність такого поняття у кримінальному законодавстві України та мети відновлення соціальної справедливості, порушеної внаслідок завданої шкоди потерпілому, привело до того, що ні в кримінально-виконавчому законодавстві, ні в доктринальних джерелах цієї галузі права навіть не ставиться питання та завдання щодо захисту прав потерпілих шляхом відшкодування засудженими завданих ними збитків або усунення заподіяної шкоди. Більше того, у сучасних наукових розробках, об'єктом яких є майнові кримінальні покарання, також не дискутуються шляхи вирішення проблем, пов'язаних із ефективним захистом потерпілих від злочинів у ході виконання цих покарань.

5. У зв'язку з необхідністю інтеграції вітчизняного законодавства у міжнародне правове поле, виникла потреба в удосконаленні першого та приведення до кращих міжнародних стандартів, особливо в частині захисту прав потерпілих від злочинів, а тому стереотипні підходи щодо визначення змісту кримінально-виконавчих правовідносин, місця і ролі у них останніх, що склались у науці, потребують корегування та більш ґрунтовного обґрунтування, виходячи з тих гуманістичних начал кримінально-виконавчої політики та в цілому політики у сфері боротьби зі злочинністю, що закладені в Конституції України та інших засобах її реалізації.

У цьому контексті слід не декларативно, а реально переорієнтувати практичну діяльність органів та установ виконання покарань на реалізацію завдань по відшкодуванню шкоди або створенню реальних умов для цього з боку засуджених потерпілим від злочинів по тій самій схемі (у виді науково обґрунтованих пропозицій), що викладена у цьому розділі роботи.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН РЕГУЛЮВАННЯ МІСЦЯ ТА РОЛІ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ ВІДНОСИНАХ

2.1. Сучасні підходи щодо правового статусу потерпілого від злочину в кримінально-виконавчому законодавстві України

Цікавість до правового статусу потерпілого від злочину і питанням забезпечення його доступу до правосуддя та компенсації завданої шкоди завжди була актуальною для вчених. Не випадковою та своєчасною вона є і в сучасних умовах, так як обумовлена тим, що без гарантованого права особи безперешкодно звертатися в суд для захисту своїх прав та інтересів (ст. 55 Конституції України) і можливості активними діями добиватися прийняття законного судового рішення неможливе становлення демократичної правової держави, якою, згідно ст.1 Конституції України, є наша держава.

Особливо важливими є такі конституційні гарантії для осіб, права та законні інтереси яких порушені злочином. Проте, як з цього приводу зауважив Д.П.Чекулаєв, надані законом повноваження потерпілих від злочинів не завжди є адекватними правовим, кримінальним і соціально-економічним реаліям, а також рівню юридичної культури більшості потерпілих та їх фінансовим можливостям по оплаті кваліфікованих представників [295, с.3]. Саме тому, за образним визначенням А.І.Бойко, потерпілий завжди є «попелюшкою» кримінального судочинства [23, с.57].

Невід'ємною складовою права потерпілого на судовий захист, як зазначено в преамбулі постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року №1 «Про практику постановлення судами вироків (постанов) при розгляді кримінальних справ в апеляційному порядку», є право на апеляційне оскарження судових рішень, що гарантоване ст. 129 Конституції України [205, с. 373].

З 1991 року чинне законодавство України, включаючи кримінально-виконавче, піддалось суттєвим змінам і доповненням, що були пов'язані з перетвореннями політично-економічного характеру, які відбувались у нашій країні [175], в тому числі у зв'язку з визнанням людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України). Разом з тим, акцент уваги держави на забезпечення максимальних гарантій прав засудженого [209] не знайшов адекватного відображення у правовому становищі потерпілого від злочину. Зокрема, прийнявши 18 січня 2006 року за основу проект Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину», Верховна Рада своєю постановою від 19 квітня 2007 року скасувала попереднє рішення та зняла зазначений законопроект з розгляду [212].

Крім того, у проекті КПК України не передбачено такої форми захисту порушених злочином майнових прав потерпілого, як відшкодування заподіяної злочином шкоди з власної ініціативи суду [116].

Отже, права потерпілого від злочину, які, безумовно, потребують подальшого розширення, докорінно не змінюються. Належним чином, зокрема, не реалізується і конституційне положення про обов'язок держави забезпечити для потерпілих компенсацію завданої шкоди (ст. 56 Конституції України). По суті, у діючому законодавстві України закріплена лише можливість компенсації такої шкоди виключно в цивільно-правовому та кримінально-процесуальному порядку (за рахунок винної у вчиненні злочину особи – шляхом так званої реституції).

Досить різко піднімають питання відшкодування завданої шкоди потерпілим у ході виконання кримінального покарання і науковці. У той самий час, як зробив висновок Я.О. Клименко, для вирішення цієї проблеми недостатньо лише визнання за постраждалою особою права на таке відшкодування і винесення про це відповідного рішення [79, с.142]. Необхідно, як правильно зазначає З.З. Зінатулін, «вжити заходів для того, щоб

гарантувати його реальне виконання» [61, с. 62]. Це викликано тим, що особи, які зобов'язані відшкодувати шкоду, в багатьох випадках ухиляються від цього зобов'язання і вживають заходи по приховуванню, відчуженню та знищенню майна і цінностей, які можуть бути засобом відшкодування завданої шкоди.

У зв'язку з цим слід погодитись з В.С. Зеленецьким про те, що вжиття заходів для забезпечення захисту прав і законних інтересів осіб, які є потерпілими від злочинних діянь, має здійснюватися вже на стадії досудового слідства [59, с.38]. На цьому, зокрема, наголошується і в Інструкції з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України у розкритті та розслідуванні злочинів, де в п.6.6.1 зазначено, що одним із критеріїв оцінки повноти матеріалів дослідчої перевірки є визначення розміру заподіяних збитків та вжиття органом дізнання заходів для встановлення майна та цінностей, що здобуті злочинним шляхом і підлягають конфіскації з метою відшкодування збитків [65].

Серед інших пропозицій у цьому контексті заслуговують уваги пропозиції вчених щодо передбачених в слідчих апаратах органів прокуратури та ОВС посад консультанта чи інспектора з відшкодування шкоди, обов'язком яких повинно бути узагальнення і поширення позитивного досвіду роботи з відшкодуванням майнової шкоди, надання методичної допомоги з питань, пов'язаних з розшуком майна і накладання на нього арешту [147, с.33].

Цікавою є думка В.А. Азарова про необхідність залучення слідчим для накладання арешту на майно і його опису судового виконавця (на сьогодні – державного виконавця), який може надати слідчому кваліфіковану допомогу в доборі матеріальних цінностей, що підлягають опису, а також у визначенні їх вартості [2, с.140]. Зокрема, реалізація зазначеної пропозиції у деяких регіонах колишнього СРСР значно підвищила відсоток забезпечення цивільних позовів, заявлених у кримінальних справах [159, с.113].

З огляду визначеного в даному дослідженні предмету (захист прав

потерпілого засобами і формами кримінально-виконавчого права) досить своєчасною та актуальною є позиція тих вчених, які пропонують передбачити в ОВС посади оперуповноваженого з розшуку викрадених речей [33, с. 84] та більш ефективно використовувати передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [198] сили, засоби та форми [79, с. 148]. Як слушно з цього приводу зауважив В.І. Зажицький, при здійсненні оперативно-розшукової діяльності виявляються не докази, а сліди злочинів. Вони можуть стати змістом доказів по кримінальній справі, якщо увійдуть у процес посередництвом джерел [56, с. 20].

Враховуючи, що в ст. 104 КВК України зазначено таке завдання оперативних апаратів установ виконання покарань, як надання правоохоронним органам, які здійснюють ОРД, допомоги в розкритті, припиненні та попередженні злочинів, можна було б створити ефективну систему щодо відшкодування завданої потерпілим від злочину шкоди по схемі, яка передбачала б розшук як викраденого майна, так й інших джерел матеріального характеру, які винна у вчиненні злочину особа приховала від органів дізнання, досудового слідства і суду.

У цьому напрямку, зокрема, є як певна нормативно-правова база, так і практичний досвід по вирішенню зазначеної проблематики. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 1998 року № 941 у складі Державної податкової адміністрації (ДПА) України створені та успішно функціонують підрозділи оперативного забезпечення примусового стягнення заборгованості до бюджету податкової міліції ДПА [129].

Основними завданнями цих державних органів є:

- встановлення місцезнаходження суб'єктів підприємницької діяльності, які ухиляються від сплати;
- встановлення наявності коштів, майна та майнових прав суб'єктів підприємницької діяльності, які мають податкову заборгованість, забезпечення їх опису, вилучення, взяття у податкову заставу, подальша реалізація чи конфіскація в установленому законодавством порядку;

- стягнення податкової заборгованості платників податків та інших обов'язкових платежів.

Виходячи з того, що до винесення обвинувального вироку суду відшкодовується тільки 30% від завданої злочином шкоди, актуальним є завдання по створенню аналогічних до ДПА підрозділів у Державній кримінально-виконавчій службі України.

При цьому, враховуючи досвід ДПА, основними завданнями цих служб в органах і установах виконання покарань мають стати наступні:

а) проведення оперативно-розшукових заходів щодо засуджених з метою виявлення джерел відшкодування заподіяної злочином шкоди;

б) налагодження ефективної взаємодії з цих питань з іншими правоохоронними органами;

в) виявлення причин і умов злочинів, за вчинення яких засуджені відбувають покарання;

г) схилення засуджених до добровільного та дострокового (до закінчення термінів відбування покарання) погашення сум відшкодування завданої шкоди, що визначені у цивільних позовах по кримінальних справах;

д) сприяння у наданні засудженому роботи у місцях позбавлення волі і у виправних центрах та при звільненні від відбування покарання (у виді заходів ресоціалізаційного характеру);

е) залучення до даного процесу близьких родичів засудженого.

Як свідчать результати наукових досліджень, результативність оперативно-розшукової діяльності у зазначеній вище сфері складає не вище 20% [3, с. 12], а в УВП – до 10% [80, с. 276], що є додатковим аргументом для залучення оперативних апаратів мість позбавлення волі до вирішення завдань, пов'язаних з відшкодуванням шкоди потерпілим від злочину за рахунок засуджених (додатки В-1, В-2).

Правовою підставою для зайняття такою діяльністю є ст. 23 та 32 Конституції України. Як з цього приводу зауважив А.П. Закалюк, «підставою для обмеження, передбаченого ст. 23 Конституції, може бути лише порушення

прав і свобод інших людей. Згідно з цим, у разі якщо особа порушує права і свободи інших людей, остання створює підставу для можливого обмеження щодо неї інформаційної недоторканості» [57, с. 24].

Проте, як зазначив М.П. Черненко, у процесі виконання кримінальних покарань беруть участь різні державні і недержавні установи, організації, посадові особи і громадяни. У зв'язку з цим визначення суб'єктів кримінально-виконавчих відносин у цілому і суб'єктів виконання окремих видів кримінальних покарань становить певні труднощі [299, с. 47].

Зміст цієї проблеми полягає в наступному.

Згідно з вимогами ст. 11 КВК України до органів і установ виконання покарань відносяться:

- Державний департамент України з питань виконання покарань, його територіальні органи управління, кримінально-виконавча інспекція (ч.1);

- у межах, визначених цим Кодексом та законами України, виконання кримінальних покарань також здійснюють Державна виконавча служба [176], військові частини, гауптвахти [191] і дисциплінарний батальйон (ч.6).

Як впливає з правової природи цих органів і установ виконання покарань, жоден з них, крім Державної виконавчої служби України, не має прямого завдання щодо виконання рішень судів щодо задоволення цивільних позовів, пов'язаних з відшкодуванням завданої злочином шкоди потерпілим.

Різна відомча приналежність цих органів та автономна правова регламентація їхньої діяльності першочерговим ставить завдання щодо створення їх системи [299, с. 47], особливо у контексті розробки заходів, спрямованих на захист інтересів жертв злочинів. Одним із кроків у цьому напрямку (до внесення змін і доповнень у закони, які регламентують діяльність зазначених органів і установ виконання покарань) має стати прийняття спільної Інструкції Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ, Міністерства оборони та Державного департаменту України з питань відшкодування завданої злочином шкоди потерпілим від злочину – у межах чинного законодавства, яка має відповідні елементи взаємодії та штатного

реформування цих державних структур.

Додатковою аргументацією у цьому напрямі є висновки науковців про те, що закріплення серед обов'язкових елементів предмета доказування у кожній кримінальній справі розміру заподіяної злочином шкоди свідчить про те, що шкода підлягає доказуванню у всіх випадках у тому числі і тоді, коли вона не є ознакою складу злочину [149, с. 65]. При цьому, як зауважив М. Гузела, в контексті розробки нового законодавства про кримінальне судочинство, пункт 4 «Характер і розмір шкоди, заподіяної злочином» повинен би займати, на нашу думку, наступне місце після пункту 1 «Подія злочину ...» [39, с. 27], підкреслюючи особливість завдань держави у сфері охорони та захисту інтересів особи відповідно до вимог ст. 3 Конституції України.

Як відомо, з метою забезпечення і захисту конституційних прав законодавець передбачив декілька кримінально-процесуальних форм (способів) їх захисту і відновлення. Зокрема, особи, яким внаслідок вчинення злочину заподіяно майнову, моральну чи фізичну шкоду, мають право на її відшкодування шляхом реалізації в кримінальному судочинстві України закріплених у законодавстві форм (способів) захисту і відновлення. За існуючим загальним правилом, у випадку заподіяння шкоди злочином, головною формою (способом) її відшкодування є пред'явлення цивільного позову в кримінальному процесі. Ще з XVIII ст. у судову практику ввійшов так званий «з'єднаний процес», який і передбачав можливість одночасного розгляду і вирішення як питань про кримінальну відповідальність, так і питань про відшкодування заподіяної злочином шкоди.

Позовна форма порушених злочином прав та інтересів потерпілих осіб і на сьогодні залишається основною в науці про кримінальне судочинство та в кримінально-процесуальному законодавстві, як і розгляд і вирішення цивільного позову в кримінальній справі (ст. 28 КПК України) [91, с. 170].

Проте вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство, як і більшість правових систем світу, передбачає можливість відшкодування заподіяної злочином шкоди, спираючись не тільки на засаду диспозитивності

((від лат. *dispositus* – упорядкований, розподільчий) - можливість суб'єктів самостійно упорядковувати (регулювати) свої відносини) [310, с. 197], але й на публічну засаду, яка полягає в праві суду, залежно від його розуміння (позиції, погляду тощо), відновити порушене злочином право потерпілого шляхом відшкодування йому заподіяної шкоди. Цей факт, як вірно вважає М.Гузела, дозволяє визнати існування інших (непозовних) форм відшкодування заподіяної злочином шкоди в кримінальному процесі [39].

До таких форм (способів) відшкодування слід віднести:

- повернення потерпілому від злочину об'єктів (предметів) злочинного посягання (так звана кримінально-процесуальна реституція) (п.5 ст. 81 КПК України);

- відшкодування завданих злочином матеріальних збитків з власної ініціативи суду, а саме:

- а) покладення на засудженого кримінально-правового обов'язку відшкодувати завдані злочином матеріальні збитки, що застосовується у вигляді пробаційної (іспитової) умови, у разі відстрочки виконання покарання у виді позбавлення волі (п.1 ч.1 ст.76 КК України);

- б) покладення на неповнолітнього обов'язку відшкодувати заподіяні збитки, як примусовий захід виховного характеру (п.4 ч.2 ст.105 КК України).

При цьому необхідно зазначити, що названі дві основні форми захисту, порушених внаслідок вчинення суспільно-небезпечного діяння прав потерпілого, передбачені не кримінально-процесуальним, а кримінальним законом. Зокрема, як зазначено у п.8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» [207], покладення обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки як примусовий захід виховного характеру (п.4 ч.2 ст.105 КК України) можна застосовувати лише до неповнолітнього, який досяг 15 років, має майно чи кошти, що є його власністю, або самостійно одержує заробіток (зарплату, стипендію, тощо). У постанові (ухвалі) суд повинен зазначити розмір збитків, що підлягають

відшкодуванню, та строк виконання цього рішення.

Проте В.Т. Нор вважає, що застосування цих двох форм (способів) відшкодування заподіяної злочином шкоди є можливим лише у кримінальному судочинстві і тільки у встановленому кримінально-процесуальним законом порядку. Тому є всі підстави віднести ці способи відшкодування шкоди до числа кримінально-процесуальних форм (способів) захисту порушених злочином прав потерпілих осіб, які покликані досягти відновлення порушеного злочином майнового стану [149, с. 177].

Враховуючи, що у нині діючому КК, на відміну від КК 1960 року, вперше введені матеріальні норми права, які безпосередньо пов'язані з відшкодуванням завданої злочином шкоди (ст.ст. 45, 46, 48, 76, 105 ін.) [104], навряд чи можна у повній мірі погодитись з В.Т. Нором. Дійсно, будь-яка матеріальна норма права має бути реалізована через кримінально-процесуальну процедуру, проте, очевидним є й інший висновок у цій ситуації: у співвідношенні між нормами кримінального та кримінально-процесуального права базовим (первинним) є завжди норми першого [284, с.16-17].

Отже, потрібно визнати, що у нині діючому законодавстві України є дві чітко визначені групи форм (способів) захисту прав потерпілих від злочину: позовні та непозовні. При цьому, якщо позовним способом завжди реалізують цивільно-правову відповідальність, то непозовні способи реалізують як зазначену, так і кримінально-правову відповідальність, а також інші види захисту порушеного майнового та іншого права.

Одним з таких видів захисту прав потерпілих від злочину є кримінально-виконавча діяльність, у ході якої реалізується як кримінально-правові, так і кримінально-виконавчі норми з питань відшкодування завданої злочином шкоди (ч. 2 ст. 45, ч. 4 ст. 60, ч. 3 ст. 77, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 151 КВК України).

Саме через зміст непозовних видів охорони прав потерпілих від злочину реалізується кримінально-виконавчі правовідносини, які виникають між засудженим і особою, яка у встановленому законом порядку судом визнана потерпілою від злочину (ст.28 КПК України).

Реалізуючи таким чином неперозовні форми захисту порушених злочином прав потерпілих, суд керується презумпцією, що державі (в його особі) не байдуже щодо факту спричинення вчиненим злочином шкідливих наслідків для потерпілого у вигляді порушення його майнових та інших прав. Тому держава, виконуючи вимоги кримінально-процесуального закону, сприяє всебічному захисту порушених злочином майнових прав потерпілого, навіть якщо він не заявив з певних причин вимоги про відшкодування завданої йому шкоди. Іншими словами, держава в особі суду, застосовуючи неперозовні форми захисту порушених злочином прав, спонукає підсудного до усунення шкідливих наслідків злочину і виходить з презумпції, що «кожна особа, якій злочином завдано матеріальних збитків бажає їх відшкодування» [39, с. 27].

Разом з тим, належних механізмів реалізації даного підходу у чинному законодавстві України ще не створено. Мова, в першу чергу, йде про відсутність ефективного судового контролю за виконанням прийнятих рішень іншими державними органами та суб'єктами кримінально-виконавчої діяльності (засудженими, їх законними представниками, громадськими організаціями та окремими громадянами).

Зокрема, як зазначив О.С.Ткачук, «у правовому регулюванні питань судового контролю та правосуддя в Конституції і в процесуальних законах простежуються розбіжності) [257, с. 35].

Як відомо, судова влада в Україні реалізується у двох напрямках – здійснення правосуддя і судового контролю. Відмежування останнього зумовлено відмінностями специфічного характеру між правосуддям і контрольною функцією суду. При цьому судовий контроль повинен поширюватися на будь-яку процесуальну дію чи рішення слідчого, прокурора, особи, яка веде дізнання, а також діяльність органів і установ виконання покарань. Парадоксально, але факт: КВК України передбачає контроль за виконанням кримінальних покарань з боку органів прокуратури (ст.22 – так званий прокурорський нагляд (Закон України «Про прокуратуру») [210]; вищестоящих органів Державної кримінально-виконавчої служби України

(відомчий контроль) (ст.23) [177]; громадський контроль (с.25) [189], ін.; але немає жодної норми, у якій мова ведеться про судовий контроль.

Дивно і аналогічно одночасно це і з іншого боку, адже у ст. 6 Конституції України судова влада віднесена до однієї з гілок влади, яка має стримувати та урівноважувати інші органи державної влади, в тому числі шляхом контролю за їх діяльністю [72, с. 45]. Так, у ч.7 ст.404 КПК України зазначено, що своєчасне звернення до виконання вироку, який набрав законної сили, покладається на суддю або голову відповідного суду, який постановив вирок, а в ч.8 цієї ж статті – про те, що органи, які виконують вирок, постанову або ухвалу, повідомляють суд, який їх постановив, про їх виконання.

Як зазначено у зв'язку з цим у п.8 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 01 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», « ... правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, юрисдикція яких поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ст.124 Конституції), судам підвідомчі всі спори про захист прав і свобод громадян [186, с. 11].

Це у повній мірі відноситься і до кримінально-виконавчих правовідносин, у ході яких реалізується рішення судді щодо виконання кримінальних покарань, включаючи додаткові (майнові) та цивільні позови, пов'язані з відшкодуванням завданої злочинном шкоди.

Разом з тим, необхідно відмежовувати судовий контроль від прокурорського нагляду. Ці два види діяльності, хоча і мають схожі риси, проте один одного не замінюють і не виключають. Їх існування відокремлено один від одного пояснюється необхідністю об'єктивного контролю за дотриманням закону у сфері охорони прав особи з боку різних органів державної влади.

Як і суд, прокуратура має свої конституційні повноваження, що визначені, зокрема, у ст.121 Конституції України. Проте, на відміну від суду, контрольні функції якого у КПК чітко не визначені, у ст.415 цього Кодексу щодо прокуратури такі вимоги встановлені, а саме: «Розпорядження

прокурора, що стосуються виконання вироків, ухвал і постанов суду, обов'язкові для всіх органів і посадових осіб, які їх виконують». Як з цього приводу зауважив О. Шинальський, «... забезпечити законність зможемо лише тоді, коли, як шляхом удосконалення нормативної бази, так і шляхом встановлення тотального контролю і нагляду за діяльністю, виключимо можливість адміністрації місць позбавлення волі приймати рішення і діяти стосовно ув'язнених за власним розсудом» [304, с. 9].

Отже, визначальною функцією прокуратури є контроль за діяльністю органів і установ виконання покарань. Якщо виходити з буквального змісту слова (контроль), то це – перевірка, облік діяльності кого -, чого-небудь, нагляд за кимось, чимось [29, с. 294].

Основним методом контролю виступає перевірка. Вона передбачає поєднання аналізу документів із безпосереднім вивченням справ. Інший метод контролю – це нагляд або спостереження. Він, як зробив висновок В.І. Рохлін, виявляється у комплексі притаманних дій способом виявлення недоліків і значимих тенденцій [233, с. 18].

Таким чином, проаналізувавши загальне поняття контролю, можна констатувати, що і прокурорський нагляд, і судовий контроль є механізмами, що мають бути спрямовані на забезпечення законності у ході кримінально-виконавчої діяльності, на яку поширюється їх компетенція. Проте, якщо для органів прокуратури ця функція у законі визначена, то для суду лише задекларована, типу: «рішення суддів є обов'язковим для всі державних і громадських органів, посадових осіб та громадян» (ст.403 КПК України). Саме тому актуальними є питання щодо забезпечення системності державного контролю за виконанням кримінальних покарань та цивільних позовів, пов'язаних із задоволенням законних інтересів потерпілих від злочинів, шляхом чіткого визначення цієї функції у законі та встановлення конкретних її виконавців (покладання цих обов'язків, наприклад, на помічників суддів).

Отже, якщо керуватись існуючими у сучасних наукових джерелах підходами з питань захисту прав потерпілих від злочину та відшкодування

завданої їм шкоди, то можна зробити наступні висновки:

- однією з причин неефективного відшкодування завданої потерпілим від злочину шкоди у ході виконання кримінальних покарань є неналежний контроль (як відомчий, так і судовий, прокурорський тощо) за реалізацією позовних і непозовних вимог, що пред'явлені до засуджених на підставі рішень судів загальної юрисдикції;

- у системі контролю в сфері кримінально-виконавчої діяльності найбільш проблемним та неврегульованим є судовий контроль, зміст, форми та види якого у чинному законодавстві України визначені лише формально, так як реальних механізмів його реалізації у нормативно-правових актах з питань виконання і відбування покарань не створено;

- підвищення якості та ефективності захисту прав потерпілих у сучасних умовах тісно пов'язано з організаційно-штатною та нормативною перебудовою діяльності уповноважених органів держави, які покликані боротися зі злочинністю, - від органів дізнання, досудового слідства та суду - до органів і установ виконання покарань;

- не заперечуючи в цілому існуючі в науці та міжнародній практиці підходи щодо створення соціальних, страхових і т.п. фондів по відшкодуванню завданої потерпілим від злочину шкоди, слід визнати, що досі не в повній мірі використані й інші внутрішні можливості держави, а саме: посилення контролю за тим, як засуджені виконують свій обов'язок щодо жертв злочинів за рахунок власних можливостей, у тому числі за ті кошти, суми і майно, які вони приховали від органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, і яке може бути витребувано в ході кримінально-виконавчої діяльності шляхом використання сил і засобів ОРД, засобів виправлення і ресоціалізації, каяття засуджених та інших форм примирення з потерпілими від злочинів.

Для вирішення зазначених проблем та підвищення рівня захисту прав потерпілих від злочину у ході виконання кримінальних покарань необхідно здійснити наступні заходи:

1. Створити систему правоохоронних органів та суду по такій схемі:

- відповідальні працівники оперативних служб – суб'єктів оперативно-розшукової діяльності:(міліції, податкової міліції, СБУ т. ін.);
- помічники слідчих; помічники прокурорів по нагляду за дотриманням законодавства у сфері виконання кримінальних покарань;
- помічники суддів з питань контролю за виконанням кримінальних покарань та інших рішень суду;
- уповноважені представники оперативних апаратів органів і установ виконання покарань.

Для реалізації цієї ідеї варто внести зміни і доповнення у нормативно-правові акти, які регулюють порядок проведення оперативно-розшукової, кримінально-процесуальної та кримінально-виконавчої діяльності, та акти, що визначають правовий статус даних суб'єктів діяльності.

При цьому будь-яких фінансових та матеріально-технічних ресурсів для реалізації даної пропозиції непотрібно: мова йде про інтенсифікацію ((франц. *intensification*, від лат. *Intension* – напруження зусилля і *facio* – роблю) – посилення, збільшення напруженості, дієвості)) [240, с. 288] зусиль усіх правоохоронних органів і судів з питань захисту прав потерпілих від злочину.

2. Доповнити КПК України ст.405-2 «Судовий контроль за виконанням вироку, ухвали і постанови суду» наступного змісту: «За виконанням вироку, ухвали і постанови суду встановлюються судовий контроль».

Організація зазначеного контролю покладається на помічників суддів, які діють відповідно до цього Кодексу та інших нормативно-правових актів, що визначають їх правовий статус.

Порядок здійснення судового контролю встановлюється законом та нормативно-правовими актами з питань діяльності судової влади в Україні».

3. Прийняти у невідкладні терміни (першочергово) Закон України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину», визначивши у ньому джерела фінансування, порядок реалізації регресних вимог (реституції) та умови функціонування інших (недержавних) форм захисту прав потерпілих від злочину.

4. Доповнити ст.237 КПК частиною четвертою такого змісту: «При попередньому розгляді справи суддя повинен, крім цього, з'ясувати, чи всі особи, яким злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, визнані потерпілими. Якщо хтось із цих осіб не визнаний потерпілим на стадії дізнання і досудового слідства, за наявності відповідного клопотання, суддя своєю постановою має визнати таку особу потерпілим, повідомити її про це та надати можливість ознайомитися з матеріалами справи. Таке ж рішення він постановляє і тоді коли є необхідність замінити особу, яка необґрунтовано була визнана потерпілим, представником потерпілого, цивільним позивачем, на належну».

Обґрунтування з цього приводу, зазначені у п.4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 р. № 13. «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів», а саме: «У випадках, коли визнання особи потерпілої може призвести до збільшення обсягу обвинувачення підсудного або зміни кримінально-правової кваліфікації діяння, суддя чи суд із дотриманням вимог ст.246 або ст.281 КПК має повернути справу на додаткове розслідування.

Таке ж рішення суддя чи суд повинен приймати і в тому разі, коли органи дізнання чи досудового слідства істотно обмежили законні права потерпілого (наприклад, обирати представника, порушувати клопотання, заявляти відводи, подавати докази, знайомитися з усіма матеріалами справи тощо) і поновити ці права на стадії судового розгляду справи неможливо» [203, с. 378].

5. Доповнити ч. 1 ст. 104 КВК України «Оперативно-розшукова діяльність у колоніях» реченням такого змісту, у якому визначити завдання по: «виявленню легальних та інших джерел фінансового, матеріально-технічного та т.п. характеру засуджених, які відбувають покарання, за рахунок яких може бути здійснено відшкодування завданої злочином шкоди».

2.2. Роль та місце потерпілого від злочину за чинним кримінально-виконавчим законодавством України

Аналіз сучасних вітчизняних [91, с. 459-471] та зарубіжних видань [11, с. 12-32] свідчить про те, що потерпілий від злочину, як суб'єкт правових відносин розглядається у нормативно-правових актах та наукових джерелах лише на стадіях досудового та судового розгляду кримінальної справи. У подальшому (зокрема, у ході виконання кримінальних покарань та після звільнення особи від покарання та його відбування) належних правових засобів захисту осіб, які постраждали від злочинних посягань, законодавцем не створено, що на практиці виражається у стійкій негативній закономірності, а саме: щорічно невиконаними залишаються більше 33% судових рішень, пов'язаних з відшкодуванням завданих злочином збитків або усуненням заподіяної шкоди [36, с. 150-240]. Не вирішують зазначених проблем ні закони України від 24 березня 1998 р. «Про Державну виконавчу службу» [176] та від 21 квітня 1999 р. «Про виконавче провадження» [172], ні інші нормативно-правові акти з цих питань.

Як об'єкт наукового дослідження потерпілий у сучасній правовій історії особливо активно розпочав вивчатись вченими-процесуалістами у 60-80 рр. ХХ століття у зв'язку з визначенням його правового статусу та прийняттям КПК України 1960 року [144]. Досить плідно у цьому напрямку працювали В.Ф. Асмус, А.М. Ахпанов, В.П. Бахін, В.П. Божьєв, Т.В. Варфоломєєва, Ф.В. Глазирін, В.І. Гончаренко, Т.Н. Добровольська, В.Я. Дорохов, В.А. Дубрівний, О.Я. Дубінський, В.С. Зеленецький, О.С. Каретніков, Л.М. Корнеєва, І.Ф. Крилов, В.З. Лукашекич, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.О. Туляков, В.Т. Нор, В.П. Шибіко та інші. Більш того, вчення про потерпілого та жертву злочину обумовило зародження такого розділу кримінології, як кримінологічна віктимологія (кінець 50-рр. ХХ ст.) [118, с. 123-136].

У сучасних наукових роботах все частіше мова ведеться й про

кримінопенологію (науку про злочинність у процесі відбування покарання) [246, с. 305], одним з об'єктів якої виступає засуджений, як жертва злочинних посягань з боку осіб, які відбувають покарання, та інших осіб [84, с. 352].

Проте досі ґрунтовних та комплексних досліджень щодо захисту прав потерпілого, його статусу, тощо у кримінально-виконавчих відносинах в науці не здійснено. Окремі публікації з цієї тематики в більшій мірі пов'язані з організацією загальної та індивідуальної віктимологічної профілактики [80, с. 245-267] і не можуть суттєво вплинути на вирішення існуючих проблем, обумовлених необхідністю системного підходу до вивчення особи потерпілого та його ролі у механізмі покарання винної у вчиненні злочину особи.

Діюче кримінально-виконавче законодавство України, так як і відповідні нормативно-правові акти минулих років, не дають визначення потерпілого від злочину, що, без сумніву, негативно впливає на стан забезпечення його прав і законних інтересів на всіх стадіях кримінального судочинства, включаючи виконання вироку, ухвали і постанови суду. Як показує вивчення історичних джерел, термін «потерпілий» вперше з'явився в Статуті кримінального судочинства від 24 листопада 1864 року, де для визначення особи, яка стала жертвою злочину, були використані такі словосполучення, як «потерпілий від злочинного діяння» та «потерпілий від збитків та шкоди» [231, с. 120]. З того часу цей термін вживається у нормативно-правовій літературі. Правда, це не означає, що потерпілий від злочину не був об'єктом захисту у нормах права інших історичних періодів функціонування як вітчизняного, так і зарубіжного законодавства. У ці «примітивні часи, як зауважив В.О.Туляков, соціальний контроль, реституція і покарання (помста) здійснювались безпосередньо особами, які потерпіли від злочинів» [261, с. 105]. Вони самостійно (або їх сім'ї) брали відправлення правосуддя в свої руки. Зокрема, дослідження свідчать, що ранніми формами соціального контролю, як правило, були помста жертви та репарації (від лат. – *perago* – відколюю, знов одержую – повне або часткове відшкодування збитків) [240, с. 584]. Так, у племінному «праві» індіанців, майєнів і комачей були норми, відповідно до яких злочин проти

особи розглядався як злочин проти сім'ї або племені, і претензії жертви злочину брало на себе плем'я [261, с. 105]. При цьому традиційні види санкцій (кровна помста, вендета (італ. vendetta – помста – звичай кровної помсти за вбитого родича, що існував серед частини населення островів Корсіка та Сардинія) [240, с. 123] або грошова компенсація, передбачали не тільки відновлення морального порядку, але й відновлення влади племені, підтримання умов його виживання.

Аналогічні норми можна зустріти і в «Руській Правді» [298, с. 22-30].

Цей самий принцип закріплений і в Біблії [32, с. 211].

Правда, були і винятки. Так, по арнемлендському звичаю мірірірі покаранню підлягала жертва злочину, а не злочинець (так звані правила застосування заміщеної агресії у внутрішньокланових відносинах), але й при цьому дотримувався загальний підхід: захист жертви є необхідним заради самозбереження сім'ї та общини в цілому [1, с. 280].

У рабовласницькому суспільстві компенсація та реституція застосовувались з метою посилення каральної суті покарання до злочинця. Таким, зокрема, був Кодекс Хаммурапі, по якому звичним рахувалось відрубання руки для злодія, а для гвалтівника – кастрація [292, с. 22]. Нерідко покарання злочинця у тридцять разів перевищувало завдану ним шкоду. Кодекс Хаммурапі також рекомендував сім'ї жертви і всій громаді приймати на себе відповідальність допомагати жертві злочину у випадках, коли злочинець втік або не може бути розшуканим, а отже, не може бути примушений до сплати реституції.

З розвитком та змінами у світогляді відбувались зміни і у змісті кримінально-правової та кримінально-виконавчої політики. Це привело до того, що у середньовіччі у нормативно-правових актах жертва злочину та громада були позбавлені права на відправлення правосуддя – відшкодування завданої злочинцем шкоди та захист потерпілого здійснювались через систему звичайного, єдиного права. У цей час держава бере на себе відповідальність за розслідування злочинів, притягнення винної у вчиненні злочину особи до

відповідальності, у тому числі її покарання. Потерпілий практично усувається від участі в процесі репарації та реституції.

Як зробив висновок В.О.Туляков, у зв'язку з наявністю державних, вищих інтересів щодо притягнення правопорушника до відповідальності, потреби жертви в компенсації різко обмежуються [261, с. 107]. Рішення виносяться у відповідності з інтересами держави та суспільства, а не потерпілого від злочину. Проте і при такому підході реакція держави на злочинця залежала від матеріального положення жертви злочину та соціальної ролі, яку вона виконувала в суспільстві.

З розвитком демократичних суспільних відносин, особливо в епоху створення та функціонування буржуазних суспільно-економічних формацій, каральний зміст покарання зменшувався і на передній план висувались ідеї примирення жертви злочину та винної у його вчиненні особи у виді грошових санкцій до останньої. В Англії, зокрема, існувала навіть своєрідна таблиця, в якій сума несплаченого штрафу прирівнювалася до відповідного строку ув'язнення [66, с. 148]. Як з цього приводу зауважив П.Сорокін, у залежності від правлячої суспільної психології змінювались і тенденції покарання: «Від необмеженої помсти – до таліону, від обов'язкового таліону – до факультативного, від обов'язкової помсти – до такої, що допускається, від помсти, що дозволяється – до системи компенсації та прощення. Такий шлях постійного обмеження кари і постійного її падіння» [241, с. 322-323].

Аналогічною була й вітчизняна історія становлення інституту потерпілого в Україні, мова про яку велась у попередніх питаннях роботи. Вперше з'явившись у Статуті кримінального судочинства 1864 р. у якості нормативно визначеного учасника кримінально-процесуальних відносин, потерпілий від злочину у такому статусі знаходився аж до настання радянської епохи в історії України.

КПК УРСР 1927 р. по суті об'єднав поняття потерпілого та цивільного позивача (п.5.ст.24, ст.50) [258, с. 12].

Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік

1958 р. провели їх розмежування (ст. ст. 24, 25) [157, с. 396-429].

КПК УРСР 1960 року в ст. 49 дав таке поняття потерпілого, а саме – це особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. При цьому суттєвим положенням закону є те, що потерпілим особа визнається лише у процесуальному порядку (про це особа, яка проводить дізнання, слідчий і суддя виносить постанову, а суд - ухвалу (ч. 2 ст. 49 КПК)). Це дало можливість на практиці розмежувати та врахувати у слідчо-судовій статистиці такі поняття, як «потерпілий» і «жертва злочину». Як у зв'язку з цим зробив висновок О.М. Джужа, «...в основу поняття жертви можна покласти визначення потерпілого, яке дане в ч. 1 ст. 49 КПК України, але цим не можна обмежуватися. Треба розкрити «поняття жертви» у віктимологічному плані, що, в свою чергу, дасть змогу перейти до класифікації потерпілих як суб'єктів не тільки правових, а й інших суспільних відносин» [118, с. 98-99]. Проте у подальшому цей підхід він не розвинув, вважаючи, що статус потерпілого визначається сукупністю його прав і обов'язків в межах тільки кримінального процесу.

Є й інші підходи науковців з означеної проблематики. Так, ще в 1962 р. В.П.Божьєв висунув ідею існування двох понять потерпілого – в матеріальному та процесуальному значенні [21, с. 152], яку послідовно відстоює і у теперішній час: «Визнаючи кримінально-правовий генезис терміну «потерпілий», вважаю за необхідне дати тлумачення поняття «потерпілий» або «потерпілий від злочину» в кримінальному законі, що дозволить звільнити кримінально-процесуальний закон від формулювання понять і категорій, що відносяться до сфери матеріального, а не процесуального права» [22, с. 95].

Таку ж позицію займає А.М.Красіков: «...поняття потерпілого проявляється у зв'язку з уявленням про шкоду. Тому вихідними при визначенні особи потерпілого є положення кримінального права» [94, с.17-18].

В.М. Савінов переконаний, що визначення поняття потерпілого, яке є в кримінально-процесуальному законодавстві, має ґрунтуватись на положеннях

кримінально-матеріального права, так як вирішення питання про те, яка особа є потерпілою, неможливо без звернення до норм кримінального права. Більше того, кримінально-процесуальне визначення потерпілого має погоджуватись зі стадіями розвитку злочинної діяльності та враховувати багатоманітність наслідків, які виникають у результаті злочинного посягання на об'єкти кримінально-правової охорони [235, с. 6].

У той самий час, П.С.Дагель наполягав на однозначному розумінні поняття потерпілого від злочину як для матеріального, так і процесуального права, що, проте, не заважало йому відрізнити кримінально-правове та кримінально-процесуальне розуміння потерпілого: «Кримінально-правове та кримінально-процесуальне поняття потерпілого, будучи в принципі єдиними, можуть не співпадати ... зокрема, різними є функції даних понять» [40, с. 17-18].

На пріоритеті матеріально-правового визначення особи потерпілого від злочину наполягають вчені і в сучасних наукових виданнях: «... оскільки про наявність злочину та злочинної шкоди можна робити оцінку лише з позицій норм кримінального права, то потерпілий від злочину в початковому своєму змісті є поняттям саме кримінально-правовим, а не процесуальним» [267, с.135].

На необхідність розмежування кримінально-правового та кримінально-процесуального розуміння терміну «потерпілий» вказують також Д.В.Рівман та В.С.Устінов [227, с. 37].

У цілому підтримуючи зазначену позицію, слід зауважити, що такий підхід дозволить по-іншому дати наукову та правову оцінку й іншим суспільним відносинам, що виникають у ході реалізації кримінально-правових відносин – з моменту їх виникнення (вчинення злочину) до моменту їх припинення (зняття або погашення судимості) [227]. Цілком очевидним у зв'язку з цим є висновок про те, що межі статусу потерпілого від злочину мають бути ширшими і охоплювати також кримінально-виконавчі відносини. Це логічно витікає зі змісту:

- ст. 3 Конституції України, в якій зазначено, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Як зазначено у п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. №9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», «...Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя» [186, с. 9];

- ст. 56 Конституції України, відповідно до якої кожен має право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої бездіяльністю її органів, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. З цього приводу у ч. 2 п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22.02.1991 р. №1 «Про завдання судів України по підвищенню рівня правосуддя» зазначено наступне: «В умовах несприятливої криміногенної ситуації, викликаній загрозливим зростанням злочинності та інших правопорушень, судам належить шляхом точного і неухильного застосування законодавства забезпечити надійний захист прав та свобод людини і громадянина, прав та охоронюваних законом інтересів державних і громадських підприємств, установ, організацій від порушень і протиправних посягань» [183, с. 10];

- ст. 2 КПК України, в якій одним із завдань кримінального судочинства є охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

О.Ф. Кістяківський так, зокрема, визначив мету кримінального судочинства: «Якщо кримінальний суд розглядати в його сукупності, тобто як у змісті об'єктивному, так і змісті суб'єктивному, то його кінцева мета співпадає з метою покарання, тобто полягає у відновленні порушеного злочинном порядку...» [75, с. 27];

- ст. ст. 1, 50 КК та ст. 1 КПК України, у яких визначені об'єкти правового захисту та мета діяльності держави у цьому напрямку.

Як у зв'язку з цим зазначила С.В.Аннощенко, ідея нормативного закріплення відповідного поняття в кримінальному законі ще дискутується у науковому середовищі. Кримінально-процесуальний закон традиційно визначає категорію «потерпілий». Це означає, що можна говорити про наступну ознаку, що відрізняє аналізуючі поняття, - нормативне закріплення [11, с. 23].

Разом з тим, як показав аналіз наукової та нормативно правової літератури у галузі кримінального та кримінально-виконавчого права України, у сучасних джерелах навіть не порушується питання про роль і місце потерпілого серед суб'єктів кримінально-виконавчих відносин. Так, визначаючи об'єкт цих відносин, ряд науковців вважають, що таким є різні сторони порядку та умов виконання (відбування) покарань і здійснювані при цьому діяння [108, с.31], а не, власне, права і законні інтереси потерпілих від злочину. При цьому під виконанням покарання ряд вчених (О.М.Джужа, В.О.Корчинський, С.Я.Фаренюк та ін.) розуміють врегульований нормами кримінально-виконавчого права порядок застосування кари – комплексу обмежень прав і свобод засудженого.

Термін «виконання покарання» звернений до відповідних органів і установ виконання покарань, які у своїй діяльності зобов'язані реалізувати весь комплекс правообмежень та забезпечити здійснення наданих засудженим прав і виконання ними покладених обов'язків протягом усього строку, встановленого вироком суду.

Термін «відбування» покарання звернений до засуджених, які повинні на підставі вироку суду відповідно до приписів, встановлених кримінально-виконавчим законодавством, виконувати покладені на них обов'язки, утримуватися від дій, заборонених нормами права [108, с. 74].

У той самий час, якщо звернутися до нормативно-правових джерел, що регламентують процес виконання – відбування покарання, то серед обов'язків як засуджених (ст. 9 КВК), так і персоналу органів і установ виконання покарань (ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу

службу України») [177] не передбачений прямий обов'язок по відшкодуванню у ході виконання покарання завданих потерпілому від злочину збитків або створення умов для такої діяльності.

Поділяючи у цілому зазначену вище позицію науковців щодо змісту термінів «виконання» та «відбування» покарання, А.Х.Степанюк та І.С.Яковець дещо по-іншому сформулювали мету такої діяльності (органів та установ виконання покарань і засуджених): «Кримінально-виконавче законодавство повинно таким чином регулювати порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань, щоб через це у кінцевому результаті досягалось забезпечення захисту інтересів особи, суспільства і держави, або іншими словами, була забезпечена недоторканість та непорушність, а у потрібних випадках – відстоювання та поновлення закріплених у правових нормах конкретної дії (зокрема, Конституції України) прагнень особи, суспільства та держави до володіння тими чи іншими благами» [112, с. 6-7].

Отже, хоча й в завуальованій формі, але завдання щодо захисту прав потерпілих у ході виконання – відбування покарання ці вчені все-таки ставлять.

Проте у подальших своїх наукових розробках А.Х.Степанюк з цього приводу є більш категоричним та лаконічним: «Мета кримінально-виконавчої діяльності – кара. Засобами є правові (норми кримінально-виконавчого права) і матеріально-предметні засоби (будівлі місць позбавлення волі, захисні спорудження, система охорони, сигналізації і т.ін.) [109, с. 7].

Інші автори (А.П.Гель, Г.Р.Семаков, І.С.Яковець), застосовуючи у своїх працях термін «виконання» та «відбування» покарання, не пояснюють їх змісту, хоча серед основних завдань політики у сфері виконання покарань виділяють таке, як: уточнення кола суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню у процесі виконання та відбування покарання [34, с. 17]. Звідси можна зробити висновок, що серед таких неврегульованих питань можуть бути і ті, що пов'язані з реалізацією інших рішень судів у ході виконання кримінального покарання, що логічно витікає із ст. 4 КВК України,

яка поряд з вироком суду визнає підставою для виконання і відбування покарання й інші рішення суду.

В.М.Трубников, визначивши зміст зазначених вище понять, які істотно не відрізняються від попередніх, серед завдань кримінально-виконавчого законодавства та органів і установ виконання покарань теж не виділяє ті, що пов'язані із захистом порушених прав потерпілих від злочинів [259, с. 17-18].

Аналогічна позиція викладена і в інших доктринальних джерелах, які є домінуючими при формуванні засад кримінально-виконавчої політики України. Зокрема, ні серед завдань, ні серед принципів кримінально-виконавчого права вчені не зазначають такі, що пов'язані з відшкодуванням завданої потерпілому шкоди [109, с. 3-12]. Так, Г.О.Радов у ст. 2 Доктринальної моделі Закону «Про пенітенціарну систему України» серед основних завдань пенітенціарної системи називає «забезпечення реалізації положень Конституції України, вимог чинного законодавства, парламентських та урядових рішень з питань пенітенціарної діяльності» [221, с.11], передаючи зміст останньої через поняття «пенітенціарної функції». З цього приводу він зазначив наступне: «Пенітенціарна функція ґрунтується на об'єктивному суспільному і державному інтересі в забезпеченні каяття злочинців як єдиної гарантії їхньої майбутньої безпечної поведінки. Сподіватися на досягнення такого результату за рахунок формально-юридичного виконання покарання, зміст якого полягає в утриманні засудженого на протязі терміну, встановленого вироком суду, в умовах певних правових обмежень, просто не доводиться... Тобто необхідно забезпечити по відношенню до засуджених не тільки функцію виконання покарання, або спеціалізованого виховного впливу, але і всі інші соціальні і правові функції держави по всьому спектру їхньої життєдіяльності, який зберігається за ними у відповідності до чинного законодавства» [222, с. 6-7].

Отже, як і при з'ясуванні змісту «кримінально-виконавча діяльність», так і поняття «пенітенціарна діяльність», науковці фактично у їх правову природу не включають такі дії органів і установ виконання покарань, що пов'язані з

відшкодуванням завданих збитків потерпілим від злочинів.

Не стало це предметом наукових розробок і при формуванні мети кримінально-виконавчого законодавства України [112, с. 6-9].

Зокрема, обґрунтовуючи таку правову категорію, як «ефективність розслідування», О.Ф.Штанько у зміст цього поняття не включає такий елемент, як відшкодування завданої злочином шкоди. Мова, зазвичай, йде тільки про кількість розслідуваних кримінальних справ, середньомісячну кількість справ на одного слідчого, фактичну кількість працюючих слідчих, т.ін. [308, с. 87-101].

Відсутні такі завдання і серед заходів, спрямованих на вдосконалення системи досудового слідства в Україні, що пропонуються науковцями у деяких друкованих виданнях [309, с. 19-24].

Такий самий підхід спостерігається й на стадії судового розгляду справи, де вчені серед заходів щодо підвищення її ефективності пропонують розробити науково обґрунтовані критерії призначення видів і розмірів покарання; забезпечити добір на посади суддів юристів, які мають відповідні людські якості, необхідні для призначення злочинцям справедливого покарання; забезпечити більш широку регулярну публікацію судових прецедентів, спрямованих на відповідну орієнтацію суддів на правильний розгляд кримінальних справ та призначення покарання т.ін., але нічого – про рівень відшкодування завданої злочином шкоди [132, с. 32-34].

Недостатньо зазначена проблематика вивчення і в науці кримінально процесуального права [254, с. 217-222].

Аналіз зарубіжних наукових видань показує, що і вони не зорієнтовані на захист прав потерпілих при виконанні кримінальних покарань [269, с. 1-21]. Нічого з цього приводу не сказано і в кримінально-виконавчому законодавстві інших країн: Білорусі [274], Росії [275], ін. Більш того, основою сучасної кримінально-виконавчої політики на Заході виступають теоретичні постулати, що склалися ще на початку ХХ століття. Зокрема, Б. Фройденталь обґрунтував три системні елементи, що мають складати зміст покарання, пов'язаного з

позбавленням волі:

- покарання полягає в обмеженні волі, і ні в чому іншому. Покладати вину за подальшу шкоду чи збитки на засудженого не можна;

- засуджений зберігає свої громадянські права. Обмежувати ці права можна лише на підставі формального закону про виконання покарання і лише у тій мірі, в якій це відповідає меті покарання;

- між державою і засудженим існують певні правовідносини, які останній може вимагати проконтролювати у судовому порядку у випадках їх порушення в процесі виконання покарання [307, с. 394].

При цьому головним принципом покарання є наступний: «Покарання не повинно вести до того, щоб засудженому завдавалась соціальна, політична або фізична шкода чи щоб він перетворювався у простий об'єкт маніпуляцій» [306, с.422]. Проте, як зробив висновок М.Б.Панасюк: «Не існує жодної демократичної країни, де практика виконання покарань вважалась би задовільною». Недаремно видатний австралійський кримінолог Брейсвотер (1996) з гіркотою констатував, що «всі сучасні кримінологи – це песимісти і циніки, тому що наша наука за сотню років не змогла знайти реальну протидію злочинності або спосіб перевиховання злочинця» [160, с. 145]. Але у той самий час в Європі зріс інтерес до ідей соціального збереження особи правопорушника шляхом «замирення» (reparative justice) [24, с. 314] та «відновлення» (restorative justice) [24, с. 316], які почали висувати як базові принципи, на яких можливо розпочати розбудову принципово нової, більш толерантної кримінально-виконавчої (пенітенціарної) політики, суть якої полягає в тому, що покарання має на меті відновлення стану речей до злочину (компенсація) та замирення жертви і злочинця, при якому злочинець має спокутувати свою провину не перед абстрактною державою, а перед конкретною жертвою вчиненого ним злочину. Зокрема, така мета покарання (так звана компенсаційна) закріплена в КК Республіки Польщі [15, с. 127].

Аналіз змісту Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 29.

11. 1985р., показує, що у ній також передбачені деякі механізми для захисту прав потерпілих у ході виконання кримінальних покарань, а саме:

а) доступ до механізмів правосуддя (п. 4 розд. "А");

б) реституції (від лат. *restitution* - відновлення) [240, с. 586] (відшкодування шкоди з боку правопорушників чи третіх осіб) (п. 8 розд. "А");

в) фінансова компенсація з боку держави (п. 12 "А");

г) соціальна допомога (п. п. 14-17 "А") [42, с. 40].

Таким чином, виходячи з буквального змісту зазначеного нормативного акта, слід визнати, що права потерпілого від злочину складаються з сукупності нормативного визначених можливостей відновлення цією особою свого правового статусу, який існував до вчинення злочину.

Цей висновок підтримується й іншими вченими, зокрема, С.В.Аннощенковою: Аналіз міжнародного законодавства показує, що доступ до правосуддя означає, по-перше, наявність в державі системи правосуддя, по-друге, - безплатне кримінальне судочинство, по-третє, - надання громадянам кваліфікованої юридичної допомоги. Даним правом користуються як особи, що вчинили злочин, так і особи, які постраждали від злочину [11, с. 151].

З огляду об'єкта даного дослідження особливо актуальними є закріплені права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої злочином. Це обумовлено, крім цього, й гуманістичною спрямованістю правової реформи в сучасній Україні, одним із напрямків якої є удосконалення правових механізмів захисту жертв злочинів. Тим більше, як зробив висновок Г. М. Борзенков, ... що тривалий час вважалось, що задоволення прав потерпілого (сатисфакція) не входило у завдання правосуддя по кримінальних справах [25, с. 267].

Як відомо, у даний час головним джерелом відшкодування майнової шкоди потерпілому від злочину є її відшкодування (усунення) в порядку цивільного позову, поданого в межах кримінального процесу (ст. ст. 28, 50, 52, 53-1 КПК України), який є, крім цього, єдиним практичним універсальним способом реституції прав потерпілого.

Проте цілком очевидним у сьогоднішні є висновок, що витікає з реального

стану захисту прав жертв злочинів (ефективності відшкодування завданої злочином шкоди у ході виконання кримінальних покарань): слід одним із завдань кримінально-виконавчого законодавства, що визначені у ст.1 КВК України, закріпити завдання по відшкодуванню шкоди потерпілому від злочину (так званий інститут суброгації). Цей спосіб захисту прав потерпілих є відомим у міжнародній практиці. Зокрема, ст. 131-24 КК Франції передбачає наступне: Держава відповідає за всю шкоду чи її частину, яка спричинена засудженим іншій особі і прямо витікає з виконання вироку, що встановлює виконання роботи у суспільних інтересах. До держави переходять у порядку суброгації права особи, якій завдана шкода [265].

В ст. 36 КК Голландії зазначено, що держава негайно передає потерпілому суму збитків, яка в обов'язковому порядку відшкодовується із засудженого... по справах приватного обвинувачення [276].

У свій час в Російській Федерації була вчинена спроба на законодавчому рівні встановити положення про відшкодування державою шкоди, завданої власнику злочином. Мова йде про ч. 3 ст. 30 Закону від 24 грудня 1990 р. «Про власність в Російській Радянській Федеративній Соціалістичній Республіці» [151]. Але економічна та організаційна необґрунтованість введеної норми не дозволила застосувати його, у зв'язку з чим у 1995 р. цей закон був відмінений. Як з цього приводу зауважив М.В.Феоктистов, будучи спочатку вдалою та справедливою, ідея відшкодування шкоди, завданої злочином, за рахунок держави потерпіла повне фіаско, а при розробці нового ЦК Російської Федерації про неї просто забули [280, с. 376].

У той самий час, як у Росії, так і в інших країнах колишнього СРСР є, як небезпідставно вважає Д.П.Чекулаєв, вкрай необхідним застосування такої апробованої у міжнародній практиці форми компенсації завданої для потерпілого від злочину шкоди, як здійснення необхідних виплат через створені для цієї мети соціальні фонди [296, с. 11].

Актуальною ця проблема є для багатьох інших країн світу. Зокрема, саме на це орієнтують рішення X Конгресу ООН від 29 листопада 1985 р.

«Правопорушники і жертви», у якому зазначено, що «... державні програми таких виплат у багатьох країнах діють на бюрократичному ґрунті та зі значними затримками». У якості прикладу можна привести програми виплати компенсацій у штаті Новий Ввельс (Австралія) [58, с. 45].

Серед інших способів захисту прав потерпілих від злочину на стадії виконання кримінального покарання своєчасною та актуальною є пропозиція вчених про створення соціальних фондів [295, с. 23]. При цьому право на компенсацію завданої злочином шкоди із страхових фондів потерпілий повинен мати лише у випадку обов'язкового страхування.

Як показав аналіз доктринальних джерел права, тезу про матеріальну природу права потерпілого та відшкодування завданої шкоди доводять у науці ряд вчених (О. Я. Дубинський, С. М. Мамічева, О. Г. Колб, Б. А. Протченко, В. І. Шакур та інші.). При цьому, як вірно вважає О. В. Сумачов, підставою, що дозволяє зробити висновок про кримінально-правову (а не цивільно-правову) природу зазначеного права, є причинний зв'язок між завданою шкодою, як ознакою складу злочину (суспільно-небезпечні наслідки в об'єктивній стороні складу злочину), та об'єктивно існуючим правом потерпілого на відшкодування шкоди [251, с. 75].

Слід погодитись у зв'язку з цим з тими дослідниками, які прийшли до висновку, що «потерпілому, як особі, від ознак, поведінки та прояву волі якої залежить міра кримінальної відповідальності суб'єкта злочину, відведено відіграти важливу роль у розвитку кримінальної політики» [167, с.233].

Отже, є всі підстави вважати, що і в національному законодавстві слід по-іншому підійти до нормативного визначення змісту статусу потерпілого та привести його до правової природи кращих міжнародних стандартів. Таким суб'єктом правових відносин слід вважати особу, якій у повній мірі не відшкодована завдана злочином шкода. Лише при такому підході ми зможемо наповнити реальним змістом і конституційні (ст. ст. 3, 55, 56 Конституції України), і кримінально-процесуальні (ст. ст. 28, 50, 52, 53-1 КПК) способи захисту прав жертв злочину.

З іншого боку, варто по-іншому підійти й до з'ясування термінів «виконання» та «відбування» покарання, тобто змінити традиційні підходи вчених з означеної проблематики, що викладені, зокрема, у підручниках, навчальних посібниках, коментарях, т.ін. з кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального права України.

На наш погляд, під виконанням кримінального покарання слід розуміти діяльність уповноважених на це державою органів і установ виконання покарань та інших суб'єктів кримінально-виконавчих відносин, що спрямовано на реалізацію визначених у законі завдань і мети покарання, а також на створення належних умов по відшкодуванню завданої шкоди потерпілим від злочину.

Відбування покарання – це діяльність засудженого, що спрямована на виконання передбачених кримінально-виконавчим законодавством та іншими нормативно-правовими актами України обов'язків, а також реалізацію своїх прав і законних інтересів, які витікають з факту засудження.

Виходячи з цього, для створення реальних механізмів захисту прав потерпілих від злочину нормами кримінально-виконавчого законодавства України слід здійснити наступні заходи:

1. Доповнити ст. 28 КПК України частиною шостою такого змісту: «Цивільний позов у порядку цієї статті особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, вправі пред'явити і у ході відбування засудженим призначеного судом покарання».

2. Частину другу ст. 50 КПК України доповнити реченням такого змісту: «Цивільний позивач або його представник вправі вимагати виконання заявлених позовних вимог і у ході виконання кримінального покарання».

3. Доповнити ч. 1 ст. 9 КПК України реченням такого змісту: «Виконувати обов'язки цивільного відповідача, що встановлені для нього рішенням суду».

4. Частину третю ст. 154 КВК України доповнити реченням такого змісту: «При прийнятті рішення про умовно-дострокове звільнення від

відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, адміністрація органу та установи виконання покарань має враховувати відношення засудженого до виконання обов'язків цивільного відповідача, що передбачені чинним законодавством України».

Як відомо, така вимога передбачена у п. 9 Положення про помилування [166].

5. Доповнити п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р № 2 « Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» [215] частиною третьою наступного змісту: «Суд зобов'язаний встановити відношення засудженого до виконання обов'язків, що витікають з його правового статусу та інших нормативно-правових актів з питань відбування покарань (зокрема обов'язків цивільного відповідача)».

6. Виходячи з того, що в основі поділу галузей права лежить предмет і метод правового регулювання [72, с. 376], слід гармонізувати та привести у відповідність норми кримінально-правового циклу (кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права) та цивільного законодавства, а саме: захист прав потерпілого від злочину, у результаті якого йому завдані матеріальні збитки, має здійснюватись у межах першого, а так званої упущеної вигоди та моральної шкоди – нормами другого [293].

Висновки до розділу 2:

Підводячи підсумки по другому розділу даного дисертаційного дослідження, можна зробити наступні висновки:

1. Проведений аналіз свідчить про те, що категорія «потерпілий» має значення як для галузей кримінально-правового циклу, так і для інших галузей вітчизняного законодавства: конституційного, цивільного, цивільно-процесуального, адміністративного, ін. Разом з тим, цілком очевидними є відмінні ознаки та специфічне галузеве призначення кримінально-правового (кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого) поняття «потерпілий від злочину». Більше того, самостійне кримінально-правове розуміння змісту даного терміну обумовлене його генезисом: перш за все, воно «матеріалізується» в межах кримінального права (так званих матеріальних нормах), так як по відношенню до нього вчиняється злочин; він стає суб'єктом права, статус якого змінений злочином, і, відповідно, суб'єктом, який потребує відновлення статусу у попередньому виді.

Отже, цілком очевидним і нагальним завданням правової реформи в Україні є закріплення у чинному КК поняття «потерпілий від злочину», що, у свою чергу, обумовить видозміни у змісті кримінально-виконавчої політики та засобах їх реалізації, одними із яких виступають законодавство та правозастосувальна практика.

Відсутність такого поняття у кримінальному законодавстві України та мети відновлення соціальної справедливості, порушеної внаслідок завданої шкоди потерпілому, привело до того, що ні в кримінально-виконавчому законодавстві, ні в доктринальних джерелах цієї галузі права навіть не ставиться питання та завдання щодо захисту прав потерпілих шляхом відшкодування засудженими завданих ними збитків або усунення заподіяної шкоди. Більш того, у сучасних наукових розробках, об'єктом яких є майнові кримінальні покарання, також не дискутуються шляхи вирішення проблем, пов'язаних із ефективним захистом потерпілих від злочинів у ході виконання

цих покарань.

2. У даний час головним джерелом відшкодування майнової шкоди потерпілому від злочину є її відшкодування (усунення) у порядку цивільного позову, поданого в межах кримінального процесу (ст. ст. 28, 50, 52, 53-1 КПК України), який є, крім цього, єдиним практичним універсальним способом реституції прав потерпілого. Проте цілком очевидним у сьогоднішній є висновок, що витікає з реального стану захисту прав жертв злочинів (ефективності відшкодування завданої злочином шкоди у ході виконання кримінальних покарань): слід одним із завдань кримінально-виконавчого законодавства, що визначені у ст. 1 КВК України, закріпити завдання по відшкодуванню шкоди потерпілому від злочину (так званий інститут суброгації).

Цей спосіб захисту прав потерпілих від злочину є загальноприйнятим у міжнародній практиці (у КК Франції, Голландії, Республіки Польщі, ін.).

Серед інших способів захисту прав потерпілих від злочину на стадії виконання кримінального покарання своєчасною та актуальною є пропозиція вчених про створення соціальних та спеціальних фондів. При цьому право на компенсацію завданої злочином шкоди із страхових фондів потерпілий повинен мати лише у випадку обов'язкового страхування.

Однією з підстав, що дозволили зробити висновок про кримінально-правову (а не цивільно-правову) природу матеріального права потерпілого від злочину, є причинний зв'язок між завданою шкодою, як ознакою складу злочину (суспільно небезпечні наслідки в об'єктивній стороні складу злочину), і об'єктивно існуючим правом потерпілого на відшкодування шкоди.

3. У зв'язку з необхідністю інтеграції вітчизняного законодавства у міжнародне правове поле, виникла потреба в удосконаленні першого та приведення до кращих міжнародних стандартів, особливо в частині захисту прав потерпілих від злочинів, а тому стереотипні підходи щодо визначення змісту кримінально-виконавчих правовідносин, місця і ролі у них останніх, що склались у науці, потребують корегування та більш ґрунтовного обґрунтування, виходячи з тих гуманістичних начал кримінально-виконавчої

політики та в цілому політики у сфері боротьби зі злочинністю, що закладені в Конституції України та інших засобах її реалізації.

У цьому контексті слід не декларативно, а реально переорієнтувати практичну діяльність органів та установ виконання покарань на реалізацію завдань по відшкодуванню шкоди або створенню реальних умов для цього з боку засуджених потерпілим від злочинів по тій самій схемі (у виді науково обґрунтованих пропозицій), що викладена у цьому розділі роботи.

4. Особа, яка потерпіла від злочинного діяння, має всі підстави стати одним із суб'єктів кримінально-правових відносин. Цей висновок ґрунтується на наступному:

- по-перше, особа потерпілого має самостійне значення, так як він виступає суб'єктом зазначених правовідносин: має суб'єктивні права та несе обов'язки, а також взаємодіє з іншими суб'єктами кримінального права – особою, яка вчинила злочин, і державою;

- по-друге, потерпілий розглядається як один із об'єктів злочину, тобто є органічною частиною складу злочину та в цілому підставою кримінальної відповідальності;

- по-третє, потерпілий неодноразово згадується законодавцем у якості кримінальностворюючих ознак злочину.

У цій якості деякі ознаки потерпілого мають значення для криміналізації та кваліфікації злочинів;

- по-четверте, законодавець встановлює ряд позитивних дій винної у вчиненні злочину особи по відношенню до потерпілого, що мають різне кримінально-правове значення (ст. 45 КК України «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим»; п.2 ч.1 ст. 66 КК «Обставини, які пом'якшують покарання», т.ін.).

Крім цього, кримінальноутворюючі ознаки потерпілого детермінують криміналізацію суспільно небезпечного діяння, тобто поряд з іншими кримінальноутворюючими ознаками приймають участь у кодифікованому або

поточному кримінально-правовому регулюванні суспільних відносин.

5. Однією з причин низького рівня відшкодування завданої потерпілим від злочину шкоди у ході виконання кримінальних покарань є неналежний контроль за реалізацією позовних і не позовних вимог, що пред'явлені до засуджених на підставі рішень судів загальної юрисдикції.

У сфері контролю кримінально-виконавчої діяльності найбільш проблемним та нерегульованим є судовий контроль, зміст, форми і види якого у чинному законодавстві України визначені лише формально, так як реальних механізмів його реалізації у нормативно-правових актах з питань виконання і відбування покарань не створено.

Для підвищення ефективності діяльності судової влади означеної проблематики слід доповнити КПК України ст.405-2 «Судовий контроль за виконанням вироку, ухвали і постанови суду» наступного змісту: «За виконанням вироку, ухвали і постанов суду встановлюється судовий контроль».

Організація зазначеного контролю покладається на помічників суддів, які діють відповідно до цього Кодексу та інших нормативно-правових актів, що визначають їх правовий статус.

Порядок здійснення судового контролю встановлюється законом та нормативно-правовими актами з питань діяльності судової влади в Україні».

6. Підвищення якості та ефективності захисту прав потерпілих від злочину в сучасних умовах тісно пов'язано з організаційно-штатною та нормативною перебудовою діяльності уповноважених органів держави, які покликані боротися зі злочинністю – від органів дізнання, досудового слідства та суду до органів і установ виконання покарань.

Для цього слід створити систему правоохоронних органів та суду по такій схемі:

- відповідальні працівники оперативних служб (міліції, податкової міліції, СБУ) [198];
- помічники прокурорів по нагляду за дотриманням законодавства у

сфері виконання покарань;

- помічники суддів з питань контролю за виконанням кримінальних покарань та ін. рішень суду;

- уповноважені представники оперативних апаратів органів і установ виконання покарань.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ ЗАСОБАМИ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

3.1. Міжнародно-правові підходи щодо захисту прав потерпілого від злочину та практика їх реалізації

Членство України у різноманітних міжнародних організаціях та заяви про наміри вступити в інші міжнаціональні структурні об'єднання (зокрема, Євросоюз, НАТО, тощо) обумовлюють приведення національних правових норм, у тому числі в галузі виконання кримінальних покарань та захисту прав потерпілих на цій стадії до кращих світових стандартів. З огляду цього, зазначена проблема, що має як теоретичне, так і практичне значення, є досить актуальною. І хоча різноманітних наукових розробок і публікацій щодо ефективного розв'язання даного завдання не бракує, окремі аспекти цієї проблеми досі є маловивченими, дискусійними та потребують уточнення і переосмислення. Такий рівень важливості зазначеного питання, крім цього, пов'язаний з нагальною необхідністю у сучасних умовах щодо визначення змісту, форм, методів і реалізації кримінально-виконавчої політики щодо потерпілих від злочинів, яка є одним із системних елементів політики у сфері боротьби зі злочинністю і в міжнародно-правовій сфері [108, с.7-16].

Саме у такому контексті змістовно спрямовані у даний час наукові дослідження О.Л. Бичич, І.Г. Богатирьова, П.Д. Біленчука, Н.Б. Болотіної, В.І. Борисова, В.В. Голіни, В.К. Грищука, О.М. Джужи, А.П. Закалюка, В.П. Ємельянова, О.Г. Колба, О.В. Кресіна, В.М. Куца, О.В. Лисодеда, В.С. Семенова, В.О. Меркулової, В.О. Навроцького, В.П. Панова, П.М. Рабіновича, В.М. Синьова, Т.Л. Сироїд, О.Ф. Скакуна, А.Х. Степанюка, М.І. Хавронюка, І.С. Яковець, П.Л. Фріса та ін.

Міжнародні стандарти – це норми якісних характеристик товарів, послуг, т. ін., що приймаються на міжнародному рівні [29, с 343].

У наукових джерелах під стандартами (англ. – standard) розуміють норму, зразок, мірило [240, с.633].

З розвитком міжнародного співробітництва, як зробив висновок. Р.А. Мюллерсон, права людини виходять за межі внутрішньої компетенції держав і стають предметом міжнародної турботи. При цьому, чим ціліснішим стає світ, тим більшим є вплив, який здійснюється на право і свободи людини міжнародними факторами[140, с.16].

З отриманням незалежності України (1991р.) наша держава обрала стратегічний курс по входженню у міжнародний, зокрема у загальноєвропейський правовий простір. Однією з передумов для досягнення мети цієї діяльності стала Спільна програма Комісії Європейських Співтовариств і Ради Європи у галузі реформи правової системи, місцевого самоврядування та правоохоронної системи України, у п. 3.2. якої зазначалось, що “... 14 липня 1992 р. Україна подала заявку про вступ до Ради Європи. У вересні 1992 року українському парламенту був наданий статус спеціально запрошеного гостя в Парламентській асамблеї Ради Європи, яка у своєму висновку № 190 (1995) рекомендувала Комітету Міністрів запропонувати Україні стати членом Ради Європи і надати їй 12 місць у Парламентській асамблеї”, а в п.3.3. – “Ці рекомендації, ухвалені Асамблеєю 26 вересня 1995 року, спиралися на розумінні того, що через рік після вступу Україна, крім іншого, схвалить нову Конституцію, концепцію правової політики у галузі захисту прав людини, правової та судової реформи, новий Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекс.” [241, с.7].

31 жовтня 1995 року Україна приєдналася до Статуту Ради Європи [208], а перед цим здійснила наступні заходи [290, с.3]:

- у серпні 1993 р. був виданий Указ Президента України “Про Міжвідомчий Комітет України у справах Європейського Союзу”;

- 10 листопада 1994 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду про Партнерство і Співробітництво між Європейським Співтовариством й Україною [211].

Процес входження України у міжнародний правовий простір продовжувався і у подальшому. Зокрема, Законом України від 18 березня 2004 р. Верховна Рада України ухвалила Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [184].

Не знаходилась при цьому осторонь і вітчизняна наука. Так, Ю.С. Шемшученко з цього приводу зауважив, що "... ми іноді не надаємо належної уваги перевіреному століттями зарубіжному досвіду з тих або інших питань"[302, с.13]; "...інтеграція України у європейські структури ставить питання про зближення українського національного і європейського права", яке можна визначити як "сукупність правових норм, що міститься в актах практично всіх Європейських міжнародних організацій, зокрема Ради Європи та Європейського Союзу" [303, с.26].

Серед міжнародних правових джерел, є й ті, що безпосередньо відносяться до захисту прав і законних інтересів потерпілих від злочину, а саме:

а) Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29 листопада 1985 р. [42];

б) Європейська конвенція по відшкодуванню шкоди жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р. [50];

в) План дій Європейського Союзу в галузі юстиції та внутрішніх справ від 12 грудня 2001 р. [164];

г) Рамкове рішення Ради ЄС "Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві" від 15 березня 2001 р. [195];

г¹) Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи про становище потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу від 28 червня 1985 р. [225].

Звичайно, що серед перерахованих вище міжнародно-правових актів щодо захисту прав потерпілих від злочину особливе місце займає Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29 листопада 1985р., яку у всьому світі розглядають як досить важливе досягнення, своєрідну Хартію жертв [42, с.72].

На багатьох міжнародних форумах, зокрема, зазначалось, що Декларація є поворотним пунктом, певною епохою у розвитку подій. Так, стосовно Європи говорилось, що ця реформа оригінальної політики є справжньою революцією [47, с.14-15].

VIII Конгрес ООН по попередженню злочинності «Міжнародне співробітництво в галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя в XXI столітті» (Гавана, 1990р.) у своїх рішеннях закликав держави при розробці національного законодавства враховувати положення Декларації 1985 року та рекомендував урядам держав (де це ще не зроблено) розглянути питання про розробку програм допомоги жертвам злочинів і компенсації завданої їм шкоди [320, с.213-214].

Наша країна остаточно свій підхід до процесу гармонізації (від грецьк. – скріплення, злагожденість) [240, с.140], адаптації (від лат. – пристосовую) [92, с.10] до міжнародно-правових норм на законодавчому рівні визначила у Законі України “Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства Європейського Союзу”.

Проте, досі на практиці, як показують результати проведеного дослідження, виникає ряд перешкод, труднощів і нез’ясованих моментів щодо правильності та, головне, законності застосування міжнародних стандартів щодо жертв злочинів. Зміст зазначеної проблеми полягає в наступному:

- по-перше, як це впливає зі змісту ст.19 Конституції України, органи державної влади (у даному випадку – виконавчої та судової), та їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;
- по-друге, принцип законності як базовий закріплений у всіх кримінально-правових нормативних актах (КК (ст.2); КПК (ст.5); КВК (ст.5));
- по-третє, відповідно до вимог ст.9 Конституції України та Закону України “Про міжнародні договори України” [194], чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства (така згода здійснюється у виді ратифікації чи

приєднання до міжнародно-правових актів, угод, тощо) [145, с.17];

- по-четверте, недотримання та неналежне виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань приводить до того, що щорічно більше 30% потерпілих від злочинів залишаються без задоволення визнаних судом збитків (зокрема, через те, що не відбувається суттєвих позитивних змін у підвищенні заробітної плати засуджених у місцях позбавлення волі, внаслідок чого вони позбавлені можливості відшкодувати витрати на їхнє утримання, а адміністрація установ – здійснювати відрахування за виконавчими листами” [55, с.289]).

Так, згідно з даними Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, у 2007 році примусовому виконанню підлягало 5 млн.878,6 тис. виконавчих документів, виданих на підставі судових рішень загальних судів, залишилися невиконаними 2 млн. 335,7 тис. цих документів, або 39, 7% (36, 4%) від тих, які фактично підлягали примусовому виконанню [244, с.40].

Таким чином, якщо керуватись законами формальної логіки, то впроваджувати у практичну діяльність правоохоронних органів і суду можна лише ті міжнародні стандарти, що складають зміст нормативно-правових актів, які стали частиною чинного законодавства України.

Є й інший бік цієї проблеми: у самих міжнародних правових джерелах не завжди ставиться обов'язок для країни – учасниці договору (угоди, конвенції, протоколу, тощо) втілити певні стандарти у діяльність державних органів. Так, у преамбулі Європейських в'язничних правил (ЄВП) зазначено положення про те, що “... ці Правила не є типовими і що в багатьох Європейських країнах в'язничні служби на практиці вже використовують стандарти більш високі, ніж ті, що викладені у цих правилах...” [54, с.6]. Аналогічні застереження є й в інших міжнародних нормативно-правових актах з питань виконання кримінальних покарань [158].

Виходячи з їх змісту та з метою класифікації міжнародних стандартів, вченими зроблено ряд спроб поділити їх за певними критеріями. Зокрема, П.Г. Пономарьов запропонував трьохчленну структуру класифікації стандартів

міжнародного характеру у галузі кримінально-виконавчої діяльності, взявши за основу наступні підстави: а) масштаб дії; б) спеціалізацією; в) ступінь обов'язковості для держав-учасниць [273, с. 345-346].

Подібні позиції в цілому займають В.О. Корчинський [108, с.161], О.В. Лисодєд [109, с.44-46], А.Х. Степанюк та І.С. Яковець [112, с.14-15], ін.

В.О. Уткін, у цілому погоджуючись із запропонованою класифікацією міжнародних стандартів, вважає, що додатковими критеріями їх поділу на певні групи виступають:

1) джерела їх походження (міжнародні договори, пакти, конвенції, норми і принципи, що прийняті міжнародними урядовими або неурядовими організаціями);

2) стандарти, які затверджуються стосовно окремих видів покарань;

3) стандарти щодо тримання певних категорій правопорушників (засуджених) [270, с.636].

Проте в теорії права і далі продовжуються дискусії щодо співвідношення норм національного та міжнародного права [72, с.375-376], які можуть, на наш погляд, бути додатковими критеріями для класифікації міжнародних стандартів. Зокрема, дуалістична теорія виходить з того, що міжнародне право та національне право – абсолютно різні системи права як за своїм характером, так і за сферою дії, а тому вони існують незалежно одне від одного як дві рівноправні та самостійні системи права.

Теорія примату (переваги, більшої сили, тощо) норм міжнародного права ґрунтується на тому, що, істотно відрізняючись одне від одного, міжнародне право та національні системи є двома гілками одного дерева. Проте міжнародне право є правом значно вищого порядку, воно користується приматом щодо внутрішнього державного права.

Нігілістична теорія, обґрунтовуючи абсолютну перевагу внутрішнього державного права, зводиться до заперечення обов'язковості міжнародного права.

Як показує практика, у демократичних державах діє принцип пріоритету

норм міжнародного права над нормами національного права держави, згідно з яким вважається, що саме міжнародне право втілює загальнолюдські принципи, на яких повинні ґрунтуватись як міждержавні, так і внутрішні державні правовідносини. Ця доктрина має бути реалізована і в Україні при умові ратифікації (чи приєднання) міжнародно-правових норм Верховною Радою України. Саме на таких засадах побудовані, зокрема, ст.3,9,18,64 та ін. Конституції України, закони України “Про міжнародні договори України”, [194] “Про правонаступництво України” [201], ін., які закріпили такий принцип співвідношення норм міжнародного і вітчизняного права: якщо нормами міжнародного договору України передбачено інші правила, ніж ті, що встановлені в національному законодавстві України, то діють правила міжнародного договору. У той самий час, як зазначено в ч.2 ст.9 Конституції України, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Цікаво, як нам видається, підійшли до розв’язання даного завдання у Російській Федерації. Так, у ч.4 ст. 3 КВК Російської Федерації зазначено положення про те, що рекомендації (декларації) міжнародних організацій з питань виконання покарань і поведження із засудженими реалізуються в кримінально-виконавчому законодавстві Російської Федерації при наявності необхідних економічних і соціальних можливостей [85, с.18]. Виходячи із сучасного соціально-економічного стану нашого суспільства, варто цей підхід застосувати і в Україні, враховуючи, що такий досвід є і в інших країнах світу. Як у зв’язку з цим зробив висновок М. Панасюк, “якщо в Україні завжди починають з етичних міркувань і закінчують констатацією факту відсутності достатніх фондів на реалізацію великої ідеї, а виконавці не несуть відповідальності саме з цієї причини, то на Заході підхід абсолютно протилежний – під наявні кошти, які держава ладна використати на проблему, підбирають таку етичну концепцію, яку за ці кошти технічно можливо реалізувати в повному обсязі в межах певного часу і компетентні виконавці

несуть персональну відповідальність перед суспільством” [160, с. 144].

Звичайно, що при формуванні концептуальних засад кримінально-виконавчої політики України міжнародні стандарти, які регламентують права людини і громадянина та не містять спеціальних норм щодо потерпілих від злочину (так звані міжнародні акти загального характеру: Загальна декларація прав людини, Факультативний протокол про політичні, економічні та інші права людини та громадянина), мають стати принципами законотворчої діяльності відповідних суб'єктів законодавчої ініціативи, навіть у випадках, якщо вони не набули законної сили на території України. Як з цього приводу зробив висновок Л.В. Лисодєд, “... ідеї, положення та вимоги, що містяться у міжнародних документах, які включають у себе стандарти поведження із засудженими, повинні максимально враховуватись у національному кримінально-виконавчому законодавстві і співвідноситися з принципами кримінально-виконавчої діяльності. При цьому міжнародні стандарти з цих питань, включаючи і загального характеру, та кримінально-виконавче законодавство України мають співвідноситись поміж собою як загальне та, відповідно, одиничне явища” [109, с. 44-45].

Цей підхід, без сумніву, у повній мірі слід враховувати і при здійсненні заходів гармонізації вітчизняного законодавства щодо потерпілих від злочинів до норм міжнародного права.

Більше того, впровадження міжнародних стандартів з питань захисту жертв злочинів, які носять загальний характер, має стати моральним обов'язком тієї держави, яка декларує свою демократичність, та невід'ємним змістом її кримінально-виконавчої політики на всіх стадіях її формування. При цьому навіть при національній правовій специфіці, історичних, культурних та інших особливостях, відповідно до вимог міжнародного права держава несе обов'язок, незалежно від політичних, економічних та культурних систем, заохочувати й захищати всі права та основні свободи людини і громадянина (у даному випадку – потерпілих від злочину). Разом з тим, як зауважив німецький вчений К. Роксін, не слід очікувати революційних змін у кримінальному праві, за

винятком однієї з п'яти фаз його розвитку на найближче століття, а саме: реакція на кримінально карану поведінку суттєво зміниться і буде доповнена або замінена такими заходами, які хоч і припускають як передумову кримінально каране діяння, але не будуть сприйматись як покарання у традиційному сенсі (зокрема, до них він відносить суспільно-корисні роботи і добровільне відшкодування шкоди для потерпілих від злочинів) [230, с. 445].

Як з цього приводу зауважила Т. Л. Сироїд, «слід зазначити, що вирішуючи питання захисту особи при здійсненні правосуддя, міжнародне співтовариство більше уваги до недавнього часу приділяло проблемі захисту особи, яка вчинила злочин, залишаючи беззахисним потерпілого... Така «турбота» з боку держав відносно особи, яка вчинила злочин, є оправданою, проте не варто забувати про таку категорію осіб, як потерпілі від неправомірних дій. І першочерговим завданням держав та їх правоохоронних органів, поряд з попередженням злочинів і покаранням винуватих осіб, має стати завдання по відновленню порушених злочином прав потерпілих від злочину осіб» [253, с.17-18].

Наразі ж реальності з цих питань є наступними:

- Україна недостатньо виконує свої зобов'язання перед ООН та її інституціями і перед Радою Європи щодо захисту прав жертв злочинів.

Це полягає передусім у тому, що протягом багатьох років не ратифікуються вже давно підписані від імені України міжнародні договори або немає прагнення до підписання важливих міжнародно-правових актів з цих проблем. Так, на сьогодні залишаються не визнаними Україною як обов'язкові такі міжнародні документи, як:

- Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою даних особистого характеру від 28 січня 1981 р. [86];

- Європейська Конвенція по відшкодуванню шкоди жертвам насильницьких злочинів від 24 листопада 1983 р. [50];

- Рамкове рішення Ради Європейського Союзу від 15 березня 2001 р. "Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві" [195];

- Рамкове рішення від 26 червня 2001р.”Про відмивання грошей, ідентифікацію, відстеження, замороження, арешт та конфіскацію знарядь та доходів від них” [173];

- Рамкове рішення Ради ЄС від 22 липня 2003р.”Про виконання в Європейському Союзі рішень про заморожування майна або доказів ” [185];

- відповідні органи державної влади України постійно порушують вимоги ч.2 ст.9 Закону України “Про міжнародні договори”: пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України не подаються Міністерством закордонних справ України у встановлений цим Законом 6-місячний строк з дня його підписання. Системного характеру набуло порушення вимог ч.7 ст.9 вказаного Закону, у якій встановлено: «якщо на ратифікацію подається міжнародний договір, виконання якого потребує прийняття нових або внесення змін до чинних законів України, проекти таких законів подаються на розгляд Верховної Ради України разом з проектом Закону про ратифікацію і приймаються одночасно» [194];

- міжнародне, зокрема загальноєвропейське, законодавство поки що розвивається недостатньо системно, а саме: звертає увагу лише на найбільш актуальні питання і, як правило, загалом не ставить за мету уніфікувати положення щодо злочинів і санкцій за їх вчинення, а також щодо захисту прав потерпілих від злочинів.

Це, до речі, є історичною практикою Європейських країн [289, с. 27]. Як показують результати вивчення наукових джерел, міжнародний громадський рух на підтримку жертв злочинів розвернувся лише у кінці 1940-х років під впливом різних по силі свого впливу факторів [96]. Серед цих факторів слід відмітити, перш за все, руйнівні наслідки другої світової війни, яка сприяла розвитку руху на захист прав людини у загальному, і захисту жертв злочинів зокрема, активізувала правозахисний рух. Значний вклад у цю справу внесли і вчені - віктимологи[43].

Досить плідно з питань захисту прав жертв злочинів за кордоном працювали німецький кримінолог Г.Гентінг та англійський дослідник

Б.Мендельсон.

Зокрема, Б. Мендельсон вперше оголосив про створення нової галузі науки – віктимології (науку про жертву злочину) [311, с.473]- на міжнародному Конгресі психологів, психіатрів і юристів в Бухаресті 29 травня 1947 року. На його думку, варто про потерпілих від злочину говорити як про три категорії осіб: «нападник - жертва», «латентна жертва», «відношення між нападником і жертвою» [321, с.67].

Крім цього, вперше було поставлено питання про те, що в ході судочинства значну увагу варто приділяти не тільки особі, яка вчинила злочин, а також жертвам злочинів.

Другим досить потужним імпульсом до розвертання руху на захист жертв злочинів була активізація різнобічних феміністичних рухів проти дискримінації жінок у всіх галузях громадського життя, освіти, працевлаштування, а потім – і в галузі правосуддя, коли мова йшла про насильницькі посягання на життя, здоров'я жінок і дітей. А вподальшому - щодо захисту пристарілих та інших віктимологічно вразливих верств населення [70, с.11].

Рух на захист жертв злочинів розпочався, у першу чергу, на національному рівні. Слід зазначити, що вперше у світі Закон «Про відшкодування шкоди жертвам злочинів» був прийнятий у Новій Зеландії в 1953 році [307, с.347].

Після цього аналогічні закони прийняли Великобританія, деякі штати США, деякі провінції Канади та Австрія. У 1973 році в Ієрусалимі був проведений перший міжнародний Симпозіум з проблем віктимології та організації практичної допомоги для жертв злочину, у ході якого було розглянуто питання про те, яку позицію має зайняти суспільство по відношенню до жертв злочину (потерпілого).

Аналогічні питання вносились на повістку денну міжнародних семінарів та конгресів і в подальші роки, включаючи сьогодні [266]. Зокрема, в 1979 році під егідою ООН було створено Всесвітнє Віктимологічне Товариство, яке об'єднало вчених і практиків у сфері захисту прав людини [307, с.348].

У результаті дослідження проблем віктимологічного характеру та інших питань боротьби зі злочинністю була започаткована так звана теорія правосуддя, зміст якої складають дві лінії розвитку:

- а) створення концепції причин злочинності в сучасному суспільстві (кримінологічна складова теорії);
- б) розробка міжнародних мінімальних стандартних правил функціонування правосуддя і поведження з особами, які включені в його орбіту (кримінально-процесуальна складова).

На регіональному, зокрема європейському рівні, права жертв злочинів теж знаходяться у центрі уваги. Серед міждержавних угод, рішень, тощо та організацій, які займаються вирішенням зазначеної проблеми, особливе місце займає Рада Європи, метою якої є «досягнення більшої єдності між її членами для захисту і досягнення ідеалів та принципів, які є загальним благом, і сприяння їх економічному і соціальному прогресу» [219, с.1-18].

Першим нормативно-правовим актом Ради Європи у галузі захисту прав потерпілих від злочину стала Європейська Конвенція від 23 листопада 1983 року «Про компенсацію жертвам насильницьких злочинів» [234, с.20-33].

У пояснювальній записці до цієї Конвенції зазначалось, що цей правовий акт переслідує наступну мету:

- 1) гармонізувати на європейському рівні орієнтири (мінімальні стандарти) по компенсації шкоди жертвам насильницьких злочинів та надати їм цементуючу силу захисту;

- 2) гарантувати співробітництво між країнами при виплаті компенсації жертвам насильницьких злочинів і, зокрема, забезпечити:

- компенсацію жертвам з других країн за рахунок тієї держави, на території якої був вчинений злочин;

- взаємну допомогу між сторонами по всіх питаннях компенсації [168, с.3-4].

Такі ж підходи були закріплені й в інших європейських нормативно-правових актах, мова про які велась вище.

Ці рішення ґрунтувались не лише на загальних проблемах віктимізації суспільних відносин, але й на низькому рівні участі жертв злочинів у захисті своїх прав і інтересів. Потерпілі не лише не заявляли в правоохоронні органи про вчинені щодо них злочини (на Заході - це теж один із елементів так званої латентної злочинності), не досить активно об'єднувались у різноманітні громадські організації для захисту порушених прав, але й уникали участі в інших заходах, спрямованих на запобігання віктимно небезпечної поведінки, зокрема в опитуванні, що здійснювалось як державними, так і недержавними організаціями та окремими дослідниками.

Як свідчить вивчення наукових джерел, перше опитування жертв злочинів з метою визначення рівня кримінальної віктимізації відбулося на Сицилії в 1943р. [19].

Нині під егідою державних органів (Міністерства юстиції, МВС, науково-дослідних інститутів, т. ін.) здійснюються на доволі великих вибірках національні віктимологічні опитування у Великобританії, США, Австрії, Німеччині, Канаді, Нідерландах, Швеції, Швейцарії, Аргентині [321, с.2]. Так, у Шотландії у 2000р. в опитуванні прийняли участь 4271 респондент [318], а в Австралії – 42200 осіб, в Англії у 2004-2005рр. – 45120 респондентів [323].

Загалом у світі вже проведено понад 140 національних опитувань більше, ніж у 70 країнах. Вибіркова сукупність «ICVS» становить 1000-2000 осіб, а віктимологічні обстеження здійснюються, як правило, у столиці країни. Зокрема, у 2000 році у кожному з міст Центральної та Східної Європи опитано приблизно від 900 до 1500 осіб, в Словенії - 3886 респондентів, в Аргентині – 8931 осіб [19].

Аналіз даних ICVS Міжрегіонального інституту ООН з вивчення злочинності та правосуддя по країнах, що оприлюднюються у звіті ООН про розвиток людини у світі, показав наступне:

- звіти складаються по регіонах (Західна Європа -14 економічно розвинутих країн та історичних областей); Новий світ – 4 економічно розвинутих країни, Азія – 5 країн; Латинська Америка - 6 міст; Африка - 7 міст; країни з

перехідною економікою - 10 міст Центральної та Східної Європи, 3 міста Балтії, 6 міст, що знаходяться у державах - колишніх республіках СРСР та Монголії);

- найбільшої віктимізації зазнало населення міст Латинської Америки (45,7% постраждало протягом року від якого-небудь з 11 злочинів) та Африки (36,2%).

У Західній Європі, Новому Світі та Азії щорічно частка жертв злочинів становить в середньому близько 20%, у країнах з перехідною економікою - 27%.

У Західній Європі, крім цього, небезпечними країнами з огляду ризику стати потерпілим від злочину були Англія та Уельс (26,4%), Шотландія (23,2%), Нідерланди (25,2%), Швеція (24,7%), Італія (24,6%), Мальта (23,1%). У Новому Світі ці об'єкти віктимології складають: в Австралії (30,1%), та Новій Зеландії (29,4%). Серед міст Азії вирізняються індійські міста Мумбай (31,8%) та Нью - Делі (30,5%). У Латинській Америці найбільш віктимологічно небезпечними є Буенос – Айрес (Аргентина) – 61,1%, та Богота (Колумбія) – 54,6%. В Африці – Кампала (Уганда) – 40,9%, та Мапуту (Мозамбік) – 40,6%. У країнах з перехідною економікою віктимологічними об'єктами (жертвами злочинів) стали 41,8% осіб в Улан Баторі (Монголія);- 41,2% - в Талліні (Естонія); 36% - в Братиславі (Словаччина).

Така ж тенденція характерна і для деяких майнових злочинів (викрадення автомобілів, крадіжки з проникненням у житло чи сховище, автомобіль, тощо), пограбувань, нападів на жінок (на сексуальному ґрунті).

Найбільша кількість потерпілих від цих злочинів спостерігається в Латинській Америці та Африці (відповідно 21,5% та 20,4%). У країнах Нового Світу та країнах з перехідною економікою частка жертв майнових злочинів є майже однаковою (відповідно 12,3% та 12,6%). У Західній Європі від майнових злочинів щорічно потерпає 7,8% населення. Першість у пограбуваннях посідають міста Латинської Америки (8,5% потерпілих) та Африки (94,6%).

Західна Європа (0,7%) майже не відрізняється від Нового Світу (0,8%) та Азії (0,8%). Проміжне положення за цим видом злочину займають міста країн з перехідною економікою (2,1%), з них колишні республіки СРСР – 2,6%.

Подібна тенденція співвідношення потерпілих за регіонами характерна й щодо нападів на жінок на сексуальному ґрунті: у Латинській Америці – 4,2% жертв; Африці – 2,3%; Азії – 0,9%; Новому Світі – 0,8%; Західній Європі – 0,6%; країнах з перехідною економікою – 1,0% (у т.ч. у колишніх республіках СРСР – 1,3%).

При цьому злочинці застосовують силу при нападах на потерпілих найбільше в Африці (2,3%); Латинській Америці (2,1%) та Новому Світі (2,1%). У країнах Західної Європи зафіксовано 1,4% жертв злочинів; у містах країн з перехідною економікою – 1,2%; Азії – 0,4% [48].

В Україні частка респондентів або членів їх родин, які за 5 років ставали жертвами пограбування або фізичного насильства склала 17,7% від усіх опитаних [19, с.35], тобто наша країна за загальною кількістю потерпілих від злочинів суттєво не відрізняється від інших країн з перехідною економікою.

У Західних країнах картина є дещо іншою: якщо у продовж XVIII та XIX століть майнові злочини (крадіжки, грабежі, розбої т.ін.) і шахрайство переважали над злочинами проти особи, то у сучасних умовах ці явища ніби помінялись місцями. Як з цього приводу зауважив Ж. Ліповецьки: «З виникненням суспільства, провідну роль у якому відіграє процес персоналізації, картина злочинності не залишається незмінною... Якщо процес персоналізації пом'якшує звичаї більшості населення, то він робить жорстокішою злочинну поведінку декласованих елементів, стимулює дії громил, стимулює крайні види насильства» [125, с. 25].

В Україні визначальними суб'єктами злочинів у структурі злочинності теж є особи, які не мають певного соціального статусу. Зокрема, дві третини засуджених, або 101, 7 тис. осіб, на час вчинення злочину ніде не працювали і не навчались, не перебували на обліку в Державній службі зайнятості. Кожен четвертий засуджений, або 41,3 тис. осіб, вчинили злочини у стані алкогольного чи наркологічного сп'яніння [243, с.42].

Отже, як за кордоном, так і в нашій країні є спільні проблеми і прояви злочинності, у тому числі з питань захисту прав потерпілих, які потребують

негайного вирішення, уніфікованих підходів і стандартів.

У цьому контексті, заслуговує уваги (як об'єднуючий документ і програма дій) Рекомендація Ради Європи (2006) від 14 червня 2006 року щодо надання допомоги потерпілим від злочинів [224]. Зокрема, у п.17 даної Резолюції зазначено, що держави повинні підтримувати та, до певної міри, надавати фінансування для проведення або ж залучати фінансування віктимологічних досліджень, включно з проведенням порівняльних досліджень зусиллями як місцевих дослідників, так і дослідників з інших територій. При цьому дослідження повинні охоплювати такі питання як :

- вплив злочину на потерпілого;
- поширення та ризику кримінальної віктимізації, включно із факторами, що впливають на ці ризики;
- ефективність законодавчих та інших заходів, спрямованих на допомогу і захист потерпілих від злочину – як з боку правосуддя, так і з боку місцевої громади;
- ефективність втручання органів правосуддя та послуг для потерпілих.

Серед інших заходів, спрямованих на захист жертв злочинів, та які можуть бути впроваджені у нормативно-правову реальність в Україні, слід виділити:

а) визначення поняття «потерпілий», під яким розуміється фізична особа, яка зазнала ушкодження, як фізичного, так і морального, емоційного страждання або матеріального збитку, спричинених діями або відсутністю дій, які суперечать кримінальному законодавству країни – члена (п.1 Рекомендації);

б) принципи захисту прав потерпілих (п.2);

в) мінімальні стандарти щодо надання допомоги потерпілим (п.5.2), зокрема, такі послуги мають бути:

- легкодоступними;
- включати безкоштовну психологічну, соціальну та матеріальну допомогу до, під час та після слідчих дій та юридичних процедур;
- кваліфікованими у проблемах, пов'язаних із потерпілими;

- інформативними для потерпілих щодо їхніх прав та доступних послуг;
- спроможними спрямувати потерпілих до інших служб у разі потреби;
- відповідними до принципу конфіденційності;

г) страхування, а саме: держави повинні керуватися принципом надання страхування якомога широкому колу громадян (п.9.2);

д) захист, тобто на всіх процедурних етапах держави повинні забезпечувати захист фізичної та психологічної цілісності, недоторканості потерпілих (п.10.1);

е) підбір та навчання кадрів: створити адекватні стандарти щодо підбору як найманих працівників, так і добровольців, які надають безпосередню допомогу жертвам (п.12.1);

є) медіація (посередництво) (п.13);

ж) міжнародна співпраця (п.15).

З урахуванням вищевикладеного і тих пропозицій, що були викладені в інших розділах даного дисертаційного дослідження, та для приведення змісту кримінально-виконавчої політики України щодо захисту потерпілих від злочину до міжнародних стандартів слід, на нашу думку, здійснити наступні заходи:

1. Здійснити ретельний моніторинг національного законодавства України, у ході якого слід визначити, які саме зобов'язання, взяті на себе Україною у зв'язку з ратифікацією відповідних міжнародних договорів, або приєднання до них, вона не виконала [290, с.221] та вчинити дії щодо їх реалізації у невідкладні строки.

Як з цього приводу зауважив В.О. Навроцький, "... в Україні досі не налагоджене навіть належне опублікування текстів міжнародно-правових договорів, не вирішене питання про чинність для України тих договорів, учасником яких свого часу був СРСР чи які підписані від імені УРСР, а понятійний апарат міжнародно-правових актів відрізняється складною і незвичною для вітчизняних юристів термінологією" [142, с.110].

2. Одним із завдань гармонізації законодавства України з міжнародно-правовими актами має стати уніфікація (від уні... і ...фікація – приведення до

єдиної форми, системи) [240, с.691] термінології.

У зв'язку з цим необхідно зазначити, що у міжнародних Конвенціях визначена ціла низка цілком придатних для використання у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві України термінів, що мають відношення до вирішення проблем, пов'язаних із захистом прав потерпілих від злочинів, зокрема це: “доходи”, “власність”, “засоби”, “конфіскація”, “державна посадова особа”, “суддя”, “юридична особа”, “дані особистого характеру”, “незаконний”, “товар”, “жертва”, “свідомо”, т. ін.

Водночас, слід враховувати, що Європейське право – це не правова концепція, а передусім діюча категорія, яка об'єднує процес розвитку галузей Європейського права і його безпосередні механізми впливу на національні кримінально-правові системи [323, с.297].

3. Регламент Верховної Ради України [223] потрібно доповнити положеннями про те, що зміст і діяльність законодавчого органу України та суб'єктів законодавчої ініціативи складають загальноприйняті міжнародно-правові цінності, права і свободи людини та громадянина, які є універсальними і неподільними.

Закони та інші нормативно-правові акти України мають ґрунтуватись на загальноновизнаних міжнародних стандартах, що утверджують і забезпечують права та свободи людини і громадянина, та є головним обов'язком держави (ст. 3 Конституції України) [252, с. 80].

4. Статтю 5 КВК України варто доповнити принципом пріоритетності та збереження загальнолюдських цінностей і поваги прав людини при виконанні кримінальних покарань [249, с.16-26].

Як у зв'язку з цим зауважив О. Примаченко: “Суспільство, яке заплющує очі на те, що відбувається по той бік тюремних ґрат, робить фатальну помилку. Не лише тому, що зарікатися від в'язниці не радить народна мудрість і що всі ці люди, яких іменем держави відправляють спокутувати свої гріхи в нелюдських умовах, колись повернуться на свободу...”[171, с.1].

5. Статтю 2 КВК України необхідно доповнити частиною другою

наступного змісту: “Рекомендації (декларації) міжнародних організацій з питань виконання покарань і поведження із засудженими реалізуються в кримінально-виконавчому законодавстві України при наявності необхідних економічних і соціальних можливостей держави”.

3.2. Основні напрямки удосконалення форм і засобів захисту потерпілого від злочину в кримінально-виконавчому праві України.

Як показує аналіз вивчення наукових джерел та різноманітних проектів нормативно-правових актів, що стосуються у тій чи іншій мірі захисту прав потерпілих від злочину, їх зміст і спрямованість носять різноплановий характер. Якщо здійснити певну типологію цих підходів, то слід, зокрема, виділити наступні з них:

- реформування вітчизняного законодавства шляхом приведення його до кращих світових стандартів;
- посилення судового контролю за виконанням рішень судів щодо потерпілих;
- введення у нормативно-правові акти України елементів так званої англо-американської форми права [72, с. 327-328];
- створення національної системи надійних гарантій захисту прав і законних інтересів громадян, зокрема потерпілих, та інші.

З огляду існуючих проблем, які виникають на стадії виконання кримінальних покарань та у ході відбування покарання засудженими щодо відшкодування у повному об'ємі завданих потерпілим від злочину збитків, кожен із зазначених вище підходів щодо вирішення завдань по захисту прав потерпілих від злочину має як позитивні, так і дискусійні моменти, що потребують додаткової аргументації та обґрунтування.

Так, ратифікувавши низку нормативно-правових угод, що безпосередньо регулюють питання співробітництва України з іншими державами у сфері кримінального судочинства та уклавши з 19-ма державами договори про

правову допомогу, наша держава не уникла ряду проблем і недоліків у цьому напрямку [30, ст. 36 - 39].

Зокрема, на підставі Європейської конвенції про видачу правопорушників [51], або відповідного двостороннього договору, до України надходять клопотання про видачу правопорушників, які обвинувачуються у вчиненні злочину (для притягнення їх до кримінальної відповідальності), або засуджені судом (для виконання вироку), що має особливе значення у контексті створення реальних умов і механізмів захисту жертв злочинів. При цьому, якщо під час розгляду такого клопотання буде встановлено, що зазначені особи є громадянами України, у їх видачі має бути відмовлено згідно зі ст. 25 Конституції України, якою, як і законами більшості держав, заборонено видавати своїх громадян для правосуддя інших країн. Так, відповідно до ч.1 ст. 13 КК Російської Федерації громадяни Російської Федерації, які вчинили злочин на території іноземної держави, не підлягають видачі цій державі [277].

Подальші ж дії запитуючої держави щодо невиданих правопорушників, як показують результати проведеного дослідження, регулюються договорами про їх видачу досить неоднозначно, що негативно впливає й на стан захисту потерпілих від злочинів в Україні. Так, стосовно осіб, щодо яких подавався запит про їх видачу для притягнення до кримінальної відповідальності, у міжнародних договорах про екстрадицію передбачено можливість вживати запитуваною державою відповідних заходів реагування, зокрема передавати кримінальне переслідування із продовженням розслідування кримінальної справи щодо вчинених ними злочинів.

Водночас щодо осіб, видача яких вимагалася для виконання вироку, зазначені договори не містять жодних положень про подальші дії запитуючої держави. А це в багатьох випадках створює, з одного боку, умови для уникнення цими особами покарання, а з іншого боку, зменшує вірогідність захисту прав потерпілих від злочину за рахунок майна та інших джерел доходів винних у вчиненні злочину осіб.

Аналогічні прогалини у механізмі захисту жертв злочинів є в інших

нормативно-правових актах, згоду на які відповідно до ст.9 Конституції України надала Верховна Рада України. Так, ратифікувавши Європейську Конвенцію про передачу провадження у кримінальних справах, Україна зробила застереження, відповідно до якого відмовилася виконувати вироки суду іншої договірної держави, які було постановлено за відсутності підсудного [53], чим звузила межі правової охорони законних інтересів потерпілих від злочинів на території України.

У той самий час, зазначена Конвенція має й свої вади, що знижують ефективність співпраці країн-учасниць, які погодились на її виконання. Так, у ч.2 ст.8 даної Конвенції зазначено, що у випадках, якщо підозрювана особа була остаточно засуджена в договірній державі, ця держава може звернутися із клопотанням про передачу провадження у справі в одному або декількох випадках, наведених у п.1 Конвенції, лише тоді, коли вона сама не може виконати вирок, навіть із використанням екстрадиції ((франц. *E x t r a d I t I o n*, від лат. *E x – з, поза і t r a d I t I o n* – видача, передача) – видача злочинця) [310, ст.350], і якщо інша договірна держава не визнає принцип виконання вироку, постановленого іноземною державою, або відмовляється виконати такий вирок. При цьому в ч.1 ст.9 цієї Конвенції зазначено, що запитувана держава відповідно до свого законодавства на власний розсуд може обрати спосіб виконання клопотання. Але можливості відмови запитуваного у виконанні клопотання з підстав постановлення вироку щодо підсудного за його відсутності в цьому договорі не передбачено. [52]

За правилом, встановленим ст.2 Додаткового протоколу Європейської Конвенції про передачу засуджених осіб [46], якщо громадянин держави намагається уникнути виконання або подальшого виконання покарання в державі постановлення вироку шляхом втечі на територію першої держави до відбування покарання, то держава постановлення вироку може вимагати від іншої держави-сторони Конвенції взяти на себе виконання покарання [52]. На запит держави постановлення вироку, держава виконання вироку до надходження документів на підтвердження запиту, а також до прийняття

рішення цим запитом може заарештовувати засуджену особу, або вжити будь-яких інших заходів для забезпечення того, щоб засуджена особа залишалась на її території до вирішення питання, порушеного у запиті. При цьому, щоб передати засуджену особу для виконання покарання, її згода не потрібна.

Здавалось би, цей міжнародно-правовий акт чи не вперше створив реальні механізми захисту прав громадянина і людини, включаючи потерпілих від злочинів. Та реальії сьогодення дещо інші: із 47 держав, які є учасниками Європейської Конвенції про видачу правопорушників, членство у ній набули лише 24 держави, а в додатковому протоколі до Конвенції – 32 держави.

Тому проблема є очевидною: у такій ситуації реформування вітчизняного законодавства та приведення його до кращих світових стандартів стримується не лише внутрішніми обставинами (політичною нестабільністю, малоефективною діяльністю Верховної Ради України (а то й – бездіяльністю), т. ін.), але й зовнішніми факторами, зокрема недосконалістю нормативно-правових актів та відсутністю дійових механізмів їх реалізації.

У зв'язку з цим варто погодитись з рядом науковців, які пропонують внести низку доповнень і змін у чинне законодавство України, спрямованих на гармонізацію його норм до міжнародно-правових стандартів. Так, О.І.Виноградова переконана, що при «... укладанні нових норм двохсторонніх договорів про екстрадицію слід передбачати в них норми щодо вжиття запитуваною державою відповідних заходів реагування до правопорушників, видати яких запитуючій державі для виконання вироку вона відмовляється, посиляючись на визначення подальших дій у національному законодавстві... та з метою забезпечити невідворотність покарання, передбачити можливість та процедуру вирішення у вітчизняному законодавстві питання щодо виконання вироку суду запитуючої держави стосовно громадянина України, у видачі якого тій було відмовлено» [30, с.39].

Для реалізації даної пропозиції вчених необхідно внести зміни у ст.5 КВК України «Принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань» принципом інтернаціоналізму, що логічно витікає зі

змісту ст.ст. 9, 55, 58 Конституції України та з міжнародної практики. Зокрема, цей принцип закріплений у ст. 8 КВК Російської Федерації – [85, с.30-31]. Зміст його полягає у тому, що загальноприйняті принципи і норми міжнародного права і міжнародні договори держави є складовою частиною її правової системи. При цьому, якщо міжнародні договори, які ратифіковані державою (або вона до них повністю чи частково приєдналась), встановлюють інші правила, ніж передбачені внутрішнім законодавством, то застосовуються правила міжнародного договору.

У КВК України певні передумови для закріплення принципу інтернаціоналізму є. Так, у ст.2 «Кримінально-виконавче законодавство України» зазначено, що це законодавство складається з цього Кодексу, інших актів законодавства, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У ч.3 ст.7 КВК «Основи правового статусу засуджених» передбачено, що правовий статус засуджених іноземців, осіб без громадянства визначається законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У той самий час, такого правила щодо інших засуджених (громадян України) у ч.4 ст.7 КВК немає, що з точки зору логіки побудови правових норм є річчю недопустимою та є додатковим аргументом доповнення принципом інтернаціоналізму, ст.5 КВК. Такої думки ж притримується А.Х. Степанюк, вважаючи, що до принципів кримінально-виконавчого права, крім цього, слід віднести принцип поважання прав людини [109, с.9] який, на наш погляд, є співзвучним з принципом інтернаціоналізму. Не заперечують зазначеній позиції і ряд інших науковців (А.П.Гель, Г.С.Семаков, І.С. Яковець, ін.) [34, с.44].

Зокрема, принцип поваги до прав людини вчені характеризують, виходячи з того, що в його основу покладено Загальну декларацію прав людини, інші міжнародно-правові акти як універсального, так і регіонального рівня, що проголошують права й основні свободи людини і громадянина, також міжнародні стандарти поведіння із засудженими. Згідно із Засадами

державної політики України в галузі прав людини, права й свободи людини, їх гарантії мають визначати зміст і спрямованість діяльності органів держави, в тому числі й при виконанні покарань [26, с.104].

Більше того, державна політика в галузі прав людини виходить з того, що неприпустимо звужувати та обмежувати існуючі права й основні свободи людини, проголошені Конституцією України, законами та підзаконними нормативними актами. Аналогічний зміст має закріплений у КВК деяких країн і принцип інтернаціоналізму [271, с.16].

Заперечує цей принцип у нормах права П.Л. Фріс, який переконаний, що поряд з принципами партійності, класовості, патріотизму, планування та участі громадськості в боротьбі зі злочинністю принцип інтернаціоналізму не можна відносити до принципів кримінально-правової політики, оскільки вони не належать до категорій-принципів, а являють собою відмінну ознаку, якісну соціальну характеристику цієї політики [286, с.80-81].

З цим підходом цілком обґрунтовано не погоджується А.Х. Степанюк, який вважає, що цей принцип надає засудженим гарантовану можливість відстоювати свої права, звертаючись із пропозиціями, заявами та скаргами не тільки до адміністрації, суду, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [216], а й у відповідні міжнародні судові установи або органи міжнародних організацій [192], членом чи учасником яких є Україна [109, с.10].

У повній мірі зміст зазначеного принципу охоплює й потерпілих від злочину, захист яких у межах норм міжнародного права є досить актуальним.

Не менш важливим завданням у контексті захисту прав потерпілих від злочину є посилення судового контролю за виконанням рішень судів з цих питань.

Відповідно до ст. 55 Конституції України захист прав людини в Україні покладено на суд. При цьому необхідно врахувати, що судова влада в нашій державі реалізується у двох напрямках – здійснення правосуддя і судового контролю. Відмежування останнього, як зауважив з цього приводу О.С.Ткачук, зумовлено відмінностями специфічного характеру між правосуддям і

контрольною функцією суду [256, с. 35]. Проте у правовому регулюванні питань судового контролю та правосуддя в Конституції України і КПК простежуються розбіжності, які негативно впливають й на стан захисту потерпілих від злочинів. Зокрема, проаналізувавши зміст ст.ст. 187 та 187-1 КПК та порівнявши їх з діяльністю суду в ході прийняття рішення, слід визнати, що така діяльність не належить до правосуддя і є специфічною діяльністю суду. Вона має контрольний характер і забезпечує охорону конституційних прав громадян від свавільного і невинного втручання та обмеження з боку органів державної влади. З іншого боку, контрольну діяльність суду на досудових стадіях кримінального процесу можна було б віднести до правосуддя, коли б на неї поширювалися положення ст. 129 Конституції України, в яких визначено принципи судочинства.

Судовий контроль на досудових стадіях кримінального процесу виявляється у судовому санкціонуванні та розгляді скарг учасників процесу, включаючи потерпілих від злочинів або їх законних представників, на дії органів дізнання та досудового слідства.

Ці механізми повинні гарантувати всебічний контроль за діяльністю державних органів з цих питань [255, с. 97].

Як з цього приводу зазначено у п.8 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», «... суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розтягнуті в передбаченому законом досудовому порядку» [186, с.11]. Проте, оскільки Конституція України вимагає регулювати порядок відправлення правосуддя законом, а судовий контроль до такого не відноситься, то регулювання процедури здійснення такого контролю можна було б віднести до компетенції Кабінету Міністрів України.

Разом з тим, якщо буквально тлумачити положення законодавства про судоустрій, що має не тільки внутрішні протиріччя (певну алогічність), але й суперечить Конституції України, то виходить, що в Україні судового контролю

ніби немає, а судова влада реалізується виключно шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Так, тільки у 2006 році середня кількість справ, що надходили до кожного судді місцевого суду щомісяця, збільшилась зі 118 у 2005 році до 138 у 2006 році, а в окремих судах становила понад 250 справ [243, с. 30].

У 2007 році картина суттєво не змінилась: на розгляд до кожного судді місцевого загального суду щомісяця надходило в 1,6 рази більше справ і матеріалів, ніж у 2002р., а саме – 160 різноманітних документів на виключення, у тому числі 10,3 кримінальних справ [244, с.37-38]. Звичайно, що у таких умовах про ефективний судовий контроль вести мову не приходиться.

Такий висновок зробив і О.Ф. Кістяківський, який наступним чином визначив зміст судової діяльності: «Кримінальний суд у третьому змісті, тобто як сукупність зовнішніх умов, розпадається на два відділи: перший стосується осіб, які необхідні для кримінального суду, другий займається обрядами, які ці особи мають дотримуватись. При дослідженні цих двох сторін предмета наука повинна визначити як право влади законодавчої, так і влади судової, для того, щоб забрати можливість свавілля тієї та другої» [75, с.21].

На жаль, ні в КПК – у розділі V «Виконання вироку, ухвали і постанови суду», ні в КВК України мова про судовий контроль не ведеться. У той самий час, він є загальноновизнаним у міжнародній правовій практиці. Так, у ч.4 ст.18 КВК Республіки Білорусь «Судовий контроль» зазначено, що суд контролює виконання покарання та інших заходів кримінальної відповідальності при вирішенні питань: 1) умовно-дострокового звільнення від покарання або заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням; 2) зміни виду виправної установи засудженому, який відбуває покарання у виді позбавлення волі; 3) заміни неповнолітньому засудженому примусового заходу виховного характеру на більш суворий; 4) встановлення додаткових заборон для неповнолітнього засудженого, якому призначений захід виховного характеру у виді обмеження свободи дозвілля; 5) дострокового припинення перебування

неповнолітнього в спеціальному навчально-виховному або лікувально-виховному закладі; б) встановлення і заміна обмежень для засудженого, який знаходиться під превентивним наглядом і дострокового припинення превентивного нагляду; 7) відміни відстрочки виконання покарання або умовного незастосування покарання[274].

Аналогічна норма є в КВК Російської Федерації (ст.20) [85, с.90-93].

Крім зазначених форм і напрямків судового контролю, суд здійснює й інші види контролю за діяльністю органів і установ виконання покарань. Зокрема, адміністрація виправних колоній про місце і початок відбування покарання засудженим до позбавлення волі зобов'язана в установленій законом строк повідомити суд, який виніс вирок [270, с.41].

Такі ж норми є в КПК (ст.ст. 404, 405-1, 407, 407-1, ін..) та КВК України (ст.154), а отже, є всі умови та підстави для внесення змін і доповнень у КВК у виді закріплення відповідної статті «Судовий контроль за виконанням та відбуванням кримінальних покарань та інших рішень суду».

Матеріальним доказом та аргументом по суті є судова статистика; а саме: не дивлячись, що з часу прийняття нового КК України кількість виконаних цивільних позовів по кримінальних справах зростає, у цілому число потерпілих від злочину, законні інтереси яких щорічно не захищаються державою у зв'язку з невиконанням рішень судів з цих питань, складає більше 60% [244, с.40].

Таким чином, актуальним у сьогоденні є встановлення реального, а не формального контролю суду за виконанням рішень, пов'язаних з відшкодуванням завданої шкоди потерпілим від злочину.

Останнім часом у контексті реформування судової системи в Україні набули поширення наукові та практичні ідеї щодо введення у вітчизняне законодавство елементів так званої англо-американської системи права, що, зокрема, знайшло своє відображення у різних проектах КПК, концепціях, коментарях КПК, т.п. Попри всі позитивні моменти, з якими можна погодитися, у цих наукових розробках є один, як нам видається, недолік – відсутність належних правових механізмів і гарантій захисту прав потерпілих від злочинів.

Так, у проекті Концепції реформування кримінальної юстиції України, що розроблена Національною комісією зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, серед завдань закріплені такі, як: гуманізація кримінального законодавства, гуманізація сфери виконання покарань, т. ін., а не, власне, забезпечення захисту прав потерпілих у повному об'ємі або створення належних умов для цього [217, с.4]. А серед критеріїв оцінки результатів роботи органів системи кримінальної юстиції жоден не пов'язаний з рівнем відновлення порушених прав жертв злочинних діянь.

Зокрема, у підпункті 4.10 пункту 4 розділу II Концепції визначені наступні критерії оцінки результатів роботи органів системи кримінальної юстиції, одним із структурних елементів якої має стати Державна кримінально-виконавча служба України:

- дані про кількість справ, провадження в яких не було завершено в строки, що визначені процесуальним законом;
- інформація про обсяг скарг осіб стосовно порушення їхніх прав під час досудового розслідування;
- результати розгляду кримінальних справ у суді;
- рівень суспільної довіри до діяльності органів досудового розслідування чи прокурорів.

Дивно, але пропонуючи власну систему кримінальної юстиції, автори серед критеріїв оцінки її діяльності не назвали жодного, який би характеризував роботу органів і установ виконання покарань. Наразі, мова йде лише про демілітаризацію ДКВС України та підпорядкування її Міністерству юстиції України (підп. 4.9. розділу II).

У той самий час, метою запропонованої Концепції є визначення засад становлення в Україні системи кримінальної юстиції, що функціонує за принципом верховенства права, забезпечує ефективне запобігання і протидію злочинності та гарантує додержання прав людини й основоположних свобод (розділ I «Загальні Положення»).

З огляду проаналізованих у попередніх питаннях даного дисертаційного

дослідження міжнародно-правових актів з питань захисту прав потерпілих від злочину, зазначена мета здавалось би є реальною. Проте закріплені у Концепції завдання реформування кримінальної юстиції свідчать про інше. Зокрема, у Концепції визначено, що її завданням є створення науково обгрунтованої методологічної основи та визначення принципів і напрямів реформування системи кримінальної юстиції з метою забезпечення:

- гуманізації кримінального законодавства;
- справедливого кримінального судочинства;
- процесуальної рівноправності учасників провадження у справах про кримінальні правопорушення, спираючись на принципи визначальності й диспозитивності;
- реформування організації та процедури досудового розслідування кримінальних правопорушень;
- реорганізації системи органів досудового розслідування, функціонального відмежування їх діяльності від діяльності розвідувальних і контррозвідувальних органів;
- гуманізації сфери виконання кримінальних покарань;
- розвитку інституту пробації та розширення застосування процедур відновлення права і примирення (розділ I Концепції).

Останнє завдання, виходячи зі змісту Концепції, ставиться лише на стадіях досудового та судового розгляду кримінальної справи, але не стосується процесу виконання покарань. У зв'язку з цим заслуговують уваги ті положення Концепції, що пов'язані із:

- а) забезпеченням відповідності юридичного статусу потерпілого, підозрюваного та обвинуваченого;
- б) встановленням процедури отримання безоплатної правової допомоги особам, які потерпіли від протиправних посягань (п.2.2);
- в) розширенням застосування процедур відновного і примирного правосуддя, відповідно до яких суд прийматиме рішення щодо угоди про визнання вини або примирення обвинуваченого з потерпілим (п.2.3); ін.

Виходячи з цих пропозицій, можна було б зазначені вище положення Концепції розповсюдити і на кримінально-виконавчі відносини, внівши відповідні зміни і доповнення в КВК України. Зокрема, виходячи зі змісту ст. 407 КПК та ст.154 КВК, логічно було б доповнити ці норми вимогами про те, що при вирішенні питання про дострокове звільнення засудженого від відбування покарання суд в обов'язковому порядку враховує відношення останнього до виконання обов'язків щодо потерпілих від злочину, які витікають з вироку та інших рішень суду і закону.

Такі завдання ставлять перед судами загальної юрисдикції керівні органи судової гілки влади. Так, у п.3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» зазначено, що якщо неповнолітній відмовляється відшкодувати майнові збитки або не виконує умов угоди про примирення, то це слід вважати ухиленням від застосування примусових заходів виховного характеру [207, с.379].

У п.5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 8 жовтня 2004 р. № 16 «Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з їх екстрадицією» зазначено, що суд повинен перевірити наявність запиту та відповідних документів, визначених договором, на підставі якого вирішується питання про екстрадицію, а також відсутність обставин, що перешкоджають видачі або передачі, однієї з яких є приватне обвинувачення, що пред'явлено винній у вчиненні злочину особі [179, с.296].

У п.21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 квітня 2005 року № 5 «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом»говориться про те, що «якщо при розгляді кримінальної справи за обвинуваченням особи у вчиненні злочину, склад якого передбачено ст. 209 КК, буде встановлено, що кошти або інше майно одержувані внаслідок предикатного діяння, вони на підставі п.5. ч.1. ст. 81 КПК України

підлягатимуть поверненню законному володільцю...» [202, с.325].

Отже, у судовій практиці є відповідні механізми щодо захисту прав потерпілих від злочинів. Питання лише полягає у тому, щоб закріпити це у законі, виходячи з того, що основним принципом діяльності органів державної влади є законність (ст.19 Конституції України) – тобто, власне, ліквідувати існуючу прогалину у нормах права.

Такі ж прогалини має й розроблений зазначеною комісією проект КПК України [218]. Зокрема, у Проекті потерпілий віднесений не до суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, а до «інших учасників кримінального провадження».

Серед прав потерпілого не зазначено право на відшкодування заданої злочинном шкоди на будь-якій стадії кримінального судочинства (ст.46), тому формальним є одне із завдань кримінального провадження «...щодо додержання органами державної влади, їх посадовими особами і службовими особами прав осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні» (ст.1).

У розділі VIII проекту КПК «Виконання судових рішень» потерпілий від злочину взагалі не згадується, у тому числі в нормах, що регулюють питання, які вирішуються судом під час виконання вироків (ст.547), або після виконання вироку (ст.548).

Фактично цей розділ відтворює положення нині діючого КПК України (глава 33 «Виконання вироку, ухвали і постанови суду»), так як ніяких змін правового статусу потерпілого від злочину на цій стадії кримінального судочинства не передбачає. У той самий час, досить важливо було б з огляду реалізації вимог ст.14 проекту КПК «Рівноправність учасників кримінального провадження» та існуючих міжнародно-правових підходів забезпечити рівність засудженого та потерпілого від злочину у ході виконання – відбування кримінальних покарань. Як з цього приводу зауважив Д.П. Чекулаєв, ... у даний час, через 140 років після судової реформи 1864 року, до участі в провадженні по кримінальних справах у якості потерпілих допускається менш широке коло осіб в порівнянні з передбаченим Статутом кримінального судочинства 1864

року [295, с7].

Цікаво, що ці та інші подібні прорахунки щодо механізмів захисту потерпілих від злочинів не знайшли свого відображення в експертних висновках щодо проекту КПК України, що зроблені іноземними фахівцями, а саме: німецьким професором Іоахімом Херрманом [291], італійським науковим співробітником Франческо Кальдероні [67], англійським доктором права Ричардом Воглером [31] та ін.

Зокрема, І. Херрман зробив наступний висновок: «Основна проблема Проекту 2007 року, яка не завжди може бути окреслена в окремих коментарях, це її юридичний стиль. Проект є перевантажений положеннями, які повністю або частково є зайвими, оскільки, вони містять неважливі деталі або говорять про очевидні речі. Положення Проекту часто є багатослівними, так що буває важко зрозуміти, що з того має вирішальне значення. Для тих, хто буде застосовувати новий закон на практиці, його положення повинні бути чіткими та локанічними і містити лише необхідну інформацію (IV. Заключні ремарки Експертної думки щодо проекту КПК України).

Ф. Кальдероні заявив ще категоричніше: «Бажання запровадити у традиційно інквізиторську систему елементи змагальності інколи призводило до нерозбірливого запозичення правил із дуже різних правових систем. Такий «імпорт» може виявитися ризикованим, якщо «пересадка тканини» не може спиратися на головні принципи консолідованої судової практики національних судів. Безумовно, ніщо не забороняє запроваджувати інновації, запозичені із досвіду інших країн, але, коли такі інновації передбачають абсолютно нові інститути та правила, особливу увагу слід приділяти трансформації «змагальних формувань» в «інквізиторські формування», якими наповнений проект Кодексу» (Висновки коментаря до проекту КПК України).

Р.Воглер по проекту зробив такі висновки: 1) високо авторитарне та бюрократизоване судочинство, у якому судовому розгляду як такому належить дуже обмежена функціональна роль; 2) майже повна відсутність змагальної методології та вражаюче відсторонення захисника від участі у

справі; 3) відсутність ефективних гарантій належного процесу; 4) надмірно та значною мірою нерегульовані повноваження прокуратури, яка в першу чергу опікується забезпеченням законності, а не переслідуванням; 5) брак судового контролю за діяльністю слідства та міліції, особливо у тому, що стосується примусових заходів і допитів; 6) надмірне та нерегульоване залишення під вартою; 7) сильний інституційний тиск з метою постановлення обвинувального вироку та брак незалежності у судової гілки влади чи непрофесійних учасників процесу; 8) брак остаточності судових рішень або поваги до процесу прийняття судових рішень. Головне, як зауважив Р.Воглер, у проекті КПК є деякі залишки бюрократичного регулювання на радянський манер, обвинуваченому у ньому надаються набагато ширші права подавати клопотання та здійснювати свій захист.

Дійсно, автори проекту КПК ніби не чули і не бачили міжнародно-правових актів з питань удосконалення правового захисту потерпілих від злочину, механізми відшкодування завданої їм шкоди, т. ін.. Більш того, розробники Проекту допустили ще одну методологічну помилку, не дотримавшись відомого в теорії права правила, – балансу прав і обов'язків суб'єктів правових відносин, а саме: права одного учасника суспільних відносин мають забезпечуватись обов'язками для іншого, і навпаки [19, с.40]. Тобто будь-яке розширення прав однієї сторони правовідносин має супроводжуватись розширенням прав другої – у цьому, власне і полягає зміст принципу рівності громадян перед законом і судом (ст. 16 КПК України) [20, с.100-102].

Аналогічні прогалини з означеної проблематики є в інших проектах, теоріях, т.ін.

Так, лише до розширення процедур примирення зведені мета і завдання Концепції державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні, розробленої та схваленої рядом громадських організацій в Україні [88].

Метою Концепції її автори запропонували визнати становлення в Україні системи кримінальної юстиції та органів правопорядку, що функціонує на

засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і гарантує додержання прав людини й основоположних свобод. До завдань Концепції її розробники віднесли наступні:

1) створити науково обґрунтовану методологічну основу становлення нової системи кримінальної юстиції та органів правопорядку;

2) окреслити шляхи та послідовність заходів з реформування системи кримінальної юстиції та органів правопорядку;

3) домогтися практичної реалізації таких основних заходів:

- провести гуманізацію кримінального законодавства шляхом декриміналізації значної кількості кримінально-караних діянь та їх поділу на злочини і кримінальні проступки;

- забезпечити справедливе кримінальне судочинство;

- забезпечити процесуальну рівноправність учасників провадження у справах про кримінальні правопорушення, спираючись на принципи змагальності й диспозитивності;

-уніфікувати, наскільки це дозволяє специфіка кримінального процесу, процедури судового розгляду справ про кримінальні правопорушення з цивільним і адміністративним судочинством;

-реформувати процедуру й організацію досудового розслідування кримінальних правопорушень;

-організувати систему органів досудового розслідування відповідно до нових процедур проведення такого розслідування та згідно з п.8 Перехідних положень Конституції України;

-провести інші необхідні інституційні зміни у системі кримінальної юстиції та органів правопорядку;

-запровадити процедуру пробації та розширити застосування процедур примирення.

У п.3 Концепції з цього приводу зазначено, що заходи з реформування мають стосуватися і ДКВС України. Зміст цих заходів викладений у підпункті 3.6.п.3 і полягає в наступному:

а) функціонування пенітенціарної системи має залишатися у сфері відповідальності Міністерства юстиції та здійснюватися демілітаризованим ДКВС;

б) Міністерство юстиції має визначати державну політику в пенітенціарній сфері та здійснювати контроль за її реалізацією;

в) ДКВС України має забезпечити в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах визначені законодавством порядок і умови тримання осіб, запровадити європейські стандарти у цій сфері шляхом, зокрема, виконання рекомендацій Європейського комітету з питань запобігання катуванням або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, запровадження Європейських в'язничних правил 2006 року;

г) потребує удосконалення система підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України;

д) у рамках ДКВС повинна функціонувати служба пробації, створена на базі кримінально-виконавчої інспекції.

У цілому погоджуючись із запропонованими шляхами реформування ДКВС України, особливо в частині підпорядкування її Міністерству юстиції України, на чому наполягають й інші дослідники з цієї проблематики [81, с.154-155], варто зазначити, що й Концепція не спрямована на створення умов по вирівнюванню позицій засудженого і потерпілого від злочину в кримінально-виконавчих правовідносинах, а отже, не передбачає реальних заходів по відшкодуванню останньому завданої злочином шкоди.

Не наблизений до суттєвого вирішення існуючих проблем щодо захисту прав потерпілих від злочинів і проект Кодексу законів про кримінальні правопорушення, який запропонований у наукових джерелах П.Л.Фрісом [287, с. 75].

Зокрема, в преамбулі до проекту цього Кодексу зазначено, що КК України покликаний вирішувати завдання кримінально-правової політики Української держави, які пов'язані із визначенням загальних засад відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень та кримінально-правових стягнень;

кола діянь, віднесених до категорій кримінальних провин та злочинів (питання криміналізації та декриміналізації); оптимальних заходів впливу на винного (пеналізація і депеналізація); запобіганням вчиненню кримінальних правопорушень методами кримінально-правового впливу (загальна й спеціальна превенція); взаємодію з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби із злочинністю.

На виконання цього завдання КК України встановлює:

- загальні принципи, умови та підстави кримінальної відповідальності;

- коло діянь, які внаслідок високого рівня суспільної небезпеки визначаються злочинами;

- види і розміри покарання та інші види кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які визнані винними у їх скоєнні, а також підстави та умови звільнення від відповідальності та від покарання.

При цьому під кримінальною відповідальністю П.Л.Фріс пропонує розуміти покладений на особу державою або суспільством чи прийнятий особою на себе самостійно обов'язок при порушенні кримінально-правових норм дати відповідь за свою поведінку компетентним органам і прийняти примусові заходи (покарання), адекватні ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину.

Кримінальна відповідальність настає зі вступом у силу обвинувального вироку суду. Закінчення кримінальної відповідальності пов'язане з припиненням дії інституту судимості.

Таким чином, у Проекті, власне, зміст кримінальної відповідальності зводиться до змісту виконання кримінального покарання і погашення (зняття) судимості, а отже, у такому контексті мали й будуватися інститути «злочину» та «покарання». Проте аналіз зазначеного проекту Кодексу свідчить про те, що в цьому нормативно-правовому акті належних механізмів захисту прав потерпілих від злочину не пропонується. Так, серед термінів, які автор пропонує використовувати у Кодексі та зазначив у його преамбулі, відсутній термін «потерпілий від злочину» і не дано його визначення. У той самий час, є поняття

«представник особи», під яким розуміється особа, яка відповідно до доручення представляє інтереси сторони у кримінальному судочинстві (Якої? Про це у Проекті – ні слова!).

Не містить відповідних заходів, спрямованих на захист прав потерпілого від злочину й Концепція реформування ДКВС України, що затверджена Указом Президента України від 25 квітня 2008 року № 401[193], у преамбулі якої зазначено, що існуючі в Україні органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори не відповідають сучасним вимогам забезпечення прав і свобод людини і громадянина та не повною мірою забезпечують виконання покладених на них завдань. У таких умовах основним пріоритетним напрямом державної політики у цій сфері визначено забезпечення реальних можливостей для захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених.

Разом з тим, Концепція реформування ДКВС України не містить жодних завдань, пов'язаних з відшкодуванням засудженими завданої потерпілим шкоди у ході відбування покарання .

Таким чином, у сучасних наукових розробках, не дивлячись на їх орієнтування на міжнародні підходи та стандарти, не в повній мірі відображений апробований на практиці позитивний зарубіжний досвід з питань, що стосуються відновлення порушених прав потерпілих від злочину. У той самий час, як слушно зауважила Н.Ю Максимова, «відшкодування шкоди – ядро правосуддя, воно є зовсім не другорядною чи непотрібною задачею. Це зобов'язання. В ідеалі процес правосуддя мав би визнати і приймати свою відповідальність добровільно...» [129,с.68].

Виняток складає хіба що проект Закону України «Про компенсацію шкоди жертвам насильницьким злочинів», розроблений міжвідомчою робочою групою Міністерства юстиції України [135].

Проект Закону передбачав компенсаційну виплату з боку держави, коли внаслідок учиненого насильницького злочину, вчиненого на території України, завдана шкода здоров'ю або заподіяна смерть. У той самий час, сфера дії

майбутнього Закону не поширюватиметься на відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, органів слідства, прокуратури або суду, оскільки це питання врегульовано спеціальним Законом України від 1 грудня 1994 р. [174].

За проектом зазначеного Закону держава бере на себе зобов'язання компенсувати шкоду, яка не охоплена іншими категоріями зобов'язань з відшкодування, що реалізується згідно з чинним законодавством України. При цьому впровадження механізму компенсації державою шкоди, заподіяної насильницьким злочином, не позбавляє права звернення до суду для стягнення коштів зі злочинця в порядку цивільного провадження.

Щодо загальних умов реалізації права на компенсацію, то вони полягають у повідомленні у встановленому законом порядку жертвою або заявником компетентному органу про вчинений злочин, а також належному виконанні ними своїх процесуальних обов'язків. Невиконання зазначених умов може бути підставою для відмови у здійсненні компенсаційної виплати.

Розмір компенсаційної виплати може бути зменшено з урахуванням розміру виплат заявнику, що підлягають здійсненню відповідно до положень соціального законодавства, стану матеріальної забезпеченості особи, яка подає заяву про здійснення компенсаційної виплати.

Граничні розміри коливатимуться з 40% від встановленого на відповідний рік прожиткового мінімуму, в розрахунку на одну особу, до п'яти розмірів прожиткового мінімуму.

Таким чином, новий правовий статус потерпілого від злочину зумовив би внесення відповідних змін та доповнень до різноманітних нормативно-правових актів, у першу чергу, в КПК і ЦК України, а також у КВК України, мова про які велась у попередніх розділах даного дисертаційного дослідження.

Проте законопроект знятий з розгляду постановою Верховної Ради України від 19 квітня 2007 року «Про скасування рішення Верховної Ради України про прийняття за основу проекту Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від

злочину».

Як відомо, одним з принципів кримінального судочинства є рівність громадян перед законом і судом (ст.ст. 16, 261, КПК України). Проте проведений аналіз окремих положень кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства України та їх порівняння свідчать про дисбаланс прав потерпілих від злочину і засуджених як осіб з різним процесуальним статусом, що унеможливує забезпечення змагальності судового процесу та рівності сторін. Отже, наразі необхідною є потреба перегляду зазначених положень з метою приведення їх до відповідності з проголошеним у законі принципом. Одним з елементів такого вдосконалення є, без сумніву, законодавче закріплення права потерпілого на оголошення його показань [133, с.42]. Ні чинний КПК, ні проаналізовані вище проекти цього Кодексу не передбачають здійснення таких судових дій, чим створюють умови для порушення принципу рівності сторін у кримінальному судочинстві.

У той самий час, така процедура є досить поширеною за кордоном. Так, у ст. 281 КПК Російської Федерації передбачено проголошення показань потерпілого у випадках наявності суттєвих суперечностей між раніше даними показаннями і показаннями, даними в суді, чи неявки потерпілого в судові засідання. Проте це положення реалізовується за певних умов, а саме: під час розгляду кримінальної справи і вирішення питання щодо оголошення показань потерпілого суду слід переконатись у забезпеченні права підсудного заперечити твердження чи допитати потерпілого, наприклад, під час досудового слідства при проведенні очної ставки між потерпілим і обвинуваченим [267].

Водночас і у цьому випадку потребує удосконалення встановлений порядок розгляду клопотань про оголошення показань потерпілого, даних на досудовому слідстві чи в суді. У зв'язку з цим, слушною є пропозиція Л.О.Курочкиної щодо єдиного підходу розгляду клопотань про оголошення показань потерпілого у всіх без винятку випадках його неявки у судові засідання. Такий підхід передбачає вирішення, чи є показання потерпілого достатніми доказами та чи забезпечено право підсудного допитати осіб, які

свідчать проти нього [122, с.48].

Звичайно, що врахування в КПК України зазначеного досвіду та практики інших країн Співдружності Незалежних Держав (СНД) позитивно вплине на розвиток та забезпечення відповідних прав і засобів правового захисту потерпілих від злочинів, як того вимагає Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29 листопада 1985р. [42].

Як зазначено у зв'язку з цим у п.12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004 р. № 13«Про судову практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів»: «... у виняткових випадках, наприклад, з метою забезпечення безпеки потерпілого, суд може звільнити його від участі в судовому процесі, попередньо отримавши письмове підтвердження показань, даних ним під час дізнання чи досудового слідства» [203, с.380].

Процедура забезпечення безпеки потерпілих від злочину у кримінальному судочинстві передбачено у ст.52-1 КПК України та у Законі України від 23 грудня 1993 р. «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [181].

Досить суттєвий вплив на організацію створення національної системи надійних гарантій захисту прав і законних інтересів потерпілих від злочину має здійснити введення практики так званого «відновлюючого правосуддя» [165,с.11]. Англійський термін «restorative» буквально означає відновлення [24, с.316]. У контексті цього відновлююче правосуддя прагне урівноважити інтереси жертви та суспільства з необхідністю соціальної реінтеграції злочинця, сприяти каяттю злочинця, відшкодуванню моральних та матеріальних збитків жертві злочину та участі обох сторін у процесі правосуддя. При цьому відновлююче правосуддя, що важливо з огляду створення реальних механізмів захисту прав потерпілих від злочину у ході виконання покарань, має розвиватися і не паралельно (незалежно) існуючій системі кримінального судочинства, і не в протигагу їй, а у тісній взаємодії та взаємодоповненні.

На сьогодні відновлююче правосуддя найбільш розвинуто у Великобританії, США, Канаді, Новій Зеландії та Австралії. В Європі теоретичні дискусії з приводу того, яким чином жертва злочину та правопорушник могли б безпосередньо обговорювати наслідки злочину і знаходити спільні рішення почалися ще наприкінці 60-х років ХХ століття. Разом з тим, як вірно зробила висновок Н.Ю.Максимова, «... хоча поняття «відновлююче правосуддя» існує вже кілька десятиліть, проте лише в останні роки воно отримало широку підтримку і набуло суспільного значення. Все більше стає очевидним, що за терміном «відновлююче правосуддя» не криється якийсь конкретний метод, техніка або програма; все більше людей погоджується з тим, що це поняття відкриває нове бачення підходу до проблем злочинності» [129, с.62].

Як покарання, так і відшкодування завданої злочинном шкоди служить відновленню порушеної рівноваги. При тому, що і покарання, і відшкодування шкоди рівною мірою мають символічне значення, відшкодування шкоди є все ж більш відчутним способом відновити рівновагу. До того ж, покарання відновлює рівновагу шляхом примирення засудженого того рівня, на який було поставлено потерпілого. Завданням покарання, якщо буквально виходити зі змісту терміну кара, згідно ст.50 КК України є пригнітити злочинця, перешкоджаючи його прагненню до переваги над потерпілим і підтверджуючи значущість останнього.

Відшкодування шкоди, навпаки прагне повернути потерпілого до попереднього стану, визнає за ним моральну гідність, а також враховує роль злочинця і можливість розкаяння. Отже, моральна гідність визнається у цьому випадку тут і за злочинцем, і саме так створюються реальні механізми щодо запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими, яка є одним із завдань кримінально-виконавчого законодавства України(ст.1 КВК).

Разом з тим, потерпілим також потрібно повернути впевненість у собі. Правосуддя не повинно чинитися для них, але без них. Оскільки один з аспектів злочину полягає в тому, що жертва втрачає відчуття влади над власним життям,

здоров'ям т. ін., то одне із завдань правосуддя полягає в тому, щоб повернути жертві відчуття впевненості. Це означає, щонайменше, що потерпілі самі повинні визначати, в чому полягають їх потреби, і як вони можуть бути задоволені. Цілком очевидним у зв'язку з цим є відведення у КПК і КВК України нової процесуальної ролі потерпілому від злочину, про деякі шляхи обґрунтування якої мова велась вище. Як з цього приводу зауважили зарубіжні фахівці, сприйняття громадськістю або навіть згода громадськості (включаючи потерпілих від злочину) на певну роль поліції (суду, тощо) має життєво важливе значення для тих посткомуністичних суспільств, які рухаються в напрямку демократичного характеру політичних систем [279, с. 12]. Саме тому поліцейські та судові стратегії і способи здійснення щоденної роботи цих державних структур мають ґрунтуватися на такому визнанні і передбачають зусилля, спрямовані на максимізацію громадської згоди.

Проведений аналіз наукової літератури та нормативно-правових джерел і їх проектів, проте, свідчить про дещо інші підходи, що декларуються та пропонуються у вітчизняному правовому просторі.

Для гармонізації національного законодавства з питань захисту прав потерпілих від злочину та приведення його до кращих світових стандартів варто здійснити наступні заходи:

1. Внести доповнення у розділ 12 проекту КПК «Проведення у кримінальних справах, пов'язане з міжнародними відносинами», передбачивши норми щодо екстрадиції злочинців та процедури щодо виконання вироків суду іноземних держав за правилами, запропонованими у цій роботі.

2. Привести у відповідність до ст.129 Конституції України законодавчі акти про судоустрій України, визначивши одним із принципів судочинства здійснення судового контролю.

При цьому, враховуючи, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється, а сторони, які беруть участь у судовому процесі рівні перед законом і судом, слід КВК доповнити ст. 23-1 «Судовий контроль за

виконанням кримінальних покарань та інших рішень суду», у якій зазначити наступне: «Для забезпечення мети покарання та виконання вироку та інших рішень суду за діяльністю органів і установ виконання покарань встановлюється судовий контроль.

Порядок такого контролю передбачений нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність судів в Україні».

3. Для забезпечення процесуальної рівності сторін у кримінальному судочинстві внести зміни та доповнення у діючий КПК України, а саме:

3.1. У ст. 254 «Вручення підсудному копії обвинувального висновку і повідомлення про день розгляду справи в суді», надати таке право і потерпілому від злочину.

3.2. Частину 2 ст. 290 «Наслідки неявки потерпілого» викласти у такій редакції: «У виняткових випадках суд може звільнити потерпілого, який по стану здоров'я не може з'явитися до суду, є близьким родичем підсудного та щодо якого здійснюються передбачені законом заходи безпеки, від обов'язку з'являтися в судове засідання, попередньо отримавши письмове підтвердження показань, даних ним під час дізнання чи досудового слідства».

Крім цього, зазначену статтю КПК України варто доповнити приміткою такого змісту: «У цьому законі винятковими випадками є такі, що пов'язані з неможливістю особи по стану здоров'я пересуватися у просторі (паралізовані; ті, які знаходяться у стані так званої «коми» т. ін.), а також якщо потерпілі є близькими родичами підсудного».

4. Для приведення чинного законодавства до вимог ст. 59 Конституції України про те, що кожен має право у виборі захисника своїх прав необхідно доповнити:

4.1. Частину 1 ст. 52 КПК України правом потерпілого від злочину на представництво його інтересів будь-яким фахівцем у галузі права, вилучивши із закону словосполучення «інші особи».

4.2. Частину 2 ст. 8 КВК України правом засудженого на надання правової допомоги з боку близьких родичів.

5.Доповнити ст.49КПК правом потерпілого на консультативну допомогу фахівців у галузі психології, внівши відповідні зміни у ч.3 цієї статті. Право на таку допомогу мають мати неповнолітні, особи, які знаходяться в стані обмеженої осудності, сильного душевного хвилювання, тощо.

Таким самим правом наділити аналогічні категорії засуджених, доповнивши ч.1 ст.8 КВК України.

6.Для реалізації міжнародних ідей «Відновлюючого правосуддя» ст.8 КВК України слід доповнити правом засудженого на примирення з потерпілим від злочину у ході виконання кримінального покарання.

Необхідність такого доповнення обумовлена потребами матеріалізації норм таких видів звільнення від покарання і його відбування, як звільнення по амністії, по акту помилування, умовно-достроково, т. ін.

Все це має враховуватись судом при прийнятті рішення про звільнення особи від подальшого відбування покарання.

Таке ж право надати потерпілому від злочину, внівши відповідні змін у ч. 3 ст. 49 та ч.3 ст.52 КПК України.

Висновки до розділу 3:

1. Україна недостатньо виконує свої зобов'язання перед ООН та її інституціями і перед Радою Європи щодо захисту прав жертв злочинів.

Це полягає передусім у тому, що протягом багатьох років не ратифікуються вже давно підписані від імені України міжнародні договори або немає прагнення до підписання важливих міжнародно-правових актів з цих проблем.

Для усунення зазначеної прогалини варто здійснити ретельний моніторинг національного законодавства України, у ході якого слід визначити, які саме зобов'язання, взяті на себе Україною у зв'язку з ратифікацією відповідних міжнародних договорів, або приєднання до них, вона не виконала.

Крім цього, Регламент Верховної Ради України потрібно доповнити

положеннями про те, що зміст та діяльність законодавчого органу України та суб'єктів законодавчої ініціативи складають загальноприйняті та визнані міжнародно-правові цінності, права і свободи людини та громадянина, які є універсальними і неподільними.

Закони та інші нормативно-правові акти України мають ґрунтуватись на загальновизначених міжнародних стандартах, що утворюють і забезпечують права та свободи людини і громадянина, та є головним обов'язком держави (ст.3 Конституції України).

2. Як показує аналіз вивчення наукових джерел та різноманітних проектів нормативно-правових актів, що стосуються у тій чи іншій мірі захисту прав потерпілих від злочину, їх зміст і спрямованість носять різноплановий характер. Якщо здійснити певну типологію цих підходів, то слід виділити наступні з них:

- реформування вітчизняного законодавства шляхом приведення його до кращих світових стандартів;
- посилення судового контролю за виконанням рішень судів щодо потерпілих;
- введення в нормативно-правові акти України елементів так званої англо-американської форми права;
- створення національної системи надійних гарантій захисту прав і законних інтересів громадян, зокрема потерпілих, та ін.

Для гармонізації національного законодавства з питань захисту прав потерпілих від злочину та приведення його до кращих світових стандартів варто здійснити ряд організаційно-нормативних заходів, а саме:

- а) враховуючи, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється, а сторони, які беруть участь у судовому процесі рівні перед законом і судом, слід главу 4 КПК доповнити ст.23-1 «Судовий контроль за виконанням кримінальних покарань та інших рішень суду», у якій зазначити наступне: «Для забезпечення мети покарання та виконання вироку та інших рішень суду за діяльністю органів і установ виконання покарань встановлюється судовий

контроль.

Порядок такого контролю передбачений нормативно-правовими актами, що регулюють діяльність судів в Україні»;

б) для реалізації міжнародних ідей «Відновлюючого правосуддя» ст.8 КВК України слід доповнити правом засудженого на примирення з потерпілими від злочину у ході виконання кримінального покарання.

Таке ж право надати потерпілому від злочину, внівши відповідні зміни у ч.3 ст.49 КПК та ч.3 ст.52 КПК України.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають можливість зробити наступні висновки:

1. Поклавши в основу критерій типу політичного режиму, в якій реалізовувалась політика у сфері боротьби зі злочинністю, одним із змістовних елементів якої виступають законні права та інтереси потерпілих від злочину, можна здійснити наступну її періодизацію:

1) політика у сфері охорони прав жертв злочину у період Київської Русі та феодальної роздрібленості (IX – середина XVII ст.).

2) захист прав потерпілих від злочину в часи існування Козацької держави (середини XVII – середина XVIII ст. – від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського).

3) охорона прав потерпілих від злочину в епоху, коли Україна була складовою частиною інших держав (період втрати незалежності) – Російської імперії, Угорщини, Польщі, ін. (середина XVIII ст. – кінець 1917 року).

4) захист прав потерпілих від злочину в період функціонування Української РСР (1922-1991 р.р.).

5) охорона прав потерпілих від злочину в сучасних умовах (1991р. по теперішній час).

2. Як свідчить вивчення історичних правових джерел, ще у древні часи у правових джерелах закріплювалась можливість матеріального відшкодування завданої злочином шкоди у випадку, якщо застосування кровної помсти виключалось внаслідок втечі винної особи.

Зокрема, «Руська Правда», будучи жорстко орієнтованою на соціальний статус особистості, вводила диференціацію відповідальності залежно від станового та матеріального становища винного та потерпілого.

У період Української Козацької держави (від Богдана Хмельницького до Кирила Розумовського) метою покарання визнавались відплата та відшкодування заподіяних збитків, а також превенція, яка, насамперед,

пов'язувалась зі страхом перед карою.

Після повної ліквідації української державності та включення українських земель до складу Москви, Польщі, Угорщини та Румунії власна політика щодо захисту прав потерпілих не проводилась, а була результатом діяльності тих держав, у складі яких знаходились її територіальні частини.

Кримінально-правова та кримінально-виконавча політика в період творення незалежної Української держави (1917 – 1922рр.), з одного боку, була обумовлена її недовготривалим існуванням та недостатністю часу для розробки відповідної законодавчої бази, у тому числі щодо захисту прав потерпілих від злочину, а отже, відсутністю реальних наслідків реалізації зазначених видів політики на рівні конкретних нормативно-правових актів. З іншого боку, основним засобом їх вираження було «Кримінальне уложення 1903р.», тобто кримінально-правова та кримінально-виконавча політики не були докорінно змінені – вони лише пристосовувались до нових соціально-політичних умов, а отже, права потерпілих від злочинів у ході виконання кримінальних покарань не стали головним об'єктом захисту з боку держави.

Зазначені види політики у сфері боротьби зі злочинністю в Радянський період (1922 – 1991 рр.) з перших днів існування радянської влади були спрямовані на вирішення одного з основних завдань – захисту будь-якою ціною більшовицького режиму, а тому погляди законодавця на потерпілого у випадках посягань звертались у першу чергу на державні інтереси.

Прийняття нового КК в 2001 р. та КВК України 2004р., а також внесення ряду змін і доповнень у КПК України не змінили суті речей: реальних механізмів захисту прав потерпілих у чинному законодавстві України не створено. Більше того, в окремих проектах законів та КПК потерпілого взагалі пропонують перевести зі статусу суб'єктів до інших учасників кримінального судочинства.

Таким чином, дотримуючись у цілому закономірностей розвитку історичного процесу спадкоємності, яким керувався законодавець у перших джерелах права, Україна стоїть на порозі великих змін, коли права людини і

громадянина, включаючи потерпілих від злочину, мають складати (але ще не стали такими) зміст діяльності будь-якої цивілізованої держави.

3. Сучасний стан та тенденції захисту прав потерпілих від злочину свідчить про те, що діяльність держави та уповноважених нею органів по реалізації охоронної функції права не в повній мірі відповідають вимогам ст.3 Конституції України, у якій зазначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Крім цього, існуючі правові механізми, що визначені у КВК України, не в змозі забезпечити ефективний захист прав потерпілих у ході виконання кримінального покарання.

Для подолання зазначених та інших проблем та підвищення рівня захищеності прав потерпілих від злочинів під час виконання призначеного судом покарання варто здійснити наступні заходи:

- у найкоротші строки прийняти Закон України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину».

При цьому в Законі мають бути передбачені норми про повну компенсацію завданої злочином шкоди у випадку відсутності вини потерпілого (віктимної поведінки) та про те, що сума відшкодування не оподатковується;

- доповнити ст. 1 КВК України частиною третьою наступного змісту: «Зміст кримінально-виконавчого законодавства України полягає не тільки у правовому забезпеченні, визначенні його мети і завдань, але й у створенні умов по відшкодуванню завданої злочином шкоди потерпілим».

4. З метою удосконалення механізму захисту прав потерпілих від злочину в Україні і змістовного наповнення цієї діяльності відповідно до міжнародно-правового поняття «жертва злочину» варто:

а) доповнити КК України ст.3-1 «Потерпілі від злочину», у якій дати наступне визначення поняття потерпілого: «Це фізична особа (спільнота людей у будь-якій формі їх інтеграції), якій у результаті злочинного посягання спричинено фізичну, моральну чи матеріальну шкоду та яка визнана такою у встановленому законом порядку»;

б) доповнити КВК України ст.25-1 «Участь потерпілих у діяльності органів і установ виконання покарань» такого змісту: «Потерпілі від злочину вправі брати участь у діяльності органів і установ виконання покарань у випадках, передбачених ст.154 цього кодексу.

Порядок такої участі визначається кримінально-процесуальним законодавством України».

При такому підході будуть створені ефективні умови для реалізації одного з принципів, що зазначені в ст. 5 КВК України, а саме: участь громадськості у виконанні кримінальних покарань та забезпечена участь потерпілих у виконанні вироків, ухвал і постанов суду у випадках, визначених у розділі 5 КВК України (ст.ст. 407 – 414).

5. Стереотипні підходи щодо визначення змісту кримінально-виконавчих правовідносин, місця і ролі у них потерпілих від злочину, що склались у науці та на практиці, потребують корегування та більш конкретного обґрунтування, виходячи з тих гуманістичних начал однойменної політики, що закладені в Конституції України та інших засобах її реалізації.

Саме тому та в зв'язку з необхідністю інтеграції вітчизняного кримінально-виконавчого законодавства у міжнародне правове поле, є об'єктивна потреба в удосконаленні першого, та приведення його до кращих міжнародних стандартів, особливо в частині захисту прав потерпілих від злочинів.

Для створення реальних механізмів захисту прав потерпілих від злочину нормами кримінально-виконавчого законодавства України слід:

- частину третю ст.154 КВК України доповнити реченням такого змісту: «При прийнятті рішення про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, адміністрація органу та установи виконання покарань має враховувати відношення засудженого до виконання обов'язків цивільного відповідача, що передбачені чинним законодавством України»;

- доповнити п.13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26

квітня 2002 р № 2 «Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарань і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким» частиною третьою наступного змісту: «Суд зобов'язаний встановити відношення засудженого до виконання обов'язків, що витікають з його правового статусу та інших нормативно-правових актів з питань відбування покарань (зокрема, обов'язків цивільного відповідача)».

б. Як свідчать результати вивчення наукової літератури, латентна злочинність детермінується тими ж самими причинами, що і злочинність у цілому. Проте, залишаючись поза соціальним контролем, цей вид злочинності є більш суспільно небезпечним, ніж загальна злочинність, так як у випадках її укриття (латентності) порушується принцип невідворотності покарання винних у її вчиненні осіб та не відшкодовується завдана шкода жертвам злочинів.

З урахуванням зазначеного та для усунення детермінант латентної злочинності потрібно здійснити наступні заходи:

а) доповнити ст. 258 ЦК України частиною п'ятою такого змісту: «Строки позовної давності, що вказані у цій статті, можуть бути продовжені судом у межах строків, встановлених законом для притягнення винної у вчиненні злочину особи до кримінальної відповідальності».

Такий підхід дозволить підвищити рівень захищеності законних інтересів потерпілих від злочинів з урахуванням того, що частина осіб, які вчинили злочини, ухиляються від слідства або суду (ч.2 ст.49 КК України) чи вчиняють нові злочини після того, як розпочався перебіг строків давності по попередніх злочинах (ч.3 ст.43 КК);

б) внести зміни у Закон України «Про статистику» та відомчі нормативно-правові акти правоохоронних органів з питань методології обліку розкритих злочинів та звітності у цьому напрямку, а саме: до винесення обвинувального вироку суду або прийняття до нового провадження повернутих на додаткове розслідування кримінальних справ вважати їх нерозкритими і, відповідно, враховувати у статистичній звітності за поточний

період (місяць, квартал, півріччя, рік, тощо).

Це дасть можливість зменшити рівень латентної злочинності та обумовить підвищення рівня захищеності жертв злочинів.

7. Не заперечуючи у цілому існуючі в науці та в міжнародній практиці підходи щодо створення соціальних, страхових і т.п. фондів по відшкодуванню завданої потерпілим від злочину шкоди, слід визнати, що досі не в повній мірі використані й інші внутрішні можливості держави, а саме: посилення контролю за тим, як засуджені використовують свій обов'язок щодо жертв злочинів за рахунок власних можливостей, у тому числі за ті кошти, суми і майно, які вони приховали від органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, і яке може бути витребуване у ході кримінально-виконавчої діяльності шляхом використання сил і засобів ОРД, засобів виправлення і ресоціалізації, каяття засуджених та інших форм примирення з потерпілими від злочинів.

Для вирішення зазначених завдань слід доповнити:

- частину першу ст. 104 КВК України «Оперативно-розшукова діяльність в колоніях», завданням по «виявленню легальних та інших джерел фінансового, матеріально-технічного та т.п. характеру засуджених, які відбувають покарання, за рахунок яких може бути відшкодована завдана злочином шкода»;

- ст. 237 КПК України частиною четвертою такого змісту: «При попередньому розгляді справи суддя повинен, крім цього, з'ясувати, чи всі особи, яким злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду, визнані потерпілими. Якщо хтось із цих осіб не визнаний потерпілим на стадії дізнання і досудового слідства, за наявності відповідного клопотання суддя своєю постановою має визначити таку особу потерпілим, повідомити її про це та надати можливість ознайомитися з матеріалами справи.

Таке ж рішення він постановляє і тоді, коли є необхідність замінити особу, яка необґрунтовано була визнана потерпілим, представником потерпілого, цивільним позивачем, на належну».

8. Міжнародне, зокрема загальноєвропейське законодавство, поки що розвивається недостатньо системно, а саме: звертає увагу лише на найбільш актуальні питання і, як правило, загалом не ставить за мету уніфікувати положення щодо злочинів і санкцій за їх вчинення, а також щодо захисту прав потерпілих від злочинів.

З іншого боку, відповідні органи державної влади України постійно порушують вимоги ч. 2 ст. 3 Закону України «Про міжнародні договори», а саме: пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України не подаються Міністерством закордонних справ України у встановлений цим законом 6-місячний строк з дня його підписання.

Для приведення кримінально-виконавчої політики України щодо захисту потерпілих від злочину до міжнародних стандартів слід:

а) статтю 5 КВК України доповнити принципом пріоритетності та збереження загальнолюдських цінностей і поваги прав людини при виконанні кримінальних покарань;

б) статтю 7 КВК України частиною другою наступного змісту: «Рекомендації (декларації) міжнародних організацій з питань виконання покарань і поведження із засудженими реалізуються в кримінально-виконавчому законодавстві України при наявності необхідних економічних і соціальних можливостей держави».

Крім цього, одним із завдань законодавства України щодо його гармонізації з міжнародно-правовими актами має стати уніфікація термінології.

У зв'язку з цим необхідно зазначити, що у міжнародних Конвенціях визначена ціла низка цілком придатних для використання у кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві України термінів, що мають відношення до вирішення проблем, пов'язаних із захистом прав потерпілих від злочинів, зокрема, це: «доходи», «власність», «засоби», «конфіскація», «суддя», «юридична особа», «жертва», т.ін.

9. Як показує проведений аналіз окремих положень кримінально -

процесуального та кримінально-виконавчого законодавства України та їх порівняння, існує дисбаланс прав потерпілих від злочину і засуджених, як осіб з різним процесуальним статусом, що унеможлиблює забезпечення загальності судового процесу та рівності сторін.

Для усунення цієї прогалини варто доповнити:

- частину 2 ст. 8 КВК України правом засудженого на надання правової допомоги з боку близьких родичів;

- ст. 8 КВК України доповнити правом засудженого на примирення з потерпілим від злочину в ході виконання кримінального покарання.

Таке ж право надати потерпілому від злочину, внівши відповідні зміни у ч. 3 ст. 49 та ч. 3 ст. 52 КПК України;

- частину 1 ст. 52 КПК України правом потерпілого від злочину на представництво його інтересів будь-яким фахівцем у галузі права, вилучивши із закону словосполучення «інші особи».

ДОДАТКИ

Додаток А.

Кількість кримінальних справ, вивчених в перебігу дослідження

Вид злочину	Кількість	Питома вага (%)
Умисне вбивство	9	3,6
Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть	14	5,6
Умисне тяжке тілесне ушкодження	27	10,8
Розбій	35	14,0
Хуліганство	6	2,4
Злочини пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин	23	9,2
Крадіжка	81	32,4
Шахрайство	16	6,4
Злочини пов'язані з незаконним обігом зброї	25	10,0
Інші злочини	14	5,6
Всього:	250	

Примітка: Дослідження проводилось у 2005-2009 р.р. на території Волинської області

Результати
анкетування персоналу правоохоронних органів з питань захисту прав
потерпілого від злочину

Всього опитаних: 74

1. Факультет, який закінчили:

Юридичний 69 (93,44%)

Історичний 2 (2,7%)

Фізичний 1 (1,3%)

Технічний 1 (1,3%)

Агрономічний 1 (1,3%)

2. Форма навчання:

Стаціонар 50 (67,56%)

Заочний 24 (32,44%)

3. Місце роботи (посада) опитаних:

Слідчі Луцького МВВС 12 (16%)

Оперуповноважені УБОЗ 10 (14%)

Обл. слідче управління УМВС 21 (28%)

Обл. відділення карного розшуку 12 (16%)

Луцький відділ карного розшуку 19 (26%)

4. Рівень професійної підготовки:

а). 5- 14 (18,92%)

4- 42 (46,76%)

3- 19 (25,68%)

2- 0

1- 0

б). 5- 15 (20,21%)

4- 32 (43,25%)

3- 25 (33,78%)

2- 2 (2,70%)

1- 0

5. Практичний 51 (68,91%)

Теоретичний 8 (10,81%)

Теорет.-практ. 15 (20,27%)

6. Професійний стаж:

Від 1 до 2 років – 27 (36%)

Від 2 до 5 років – 22 (30%)

Від 5 до 10 років – 15 (20%)

Від 10 до 20 років – 10 (14%)

Анкета

анонімного опитування щодо діяльності кримінально - виконавчої системи України з питань захисту прав потерпілих від злочину

1. Стать опитуваного _____
2. Громадянство _____
3. Місце проживання (місто, село, область) _____
4. Вік _____
5. Професія _____
6. Відношення до судимості _____

Питання, які вносяться для опитування

№ п/п	Назва питання	Відповідь, яка пропонується	Інші відповіді опитуваного
1	2	3	4
1	Що Вам відомо про діяльність в Україні системи виконання покарань?	а) нічого б)знаю досконало в)знаю поверхнево	
2	Звідки Ви отримали інформацію про систему виконання покарань?	а) з особистого досвіду б) з засобів масової інформації (преси, радіо, телебачення) в) з розмов близьких, колишніх засуджених, оточення	
3	Чи вважаєте Ви справедливою систему правосуддя в Україні з питань захисту прав потерпілих від злочину?	а) так б) ні в) потрібно удосконалювати	
4	Як ви відноситеесь до засуджених?	а) негативно б) позитивно в) нейтрально	
5	Як Ви відноситеесь до персоналу кримінально-виконавчої системи?	а) позитивно б) негативно в) нейтрально	
6	Чи пішли б Ви працювати у систему виконання покарань?	а) так б) ніколи в) тільки у разі виключення (безробіття, статус)	

7	Чи Вважаєте Ви достатніми зусилля держави по належному захисту прав потерпілих у кримінально-виконавчому праві?	а) так б) ніколи в) це проблеми держави	
8	Чи є достатніми зусилля суспільства у створенні належних умов захисту потерпілих під час відбування покарання?	а) так б) ніколи в) це проблеми	
9	Чи потрібно реформувати систему виконання покарань України з цих питань?	а) так б) ніколи в) це проблеми	
10	Чи потрібно реформувати систему виконання покарань по "закритому зразку", тобто без участі суспільства, громадськості, окремих громадян?	а) так б) ніколи б) це проблеми держави	
11	Як Ви оцінюєте роботу адміністрації кримінально-виконавчих установ з питань захисту прав потерпілих від злочину?	а) позитивно б) негативно в) це проблеми компетентних органів	
12	Чи можливе взаєморозуміння засудженого і потерпілого від злочину?	а) ніколи б) можливе в) все залежить від компетентних людей	
13	Чи можливе партнерство засудженого і адміністрації з питань захисту потерпілого від злочину?	а) так б) ні в) все залежить від засудженого	
14	Чи необхідно проводити психологічне розвантаження персоналу з метою зміни відношення до захисту прав потерпілого?	а) так б) ні в) індивідуально по результатах медичного обстеження	
15	Що Ви пропонуєте для удосконалення системи виконання покарань України з питань захисту потерпілих від злочину?	а) покращити підбір кадрів б) покращити соціальний захист персоналу в) покращити закони	

Примітка: опитування проводилось у 2005 - 2009 рр. на території Волинської, Львівської, Рівненської областей.

Результати опитування громадян щодо діяльності кримінально-виконавчої системи України з питань захисту прав потерпілих від злочину

Питання 1		Питання 2		Питання 3	
а)	938 (19,4%)	а)	444 (9,19%)	а)	494 (10,2 %)
б)	520 (10,7%)	б)	3298 (68,3%)	б)	1842 (38,1 %)
в)	3242 (67,1 %)	в)	1054 (21,83%)	в)	2520 (52,19%)
ін)	42 (0,86 %)	ін)	190 (3,9 %)	ін)	30 (0,62%)
Питання 4		Питання 5		Питання 6	
а)	1262 (26,13%)	а)	868 (17,97%)	а)	938 (19,4%)
б)	618 (12,80%)	б)	1070 (22,16%)	б)	2162 (44,90%)
в)	2866 (59,36 %)	в)	2806 (58,11%)	в)	2070 (42,87%)
ін)	118 (2,44 %)	ін)	96 (1,98 %)	ін)	104 (2,15%)
Питання 7		Питання 8		Питання 9	
а)	582 (12,05 %)	а)	570 (11,80%)	а)	3428 (71%)
б)	2146 (44,44%)	б)	2094 (43,37%)	б)	254 (5,26 %)
в)	1972 (40,84%)	в)	1972 (40,84%)	в)	1086 (22,49 %)
ін)	170 (3,52%)	ін)	178 (3,68 %)	ін)	70 (1,44%)
Питання 10		Питання 11		Питання 12	
а)	1786 (36,99 %)	а)	684 (14,16%)	а)	668 (13,83 %)
б)	1048 (21,7%)	б)	1908 (39,51%)	б)	1720 (35,62 %)
в)	1752 (36,28 %)	в)	2080 (43,08 %)	в)	2440 (50,53 %)
ін)	276 (5,71%)	ін)	154 (3,18%)	ін)	46 (0,95 %)
Питання 13		Питання 14		Питання 15	
а)	1372 (28,41%)	а)	2754 (57,04%)	а)	1222 (25,31%)
б)	982 (20,33%)	б)	504 (10,43 %)	б)	982 (20,33%)
в)	2416 (50,04%)	в)	1218 (25,22 %)	в)	2758 (57,12%)
ін)	68 (1,40%)	ін)	34 (0,70%)	ін)	246 (5,09%)

Примітка: опитування проводилось у 2005 – 2009 рр. на території Волинської, Львівської, Рівненської областей.

Дані про осіб, які приймали участь в опитуванні

Загальна кількість опитаних	2414
-----------------------------	------

Стать опитаних	
Чоловіча	1139
Жіноча	1270
Не вказано	5

Громадянство опитаних	
України	2384
Росії	18
Білорусії	4
Болгарії	1
Польщі	1
Не вказано	6

Вік опитаних	12 - 82
--------------	---------

Місце проживання опитаних	
Місто	1988
Село	281
Область	119
Не вказано	26

Відношення до судимості	
Є	58
Нема	2352
Не вказано	4

Підсумки працевикористання спецконтингенту за 2008 рік

Область	Середньооблікова чисельність сп/конт.	ПРАЦЮЮЧІ НА ОПЛАЧУВАНИХ РОБОТАХ					Невикон. до завдання, %	Кількість відрядників, які не виконують норми виробітку, %	Зароб. кошти на 1 чол., які повинні працювати, грн.		Виконання завдання по доходах, %	Виконання завдання по доходах, 1997 рік
		%		чоловік		на 1 чол./день			середньомісячний			
		завдан.	факт.	завдан.	факт.							
Вінницька	6242	78,4	62,8	4889	3917	-19,9	16,0	1,60	40,31	38,1	30,0	
Волинська	1482	81,3	48,4	1206	717	-40,5	25,9	0,88	22,20	21,0	34,9	
Дніпропетровська	17523	67,9	36,2	11855	6337	-46,7	32,7	0,81	20,39	19,2	17,7	
Донецька	24773	72,7	29,9	17977	7400	-58,8	46,0	1,00	25,36	23,7	23,0	
Житомирська	652?	79,6	36,2	5184	2365	-54,4	38,6	1,06	27,28	25,3	19,0	
Запорізька	11223	76,0	38,1	8580	4278	-50,1	48,3	1,19	30,25	28,3	25,5	
Івано-Франківська	1900	81,3	31,9	1541	607	-60,7	11,2	0,96	24,21	22,8	19,7	
Київська	6156	80,4	30,0	4943	1849	-62,6	20,7	1,11	27,74	26,3	31,1	
Кіровоградська	3260	82,0	39,8	2672	1298	-51,5	22,9	1,24	31,51	29,4	23,1	
АР Крим	2397	83,3	17,7	1998	425	-78,7	59,3	0,58	14,80	13,8	14,2	
Луганська	14913	68,5	41,1	10272	6123	-41,4	41,8	1,32	33,72	31,6	28,7	
Львівська	8297	78,7	27,8	6558	2304	-64,9	29,2	0,72	18,42	17,2	21,6	
Миколаївська	6756	71,1	44,3	4738	2992	-36,9	17,1	1,08	27,40	25,8	18,1	
Одеська	7532	80,7	29,8	6068	2246	-63,0	67,8	0,64	16,14	15,1	11,7	
Полтавська	6665	77,2	24,1	5113	1607	-68,6	18,9	0,98	24,62	23,3	25,6	
Рівненська	3656	83,2	40,3	3047	1473	-51,7	46,5	1,19	30,15	28,4	29,0	
Сумська	4355	80,0	55,7	3482	2424	-30,5	34,4	1,38	34,68	32,8	25,6	
Тернопільська	2984	74,9	15,3	2225	458	-79,4	29,5	0,35	8,94	8,3	12,4	
Харківська	15917	72,9	38,6	11462	6149	-46,4	62,7	1,13	28,70	26,9	23,1	
Херсонська	7878	58,7	23,9	4559	1882	-58,7	18,5	0,63	16,00	16,6	11,0	
Хмельницька	5644	78,7	46,6	4443	2631	-40,8	12,9	0,98	24,97	23,3	20,2	
Черкаська	4400	83,1	32,2	3562	1415	-61,4	44,5	0,74	18,65	17,6	16,3	
Чернігівська	2888	65,6	30,7	1855	886	-52,2	47,7	0,68	17,41	16,3	15,2	
Чернівецька	2113	81,4	64,7	1720	1367	-20,5	36,0	1,00	25,50	23,8	25,7	
ддвп	175481	74,3	36,0	130049	63150	-51,5	36,3	1,01	25,54	24,0	22,2	
ДДБП 1997 рік	176586	76,6	46,2	134808	81496	-39,6	40,7	0,90	22,75	22,2		

Примітка: дані судової статистики, опублікованої в Віснику Верховного Суду України.

**Порівняльний аналіз стану здійснення судочинства в кримінальних
справах та відшкодування завданої злочином шкоди**

№	Найменування показників	2004 рік	2005 рік	2006 рік	2007 рік	2008 рік
1	Перебувало на розгляді кримінальних справ у судах I інстанції	271,4 тис.	252,1 тис.	529,6 тис.	624 тис.	576,6 тис.
2	Розглянуто з постановленням вироку	180,1 тис.	160,8 тис.	252,6 тис.	142,4 тис.	146,7 тис.
3	Не розглянуто на кінець року	36,7 тис.	29,7 тис.	29,2 тис.	29,1 тис.	34,1 тис.
4	Повернуто судом	18,8 тис.	17,3 тис.	19,2 тис.	11,2 тис.	8,8 тис.
5	Злочинами заподіяно матеріальну та моральну шкоду	396 млн 156 тис. грн.	236 млн 337,5 тис. грн.	425 млн 524 тис. грн.	391 млн. 319 тис. грн.	235 млн. 373 тис. грн.
6	Скасовано вироків щодо осіб	4,9 тис. осіб	5,6 тис. осіб	7,2 тис. осіб	5,9 тис. осіб	7 001 .
7	Закрито провадженням щодо осіб	24,4 тис.	33,3 тис.	39,7 тис.	11,3 тис.	24,7 тис.
8	Виправдано осіб	529	578	452	352	262
9	Звільнено осіб від відбування покарань	126,7 тис.	108,1 тис.	102,7 тис.	87,4 тис.	77,9 тис.
10	Шкода відшкодована під час досудового слідства у грн.	132 млн. 30 тис.	105 млн. 194 тис.	146 млн. 327 тис.	138 млн. 232 тис.	–
11	Звільнено осіб від кримінальної відповідальності	15, 3 тис.	14,1 тис.	16,7 тис.	10,9 тис.	18,1 тис.
12	Підлягало виконанню виконавчих документів	3 млн. 436,7 тис.	6,1 млн	5,7 млн.	5 млн. 878,6 тис.	6 млн 426,9 тис.
13	Не виконано виконавчою службою виконавчих документів	2,3 млн	2,2 млн	2 млн	2 млн 335,7 тис.	2 млн. 394,4 тис.

Примітка: дані судової статистики, опублікованої в Віснику Верховного Суду України, архів Головного управління юстиції у Волинській області.

Аналіз провадження по виконавчих документах за рішеннями загальних судів виконавчою службою

№	Найменування показників	2005	2006	2007
По Україні				
1	Підлягало примусовому виконанню виконавчих документів	6,1 млн.	5,7 млн.	5 млн. 878,6 тис.
2	Не виконано виконавчих документів в тис.	2,2 млн.	2 млн.	2 млн. 335,7 тис.
3	Навантаження на одного держвиконавця, згідно штатного розпису	101	99	98,2
4	Фактичне навантаження	111,3	106,2	108,4
5	Фактично підлягало стягненню на користь громадян та юрид. осіб на суму тис. грн.	1 млрд. 313 млн.	49 млрд. 105 млн.	52 млрд. 202 млн.
6	Фактично стягнуто	1 млрд. 102 м лн.	5 млрд. 345 млн.	5 млрд. 580 млн.
По Волинській області				
7	Підлягало примусовому виконанню виконавчих документів	165, 931	161, 238	131 тис. 604
8	Фактично виконано виконавчих документів в тис.	72 тис. 149	69 тис. 578	55 тис. 341
9	Навантаження на одного держвиконавця, згідно штатного розпису	90	88	90
10	Фактичне навантаження	90	88	91,6
11	Фактично підлягало стягненню на користь громадян та юрид. осіб на суму тис. грн.	268 млн 931 тис.	367 млн. 538, 3 тис.	346 млн 323 тис.
12	Фактично стягнуто	55 млн. 565,3 тис.	63 млн. 836,3 тис.	49 млн. 828,8 тис.

Примітка: дані судової статистики, опублікованої в Віснику Верховного Суду України, архів Головного управління юстиції у Волинській області.

**ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ****Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності**

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-19/14-2809"28" листопада 2008 р.**Павліку О.М.,
вул.Кравчука,36/308
м.Луцьк, 43000*****Шановний п.Павлік!***

Комітет Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності висловлює щиро вдячність за надані пропозиції до Кримінального, Кримінально-виконавчого та Кримінально-процесуального кодексів України та повідомляє, що можливість їх врахування буде розглянута під час підготовки відповідного проекту Закону України про внесення змін до зазначених кодексів.

З повагою***Голова Комітету******В.ШВЕЦЬ***



МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE
OF UKRAINE

ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

LESYA UKRAINKA
VOLYN NATIONAL UNIVERSITY

Україна, 43025 м. Луцьк, пр. Волі, 13
Тел.: +38(03322) 4-10-07
Факс: +38(0332) 72-01-23
Ел. пошта: post@univer.lutsk.ua
www.vdu.edu.ua

Prosp.Voli, 13, Lutsk 43025, Ukraine
Tel.: +38(03322) 4-10-07
Fax: +38(0332) 72-01-23
E-mail: post@univer.lutsk.ua
www.vdu.edu.ua

16.09.2009 № 3/3032

Г

Г

на № _____ від _____ **АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

Комісія у складі:

Цьося А.В. – проректора з наукової роботи Волинського національного університету імені Лесі Українки, доктора фізичного виховання і спорту, професора,

Колба О.Г. – завідувача, професора кафедри кримінального права і процесу доктора юридичних наук, професора, зазначеного університету.

Крикунова О.В. – доцента кафедри кримінального права і процесу, кандидата юридичних наук, доцента

Склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження старшого викладача кафедри цивільного права та процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки Павлік Оксани Миколаївни за темою „Захист прав потерпілого від злочину у кримінально-виконавчому праві” використовуються у навчальному процесі Волинського національного університету імені Лесі Українки під час проведення лекцій, семінарських і практичних занять зі студентами юридичного факультету при викладенні курсу „Кримінально-виконавче право України”

Проректор з наукової роботи, доктор
фізичного виховання і спорту
професор

„_____” 2009 р.



А.В. Цьось

Завідувач, професор кафедри
кримінального права і процесу
д.ю.н., професор

„_____” 2009 р.

О.Г. Колб

Доцент кафедри кримінального
права і процесу, к.ю.н., доцент

„_____” 2009 р.

О.В. Крикунов



АПЕЛЯЦІЙНИЙ СУД ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
43001, м. Луцьк, вул. Червного Хреста, 10, тел. (факс) 6-55-05

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Комісія у складі: першого заступника голови Апеляційного суду Волинської області Фідри Олександра Миколайовича, заступника голови судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Волинської області Олексюка Ярослава Миколайовича та судді судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Волинської області Пазюка Олександра Степановича

склала цей акт про те, що нами розглянуто результати дисертаційного дослідження старшого викладача кафедри Цивільного права і процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки Павлік Оксани Миколаївни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Захист прав потерпілого від злочину у кримінально-виконавчому праві» у вигляді пропозицій до Кримінально-виконавчого, Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України та інших законів, що регламентують діяльність органів та установ по захисту прав потерпілого від злочину.

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного дослідження, є обґрунтованими і можуть бути врахованими при подальшому вдосконаленні зазначених законодавчих актів України для забезпечення належного виконання судових рішень в частині відшкодування завданої потерпілим від злочину майнової та моральної шкоди.

Підписи членів комісії:

Перший заступник голови
Апеляційного суду Волинської області
Фідра Олександр Миколайович

Заступник голови судової палати
у кримінальних справах
Апеляційного суду Волинської області
Олексюк Ярослав Миколайович

Суддя апеляційного суду Волинської області
Пазюк Олександр Степанович



(Handwritten signatures of the committee members)



**ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ УКРАЇНИ
З ПИТАНЬ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ
УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОГО ДЕПАРТАМЕНТУ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ
ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

вул. Січова, 22, м. Луцьк, 43008, тел. (03322) 5-03-81, тел./факс 5-01-40, E-mail: 02@kvs.gov.ua
Код ЄДРПОУ 08562654

21.09.09. № 2/3-1298

**Акт
впровадження результатів дисертаційного дослідження**

Комісія в складі: генерал-майора міліції Макогончука Володимира Анатолійовича - начальника управління Департаменту у Волинській області, підполковника внутрішньої служби Скіця Андрія Вікторовича — заступника начальника управління із соціально-виховної, психологічної роботи та діяльності кримінально-виконавчої інспекції, майора внутрішньої служби Матвіюка Сергія Несторовича - начальника сектору кримінально-виконавчої інспекції управління склала цей акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження старшого викладача кафедри цивільного права і процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки Павлік Оксани Миколаївни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Захист прав потерпілого від злочину у кримінально-виконавчому праві» у вигляді пропозицій до нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів та установ виконання покарань.

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного дослідження, виявили, в цілому, їх ефективність і будуть враховані при подальшому впровадженні в практичну діяльність органів та установ виконання покарань області.

Начальник управління
генерал-майор міліції



В.А.Макогончук

Заступник начальника управління
із соціально-виховної, психологічної роботи
та діяльності кримінально-виконавчої інспекції
підполковник внутрішньої служби

А.В. Скіць

Начальник сектору кримінально-
виконавчої інспекції управління
майор внутрішньої служби

С.Н. Матвіюк

Відкритий
міжнародний
УНІВЕРСИТЕТ
розвитку людини
"Україна"



Open International
university
of Human Development
"Ukraine"

ЛУЦЬКИЙ ІНСТИТУТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ

Вул. Карбишева, 2, м. Луцьк, Україна, 43023, тел/факс (0332) 78-26-16

29.09.09

№ 99/2

Акт

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Павлік Оксани Миколаївни щодо захисту прав потерпілого від злочину у кримінально-виконавчому праві

Комісією у складі голови: професора, доктора педагогічних наук, проректора з науково-методичної роботи Дем'янчука Олександра Никаноровича, та членів: професора, доктора юридичних наук, завідувача кафедри права Биргеу Михайла Михайловича, кандидата юридичних наук старшого викладача Рязанцева Олександра Євгеновича, старшого викладача Пікалюк Світлани Станіславівни розглянуто результати дисертаційного дослідження старшого викладача кафедри цивільного права і процесу Волинського національного університету імені Лесі Українки Павлік Оксани Миколаївни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Захист прав потерпілого від злочину у кримінально-виконавчому праві» у вигляді пропозицій до нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів та установ виконання покарань.

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного дослідження, виявили, в цілому, їх ефективність і будуть враховані при подальшому впровадженні в практичну діяльність органів та установ виконання покарань у Волинській області.

Голова комісії:

Професор, доктор педагогічних наук,
проректор з науково-
методичної роботи

О.Н. Дем'янчук

Члени комісії:

Професор,
доктор юридичних наук

М.М. Биргеу

Кандидат юридичних наук

О.Є. Рязанцев

Старший викладач

С.С. Пікалюк



СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамян А. А. Оскорбление и наказание: слово и дело / Абрамян А.А. [К истолкованию арнемлендского обычая миририри] // Этнические стереотипы поведения. – Л.: Наука, 1985. – С. 279-296.
2. Азаров В. А. Деятельность органов дознания, предварительного следствия и суда по охране имущественных интересов граждан. Омская высш. шк. МВД СССР / В.А. Азаров – Омск, 1990. – 77с.
3. Александров С. А. Основания восстановления имущественных отношений в уголовном процессе и их доказывание / С.А. Александров // Вопросы совершенствования нормативного регулирования деятельности органов внутренних дел: соб. научн. трудов: в 2-х частях. – Уфа: Уфимская высшая школа, 1991. – С. 9-13.
4. Алексеев А.И. Криминология: [Курс лекций.] / А.И. Алексеев - 4-е изд., испр. и доп. - М.: Изд-во «Щит-М», 2004. - 315с.
5. Алексеев А. И. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: монография / А. Алексеев, С. Герасимов, А.Сухарев. – М: Изд-во НОРМА, 2001. – 496 с.
6. Аналіз здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2005 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2006. –№6 (70). – С. 33-47.
7. Аналіз здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2007. –№6 (82). – С. 30-34.
8. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2001 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 4 (32). – С. 15-25.
9. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції в 2007р.(за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 3 (37). – С. 40-49.
10. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2008р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2009

– № 5. – С. 19-34.

11. Аннощенкова С.В. Уголовно-правовое учение о потерпевшем / Аннощенкова С.В.; под. ред. Н. А. Лопашенко. – М.: Волтерс Клувер, 2006.-248с.

12. Антонов І. М. Педалізація суспільно небезпечних діянь: поняття і суть / Антонов І. М.: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції ["Актуальні проблеми юридичної відповідальності"], (Тольятті, 24-25 квітня 2003 р.)– Тольятті, 2003. - С.170-174.

13. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография / А.М Бандурка, Л.М. Давиденко. – Харьков: Гос. спец. изд-во „Основа”, 2003. – 386 с.

14. Бандурка А.М. Общая теория социальной адаптации освобожденных от отбывания наказания / Бандурка А.М., Денисова Т.А., Трубников В.М. – Харьков – Запорожье: НУВД ЗГУ, 2002 – 440с. – (Правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осужденных).

15. Басай В.Д. Порівняльне кримінальне право Республіки Польщі та України у контексті Європейського Союзу / Басай В.Д., Фріс П.Л., Стадніченко С.Л. – Івано-Франківськ – Ополе, 2007. – 275с.

16. Бафия Е. Проблемы криминологии: диалектика криминогенной ситуации / Е. Бафия . – М: Юрид. лит., 1983. – 197с.

17. Білас І. Депресивно-каральна система в Україні: 1917 – 1953 / Білас І. – К., 1994. – 165с.

18. Бова А.А. Кримінальна та корупційна віктимізація: Крос – національні порівняння / Бова А.А // [http // mndc.naiu.kiev.ua / Gurnal, 14 text / g 14 – 10 htm](http://mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal,14text/g14-10.htm).

19. Бова А.А. Соціологічні опитування потерпілих від злочинів в Україні // Український соціум. – 2006. - № 1. – С. 33-41.

20. Богатирьов І.Г. Українська пенітенціарна наука: монографія / Богатирьов І.Г. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 294с.

21. Божьев В.П. К вопросу о понятии потерпевшего в советском уголовном процессе / Божьев В.П. – М., 1962. – Вып. 15. – С. 151-156. – (Учёные записки ВИЮН.).

22. Божьев В.П. Условия допуска потерпевшего к участию в предварительном следствии / Божьев В.П. // Предварительное следствие в условиях правовой реформы: под ред. Р.С. Шадрина. – Волгоград, 1991. – С. 93-108.

23. Бойко А.И. Потерпевший от преступления / А.И. Бойко. // Законодательство. – 2003. - №11. – С. 11- 15.

24. Большой современный англо-русский, русско-английский словарь: 170 000 слов / [Составитель Г.А. Сиротина.] - Донецк: ООО ПКФ «БАО», 2003. - 688с.

25. Борзенков Г. Н. Проблема сатисфакции в свете новых положений Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов России / Г.Н. Борзенков : материалы II Международн. науч-практ. конференции. «Пять лет действия УК РФ: итоги и перспективы», (Москва, 30-31 мая 2002 г.) – М.: Юридический факультет МГУ им. М. В. Ломоносова, 2003. – С. 266.

26. Бородовська Н. Забезпечення правового статусу засудженого до позбавлення волі / Бородовська Н. // Прокуратура. Людина. Держава– 2004. - № 9. – С. 104-113.

27. Босхолов С.С. Основи кримінальної політики: конституційний, кримінологічний, кримінально-правовий і інформаційний аспекти / Босхолов С.С. – М., 1999. – С.49.

28. В. М. Трубников. Кримінально-виконавче право України: [Підручник] / В.М. Трубников, В.М. Харченко, О.В. Лисодєд та ін.: за ред. В.М.Трубникова. - Харків: Право, 2000-348с.

29. Великий тлумачний словник української мови / [Упоряд. Т.В.Ковальова.] – Харків: Фоліо, 2005. – 767с.

30. Виноградова О.І. Деякі складні питання міжнародної співпраці у сфері кримінального судочинства / О.І. Виноградова . // Вісник Верховного Суду України. - 2008.-№1 (89) .- С. 36-39.

31. Воглер Р. Коментар до проекту Кримінально-процесуального Кодексу України / Р.Воглер -К., 2007. - 19с. (Національна Комісія із зміцнення демократії

та верховенства права).

32. Второзаконие. – Гл. 19. – Ст. 13. // Библия: Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета. – М.: Известия, 1991. – С.211.

33. Газетдинов Н.И. Деятельность следователя по возмещению материального ущерба/Н.И.Газетдинов .– Казань: Изд-во Казанського ун-та, 1990. – 95с.

34. Гель А.П. Кримінально-виконавче право України: Навч. Посібник; за ред. А.Х. Степанюка / Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. -К.; Юрінком Інтер, 2008.-624с.

35. Глетчер Д. А. Основные концепции современного уголовного права. / Д.А. Глетчер, А.В. Наумов – М., 1998. – 193 с.

36. Горбач Л.С. Загальні засади призначення кримінальних покарань в Україні: навчальний посібник / Л.С. Горбач, О. Г. Колб; за ред. О.Г. Колба. – Луцьк.: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – 256 с.

37. Гришук В.К. Договори київських князів з Візантійськими імператорами в ХХ ст.: проблеми кримінально-правового регулювання/ Гришук В.К. // Вісник Львівського ун-ту. Серія юрид; вип.35 - Львів: РВВ Львівського національного ун-ту ім. І.Франка, 2000. - С. 69 – 73.

38. Гришук В.К. Злочини проти життя та здоров'я за короткою редакцією «Руської Правди» / Гришук В.К. // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2000. - № 1. – С. 52-56.

39. Гузела М. Проблеми відшкодування заподіяної злочином шкоди в кримінальному судочинстві: реальність та перспективи. / М. Гузела // Доступно з <http://www.lawyer.org.ua/?d=355&i=&w=r>

40. Дагель П.С. Потерпевший в советском уголовном праве / Дагель П.С. // Потерпевший от преступления: тематический сборник– Владивосток, 1974. – С. 16-37.

41. Дані про роботу судів загальної юрисдикції у 2002-І півріччі 2005р. // Вісник Верховного Суду України. - 2005. - №11. - С. 34.

42. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступления и

злоупотребления властью №40/34: Утверждена Генеральной Ассамблеей ООН 29.11.1985г. // Международные акты о правах человека: Сб. документов. - М., 1998.- С.71-86.

43. Джужа О.М. Кримінологічна віктимологія: навчальний посібник / Моїсеєв Є.М., Джужа О.М., Василевич В.В. та ін. :за заг. ред. О.М.Джужі. – К.: Атіка, 2006. – 352с.

44. Джужа О.М. Проблеми протидії секс-бізнесу (криміналістичні та кримінально-правові аспекти): наук. – практ. посіб. / О.Джужа, В Іваненко: – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – 71с.

45. Джужа О.Н. Курс кримінально-виконавчого права України: Загальна та Особлива частини: навч. посіб. / [О.Н. Джужа, В.О. Корчинський, С.Я.Фаренюк, В.Б. Василюк]; за заг. ред. О.М. Джужі. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 304с.

46. Додатковий протокол до Європейської конвенції про передачу засуджених осіб 1983р.: ратифікований Україною 1 липня 2003р., набув чинності 1 листопада 2003р. // К.: Сфера, 2004.- С.111-126.

47. Доклад Генерального секретаря на II сессии Европейского Комитета ООН по предупреждению преступности // Е/АС. 57. – 1990. - № 3. – С. 14-15.

48. Доклад о развитии человека в мире – 2004. // Культурная свобода в современном многообразном мире: издано для программы развития Организации Объединенных Наций. – М.: Весь Мир, 2004. – С. 237-238.

49. Дотримання прав ув'язнених в Україні – 2006 // Аспект: Інформ. бюл. – Донецьк: Донецький Меморіал, 2007. - № 1 (18). - С. 3-28.

50. Європейська конвенція по відшкодуванню шкоди жертвам злочинів від 24 листопада 1983р. // Международные акты о правах человека: сб. документов. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1998. – С. 606-609.

51. Європейська Конвенція про видачу правопорушників 1957 р.: ратифікована Україною 16.01.1998р., набула чинності 09.06.1998р. // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій.-К.: Сфера, 2002. - С. 198-205.

52. Європейська конвенція про передачу засуджених осіб 1983р.:

ратифікована Україною 22 вересня 1995р., набула чинності 1 січня 1996 р. // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К.: Сфера, 2002.-С. 226-232.

53. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах 1972р.: ратифікована Україною 22.09.1995р., набула чинності 29.12.1995р. // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій.-К.: Сфера, 2002. - С.216-226.

54. Європейські в'язничні правила: Рекомендація № R(87)3 Комітету міністрів державам-членам щодо Європейських в'язничних правил: Ухвалена Комітетом міністрів 12 лютого 1987р. на 404-му засіданні заступників міністрів. – К.: Рада Європи, 1987. – 26с.

55. Забезпечення прав і свобод людини в пенітенціарних закладах // Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. – К.: Уповноважений Верховної Ради України, 2004. – С. 278-308.

56. Жажицкий В.И. Закон об оперативно-розыскной деятельности не идеален // Сов. Юстиция. – 1993. - №5. – С. 19-20.

57. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика / Закалюк А. П. - [У 3 кн.] - К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. - Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки.-2007-424с.

58. Защита прав жертв террористических актов и иных преступлений. / под общ. ред. О.О.Миронова. – М., 2003. – 396с. – (Сб. норм. актов и офиц. док-тов.).

59. Зеленецкий В.С. Возбуждение уголовного дела: Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности АПр.Н Украины. – Х.: Крым. Арт, 1998. – 340с.

60. Зер Х. Восстановленное правосудие / Зер Х. – М.: Центр «Судебно-правовая реформа», 1998. – 354с.

61. Зинатуллин 3.3. Возмещение материального ущерба в уголовном процессе / 3.3.Зинатуллин – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1974. – 99с.

62. Зубков А.И. Пенитенциарные учреждения в системе Министерства юстиции России: История и современность/ Зубков А.И., Калинин Ю.И., Сысоев В.Д. – М.: НОРМА, 1998. – 176с.

63. Иванишев М. Д. О плате за убийство в древнем русском и других славянских законодательствах в сравнении с германскою вирою: III. Ви́ра и головничество, или головщина в древнем Русском праве / Иванишев М. Д.– К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 37-39. (Антологія української юридичної думки).

64. Івченко А. Тлумачний словник української мови. / Івченко А. – 10-те вид., випр. – Х.: ФОЛІО, 2006. – 540с.

65. Інструкція з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України у розкритті та розслідуванні злочинів: затв. наказом МВС України від 31 жовтня 2002 року, №1100 // Офіційний вісник України. – 2002. - №6.

66. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. – [2-ге вид., переробл. і доповн.] / за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Аміка, 2006. – 256с.

67. Кальдероні Ф. Коментар до проекту Кримінально-процесуального кодексу України / Кальдероні Ф.К.: Національна комісія із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2007.-21с.

68. Качка Т. Боротьба з відмиванням грошей/ Качка Т. - К.: Центр Європейського та порівняльного права Міністерства юстиції України, 2003. – С. 197-199. (Комплексний порівняльно-правовий аналіз відповідності законодавства України актам Європейського Союзу в сфері боротьби та запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом).

69. Квашиш В.Е. Основы виктимологии / Квашиш В.Е. - М., 1999.-242с.

70. Квашиш В.Е. Зарубежное законодательство и практика защиты жертв преступлений: монография / В. Квашиш, Л. Вавилова. – М.: ВНИИ МВД России, 1996. – 128с.

71. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права / схеми, таблиці,

поняття / Навчальний посібник / М.С. Кельман – Тернопіль: Тзов ” Тернограф”, 2008. – 212с.

72. Кельман М.С. Загальна теорія держави та права: підручник/ М. Кельман, С. Мурашин, – Львів: «Новий Світ – 2000», 2003. – 584с.

73. Кельман М.С. Теорія держави і права в схемах, визначеннях, тестах і кросвордах / Кельман М.С – Львів, 1997. – 90с.

74. Кетле А. Человек и развитие его способностей или опыт общественной физики / Кетле А. М.: – С П б., 1865. –268 с.

75. Кистяковский А.Ф. Общая часть уголовного судопроизводства / Кистяковский А.Ф. – К.: Изд-во Семенко Сергея, 2005. – 118с.

76. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права: часть общая / Кистяковский А.Ф – К.: Изд.Ф.А. Иогансона, 1982. – 850с.

77. Кількість зареєстрованих злочинів за 12 місяців 2007 року. – К.: Департамент інформаційних технологій МВС України, 2008 – 342с.

78. Кісілюк Є.М. Кримінальне законодавство в період Українського державотворення (1917 – 1921 р.р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / Кісілюк Є.М.– К., 2003. – 19,[1]с.

79. Клименко Я.О. Цивільний позов як одна із форм забезпечення слідчим відшкодування шкоди, завданої злочином: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09 / Клименко Я.О. – К., 2003. – 198с.

80. Колб О. Г. Організація індивідуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі :монографія / Колб О. Г. -Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ ун-ту ім. Лесі Українки, 2007.-513с.

81. Колб О.Г. Сучасна кримінально-виконавча політика України: монографія. – [2-ге вид.; випр. і перероб.] / Колб О.Г., Захаров В.П., Кондратішина В.В.; за заг. ред.. О.Г. Колба. – Луцьк: ПП В.П. Іванюка, 2008. – 210с.

82. Колб О.Г. Установа виконання покарання як суб'єкт запобігання злочинам: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец.12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-вик. право» /

Колб О.Г. – К., 2007. – 32с.

83. Колб О.Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец.12.00.08 / Колб Олександр Григорович – К., 2007..-513с.

84. Колб. О.Г. Запобігання злочинності у місцях позбавлення волі: навч. посіб. / Колб. О.Г. – Луцьк: РВВ «Вежа», ВНУ ім. Лесі Українки, 2005. – 494с.

85. Комментарий к Уголовно-исполнительному кодексу Российской Федерации :под общ. ред. И.А. Трунова, автор. кол-в, О.В. Филимонова (рук) [и др.] – М.: Эксмо, 2006. – 448с.

86. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою даних особистого характеру від 28 січня 1981р. // Збірник договорів Ради Європи. – К.: Парламентське вид-во, 2000. – С. 427-440.

87. Конституція України : із змінами, внесеними згідно із Законом України № 2222 – IV від 08.12.2004 р. – К.: Велес, 2007. – 48 с.

88. Концепція державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні та відповідні законопроекти: редакція від 20 вересня 2007 року. – К.: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. – 2007. – 239с.

89. Копетюк М.І. Прокурорський нагляд за додержанням законодавства щодо неповнолітніх: монографія / Копетюк М.І. - Луцьк: РВВ «Вежа» Волинський державний університет імені Лесі Українки, 2006.-154с.

90. Коржанський М. Й. Кримінальне право України: Загальна частина; [Курс лекцій] / Коржанський М. Й. -1996-336с.- (Наукова думка та Українська видавнича група).

91. Король В.В. Кримінальний процес: особлива частина; [навч. посібник] / Король В.В – Івано-Франк.: ВДВ ЦІТ Прикарп. нац.універс. ім. Василя Стефаника, 2007. – 596с.

92. Короткий тлумачний словник української мови; за заг. ред. Д.Г. Гринчишина. – [2-ге вид., переробл. і доп]. – К., 1988. – 320с.

93. Косенко С. С. Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо

неповнолітніх: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. юрид. наук: спец. 12. 00. 08 «Кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право» / Косенко С.С. – К., 2004. – 20 с.

94. Красиков А.Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / Красиков А.Н.// Советская юстиция– 1972. - № 22. – С. 16-22.

95. Криминальная полиция советует, как не стать жертвой преступления. - К.: Ассоциация «Гражданский мир», 1992. – 94с.

96. Криминология и профилактика преступлений: учебник / под ред. А.И. Алексеева. – М.: МВШМ МВД СССР, 1989. – 431с.

97. Криминология -[2-е., испр., доп]. - М.:«Юридическая литература», 1968.- 472с.

98. Криминология: учебник для юрид. вузов/под. ред. А. И. Долговой. - М.: Издательская группа ИНФРА. М- НОРМА, 1997.-748с.

99. Криминология: учебник / под ред В.Д. Малкова. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2004. –528 с.

100. Криминология: учебник / под ред. Б. В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – М.: Юрид. лит., 1998. – 384 с.

101. Кримінальне право України. Загальна частина:підручник / за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків: Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.

102. Кримінальне право України. Загальна частина:підручник / за ред. П.С. Матишевського . - К.: Юрінком Інтер,1997.-512с.

103. Кримінальний кодекс України// Офіційний вісник України - 2001.-№21- Ст.920.

104. Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 років: порівняльні таблиці / [упоряд. Є.В. Фесенко, Я.Є. Фесенко]. – К.: Істина, 2001. – 272с.

105. Кримінальний кодекс України: станом на 2007р. - К.: Юрінком Інтер, 2007. – 202.с

106. Кримінальні покарання в Україні // Аспект. Інформ. бюл. – Донецьк: Донецький Меморіал, 2007. – 36с.

107. Кримінально-виконавче право України. – Донецьк: Донецький Меморіал, 2007. – 36 с.

108. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини): навчальний посібник / за заг. ред. О. М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 446с.

109. Кримінально-виконавче право України: підручник [для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / за ред. А.Х. Степанюка. – Харків: Право, 2006. – 256с.

110. Кримінально-виконавче право України: Підручник / за ред. В.М. Трубникова – Харків : Право, 2000. – 384с.

111. Кримінально-виконавчий кодекс України: закон України від 11 липня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3-4. – Ст. 21.

112. Кримінально-виконавчий кодекс України: Науково-практичний коментар / Степанюк А. Х. Яковець І. С.; за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х.: ТОВ „Одісей”, 2005. – 560 с.

113. Кримінально-процесуальний кодекс України :за станом на 1 грудня 2005р. / Верх. Рада України.-Офіц. Вид.-К: Парлам. Вид-во, 2006. – 207с - (Бібліотека офіційних видань).

114. Кримінально-процесуальний кодекс України: станом на 10.10.2007р. – К.: Велес, 2007. – 168с.

115. Кримінально-процесуальний кодекс України: за станом на 20. 01. 2005р. // Кримінальний кодекс України. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

116. Кримінально-процесуальний кодекс України: проект, підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України. – К.: Юрінком Інтер, 2000 – 388с.

117. Кримінологія: підручник [для студентів вищих навч. закладів] / за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юріком Інтер, 2002. – 414с.

118. Кримінологія: навч. посібник/ за заг. ред. О. М. Джужи. – К.: Прецедент, 2004. – 208 с.

119. Кудрявцев В. Н. Причинность в криминологии (О структуре

индивидуального преступного поведения) / Кудрявцев В. Н. – М., 1968. – 197 с.

120. Кузнецова Н.Ф. Уголовное значение «вины потерпевшего» / Кузнецова Н.Ф. // Советская юстиция.– 1967 – № 17 – С. 15-21.

121. Кульчицкий В.С. Історія держави і права України / Кульчицкий В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. – Львів: Вид-во Львів. держ. ун-ту ім. Івана Франка, 1996.- С. 27.

122. Курочкина Л. Оглашения показаний потерпевшего и свидетеля / Курочкина Л. // Законность -2004.-№9-С.47-52.

123. Курс уголовного права. (Общая часть): [У 2-х т.] [Учение о преступлении: Учебник для вузов] /под ред. Н.Ф.Кузнецовой, И.М, Тяжковой. – М.: Изд-во «ЗЕРЦАЛО», 1999 – Т.1.-592с.

124. Леснієвські - Костирева Т.А. Диференціація кримінальної відповідальності і законодавча практика. / Леснієвські-Костирева Т.А. - М.: Юрид. літ. - 2000. – 209с.

125. Ліповецьки Н.Е. Ера порожнечі. Злочини і суїцид: «Круте насилля» / Ліповецьки Н.Е // [http // www.ji.lviv.ua / n 25 texts / lipivecki 2.htm](http://www.ji.lviv.ua/n25texts/lipivecki2.htm) .

126. Лопашенко Н. А. Ещё раз об основаниях и принципах криминализации. / Лопашенко Н. А. – // Актуальные проблемы права и управления: федеральный и региональный аспекты: материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвящённой 20-летию юридического образования в Республике Мордовия (29-30 ноября 2001 г.) - Саранск, 2001 - С.263-269.

127. Лопашенко Н.А. Кримінально-правова політика у сфері охорони особи: проблеми і шляхи їх подолання / Лопашенко Н.А. - М.: Юрид. літ., 2004. С. - 59.

128. Лопашенко Н.А. Российский уголовный закон / Лопашенко Н.А. // Уголовное право Российской Федерации (Общая часть): под. ред. Р.Р. Галиакбарова. – Саратов, 1997. – С. 34-60.

129. Максимова Н. Ю. Соціально-психологічні аспекти проблеми гуманізації судочинства та кримінально-виконавчої системи / Максимова Н. Ю. - К.: ЗАТ «ВІПОЛ», 2005.-100с.

130. Мальцев В. В. Гуманизм в уголовном законодательстве / Мальцев В.В. //

Российская юстиция. – 2002. – № 7. – С. 52 – 56. - (Российская юстиция).

131. Малярєнко В.Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України. / Малярєнко В.Т. – К.: Фонд «Правова ініціатива», 2003. – 156с.

132. Малярєнко В.Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання / В.Т. Малярєнко. // Вісник Верховного Суду України. – 2002. - №3 (31). – С. 32-34.

133. Матюшкова Т.П. Допит у суді жінок-потерпілих від насильницьких злочинів: процесуальні і тактичні основи/ Матюшкова Т.П. // Вісник Верховного Суду України.-2008.-№2(90). - С. 40-42.

134. Медицький І.Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави: автореф. дис... на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12. 00. 08 «Кримінальне право та криміналістика; кримінально-виконавче право» / Медицький І. Б. – К., 2007. – 20 с.

135. Мельник О. Компенсація шкоди жертвам насильницьких злочинів в Україні / Мельник О. – К.: Юрінком Інтер, 2004 – 154 с.

136. Михайленко П.П.. Історія міліції: у документах та матеріалах: у 2-х т.- Т.1. (1917-1925) / Михайленко П.П., Кондратьєв Я. Ю – К.: Атіка, 1997. – 504с.

137. Моїсєєв Є.М. Кримінологічна віктимологія: навчальний посібник / [Моїсєєв Є.М., Джуджа О.М., Василевич В.В.] та ін.: за заг. ред.. О.М.Джужі. – К.: Атіка, 2006. – 352с.

138. Моїсєєв Є.М. Правова статистика: підручник / [Моїсєєв Є.М. Джуджа О.М., Василевич В.В. та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі. – К.: Атіка, 2008. – 392с.

139. Модель региональной программы борьбы с преступностью; под ред. А.А.Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1993. - 183с.

140. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность / Мюллерсон Р.А. – М.: Юрид. лит-ра, 1991. – 156с.

141. Навроцький В. О. Кримінально-правова кваліфікація: конспект лекцій зі спеціального курсу / Навроцький В. О. // Життя і право – 2004.- №11. – С. 2-78.

142. Навроцький В.О. Міжгалузеві і внутрішньогалузеві колізії та їх подолання в ході правозастосування/ Навроцький В.О. // Проблеми

пенітенціарної теорії і практики – 2004. – №9. – С. 109-115.

143. Наташев А.Е. Основы теории исправительно-трудового права / А. Наташев, Н. Стручков. – М.: Юрид. лит., 1967. – 190с.

144. Науково-практичний коментар до кримінально-процесуального кодексу України. – [4-те вид., перероб. та доп.] :відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2006. – 848с.

145. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – [3-те вид., перероб. та доповн.]; за ред.. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2005. – 1364с.

146. Наумов А.В. Российское уголовное право: Курс лекций: в 2-х т. / Наумов А.В. – М.: юрид. лит. 2004. – Т. 1: Общая часть. – 2004. – 412с.

147. Никулин Е.С. Возмещение ущерба, причиненного правонарушением / Никулин Г.С. – М.: Юрид. лит., 1983. – 159с.

148. Новакова О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: спец. 12. 00. 08 «Кримінальне право та криміналістика; кримінально-вик. право» / Новакова О. С. – К., 2003. – 19 с.

149. Нор В.Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. / Нор В.Т. – К., – 1989. – 194с.

150. Нор В.Т. Проблеми теорії і практики судових доказів./ Нор В.Т. – Львів, 1979. – 187с.

151. О собственности в Российской Советской Федеративной Республике: Закон РСФСР от 24 декабря 1990г. // Ведомости РСФСР. – 1990. - № 30. – Ст. 416.

152. О.М. Джужа. Курс кримінально-виконавчого права України: (Загальна та Особлива частина): [Навч. посіб]. / О.М. Джужа, В.О, Корчинський, С.Я. Фаренюк, В.Б. Василець: за заг. ред. О.М. Джужа. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 304с.

153. Оболенцев А.Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії і практики попередження. / Оболенцев А.Ф. – Х.: Право, 2005. – 264с.

154. Оболенцев В. Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. юрид. наук: спец. 12. 00. 08. «Кримінальне право та криміналістика; кримінально-вик. право» / Оболенцев В. Ф. – Х.: Право, 2001. – 19 с.

155. Оперативно службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань у 1999 році: Інформ. бюл. – К.: Державний департамент України з питань виконання покарань, 2000. - № 4. – 84с.

156. Ортинський В.Л. Теорія держави і права (схеми, таблиці, поняття, принципи, основні засади): навчальний посібник/ Ортинський В.Л., Кельман М.С., Штангрет М.Й. – Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України, 2003. – 180с.

157. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик. – М.: Юрид.лит., 1987. – 512 с.

158. Оцінка, шляхи реформування в'язничної системи України: за ред. І.В. Шанька, В.А.Львовочкіна. – К.: Рада Європи – Головне управління виконання покарань МВС України, 1998. – 288с.

159. Панарин В.Я. Защита имущественных прав личности в уголовном процессе России / Панарин В.Я. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. – 187с.

160. Панасюк М.Б. Проблеми реабілітації ув'язнених: західний досвід / Панасюк М.Б.– К.: РВВ Київ. ін-ту вн. справ, 2001. – № 6 – С. 144-157. - (Проблеми пенітенціарної теорії і практики).

161. Петрухин И.Л. Правосудие: время реформ / Петрухин И.Л. – М.: Юрид. лит., 1991. - С.3.

162. Пинчук В.И. Исправительно-трудовые правоотношения / Пинчук В.И. – М.: ВШ МВО СССР, 1968. – 43с.

163. Підгот Ю.М. Удосконалення законодавства України у галузі статистики / Підгот. Ю.М. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2002. – 316с.

164. План дій Європейського Союзу в галузі юстиції та внутрішніх справ від 12 грудня 2001р. // Вестник юстиции – М.: Общ. Центр «Судебно-правовая реформа», 2002. – С. 91-95.

165. Платек М. Влияние общества на тюремную реформу в Польше / Платек М. // Тюремная реформа : поиски и достижения -Харьков: Фолио, 1999. - С.8-12.

166. Положення про здійснення помилування: Затверджене Указом Президента України від 19. 11. 2005 р., № 1118/2005 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 29 – ст.1705.

167. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження); за заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова. – Х.: вид-во Кроссруд, 2008. – 367 с.

168. Пояснительный документ к Европейской конвенции о компенсации ущерба насильственных преступлений: пер. с англ. – М.: Фонд ВНИИ МВД РФ, 1992. – 11с.

169. Права, за якими судиться малоросійський народ. – К., 1997. – 428с.

170. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии; под ред. Д.А.Шестакова. – М.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 353с.

171. Примаченко О. Спокутування без покарання з правом на рабську працю / Примаченко О. // «Дзеркало тижня». – 2007. – 7 липня – С. 1-2.

172. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 24 – Ст. 207.

173. Про відмивання грошей, ідентифікацію, відстеження, замороження, арешт та конфіскацію знарядь злочинів та доходів від них: Рамкове рішення Ради ЄС від 26 червня 2001р. // К.: Центр Європейського та порівняльного права Міністерства юстиції України, 2003. – С. 197-199.

174. Про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури або суду: Закон України від 1 грудня 1994р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 1– Ст. 1.

175. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з утворенням Державного Дєрпатаменту України з питань виконання покарань: Закон України від 11 грудня 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 4 – Ст. 35.

176. Про державну виконавчу службу: Закон України від 24 березня 1998р.//

Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 36 – 37. – Ст. 243.

177. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23 червня 2005 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 29 – Ст. 1697.

178. Про державну статистику: Закон України (від 17. 09. 1992 р. із змінами від 13. 07. 2000 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 43 – Ст. 362.

179. Про деякі питання застосування законодавства, яке регулює порядок і строки затримання (арешту) осіб при вирішенні питань, пов'язаних з екстрадицією: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 16 від 8 жовтня 2004 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / За заг. ред. В.Т. Маляренка; Упоряд. П.П. Пилипчук. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 293-297.

180. Про деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова КМ України № 1378 від 15 жовтня 2004 р. із змінами і доповненнями, внесеними постановами Кабінету Міністрів України N 356 від 18 травня 2005 року, N 215 від 1 березня 2006 року; постановою Кабінету Міністрів України N 215 від 1 березня 2006 року відновлено дію цієї постанови у редакції від 15 жовтня 2004 року // Офіційний вісник України. – 2004. - № 42 - Ст. 2773.

181. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України N 3782-XII від 23 грудня 1993 року із змінами і доповненнями, внесеними Законами України N 523-IV від 6 лютого 2003 року, N 2377-IV від 20 січня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 11 - Ст. 51.

182. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Указ Президента N 854/2004 від 31 липня 2004 року // Урядовий кур'єр, 05.08.2004, № 146.

183. Про завдання судів України по підвищенню рівня правосуддя України: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 22.02.1991р. № 1 із змінами, внесеними згідно з постановами від 04.06. 1993р. № 3 та від 03.12.1997р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах – 2-е

вид., змін. і доп. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2007. – С. 15-18.

184. Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 29. – Ст. 367.

185. Про заморожування майна або доказів: Рамкове рішення Ради ЄС від 22 липня 2003р. – К.: Центр Європейського та порівняльного права Міністерства юстиції України, 2003. – С. 197-199.

186. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01 листопада 1996 року // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – 2-е вид., змін. і доп. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2007. – С. 3-15.

187. Про затвердження Державної програми покращення умов засуджених та осіб, взятих під варту: Постанова Кабінету Міністрів України № 1090 від 3 серпня 2006р. // Інф. Бюл. – 2006 - № 3. – С. 25.

188. Про затвердження комплексної програми профілактики правопорушень на 2007 – 2009 р.р.: Постанова Кабінету Міністрів України № 1767 від 20 грудня 2006р. // Офіційний вісник України. – 2006. - № 51. – Ст. 3418.

189. Про затвердження положення про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.04.2004р., № 429 // Офіційний вісник України. – 2004. - № 13 – Ст. 305.

190. Про затвердження Положень про спостережні комісії та піклувальні ради при спеціальних виховних установах: Постанова Кабінету Міністрів України № 429 від 1.04.2004 // Офіційний вісник України. – 2004. - № 13– Ст. 905.

191. Про Збройні Сили України: Закон України N 1934-XII від 6 грудня 1991 року із змінами і доповненнями, внесеними Законами України N 3548-XII від 21 жовтня 1993 року, N 2019-III від 5 жовтня 2000 року, Законом України від 5 жовтня 2000 року N 2019-III (Закон викладено у новій редакції), N 1003-IV від 19 червня 2003 року, N 1740-IV від 3 червня 2004 року, N 2341-IV від 13 січня 2005 року, N 328-V від 3 листопада 2006 року, N 107-VI від 28 грудня 2007 року, зміни, внесені Законом України N 107-VI від 28 грудня 2007 року, діють по 31 грудня

2008 року, зміни, внесені пунктом 15 розділу II Закону України N 107-VI від 28 грудня 2007 року, визнано такими, що не відповідають Конституції України, згідно з Рішенням Конституційного Суду України N 10-рп/2008 від 22 травня 2008 року, від 3 червня 2008 року N 309-VI // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 9 - Ст. 108.

192. Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до Європейських стандартів: Указ Президента України № 361/2006 від 10 травня 2006р // Зб. Поточного законодавства, нормативних актів, арбітражної та судової практики. – 2006. - № 20– С. 18-27.

193. Про концепцію реформування Державної Кримінально-виконавчої служби: Указ Президента України № 401/2008 від 25 квітня 2008р.// Офіційний вісник України. – 2008. - № 33 – Ст. 1082.

194. Про міжнародні договори: Закон України від 29. 06. 2004р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 50 – Ст. 540.

195. Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві: Рамкове рішення Ради ЄС від 15 березня 2001р. // Вестник юстиции. – М.: Общественный центр «Судебно-правовая реформа», 2002. – Вып. 4. – С. 72-77.

196. Про незалежність судової влади: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 13 червня 2007р. // Вісник Верховного Суду України. – 2007. - № 6 (82) – С. 2-6.

197. Про об'єднання громадян: Закон України N 2460-XII від 16 червня 1992 року Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 11 листопада 1993 року N 3582-XII, від 18 листопада 1997 року N 642/97-ВР, від 13 травня 1999 року N 655-XIV, від 21 грудня 2000 року N 2171-III, від 11 липня 2001 року N 2651-III, від 3 квітня 2003 року N 662-IV, від 15 травня 2003 року N 762-IV, від 4 лютого 2005 року N 2424-IV, від 8 вересня 2005 року N 2852-IV, від 9 лютого 2006 року N 3428-IV, від 15 квітня 2008 року N 274-VI // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 34- Ст. 504.

198. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України 2135-XII від 18

лютого 1992 року із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 7 липня 1992 року N 2549-XII, від 26 січня 1993 року N 2932-XII, від 23 грудня 1993 року N 3784-XII, від 5 лютого 1998 року N 85/98-ВР, від 11 грудня 1998 року N 312-XIV, від 13 січня 2000 року N 1381-XIV, від 21 грудня 2000 року N 2181-III, від 18 січня 2001 року N 2246-III, від 7 березня 2002 року N 3111-III, від 3 квітня 2003 року N 662-IV, від 15 травня 2003 року N 747-IV, від 15 травня 2003 року N 762-IV, від 19 червня 2003 року N 965-IV, від 11 липня 2003 року N 1130-IV, від 12 січня 2005 року N 2322-IV, від 31 травня 2005 року N 2600-IV, від 15 грудня 2005 року N 3200-IV // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 22 - Ст. 303.

199. Про підрозділи оперативного забезпечення примусового стягнення заборгованості до бюджету податкової міліції Державної податкової адміністрації: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 червня 1998 року № 941 // Офіційний вісник України. – 1998. - № 21.

200. Про Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань: Указ Президента України № 827/98 від 31 липня 1998р. // Офіційний вісник України. – 1998. - № 31 – Ст. 3.

201. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 46– Ст. 117.

202. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 15 квітня 2005 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах: за заг. ред. В.Т. Малярєнка; Упоряд. П.П. Пилипчук. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 317-325.

203. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 02.07.2004р. № 13 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах.-2-ге вид., змін. і доп. –К.: Видавничий дім « Скіф», 2007.- С. 377-385.

204. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03 1989р. №3 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. -2-ге вид., змін. і доп. - К.: Видавничий дім «Скіф»,2007. - С.449-457.

205. Про практику постановлення судами вироків (постанов) при розгляді кримінальних справ в апеляційному порядку: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року №1 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / За заг. ред.. В.Т. Маляренко; упоряд. П.П. Пилипчук. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 373-377.

206. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. № 7 // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – 2-ге вид., (змін. і доп.) – К.: Видавничий дім «Скіф», 2007. – С. 31-43

207. Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2 // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / За заг. ред. В.Т. Маляренко; упоряд. П.П. Пилипчук. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 377-389.

208. Про приєднання України до Статуту Ради Європи: Постанова Верховної Ради України від 31 жовтня 1995р. // Офіційний вісник України. – 2004. – №26 – Ст. 1733.

209. Про програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримають у слідчих ізоляторах і лікувально-трудовах профілакторіях у відповідності з міжнародними стандартами: Постанова Кабінету Міністрів України №31 від 26 січня 1994р. // Офіційний вісник України, - 1994. - №1. – Ст. 14.

210. Про прокуратуру: Закон України N 1789-XII від 5 листопада 1991 року із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 22 квітня 1993 року N 3130-XII, від 26 листопада 1993 року N 3662-XII, від 21 березня 1995 року N

103/95-ВР, від 5 жовтня 1995 року N 358/95-ВР, від 21 грудня 2000 року N 2171-III, від 12 липня 2001 року N 2663-III, від 10 січня 2002 року N 2922-III, від 17 січня 2002 року N 2981-III, від 15 травня 2003 року N 743-IV, від 15 травня 2003 року N 762-IV, від 11 липня 2003 року N 1130-IV, від 21 жовтня 2004 року N 2105-IV, від 17 грудня 2004 року N 2267-IV, від 20 січня 2005 року N 2377-IV, від 17 листопада 2005 року N 3108-IV, від 11 січня 2006 року N 3314-IV, від 19 грудня 2006 року N 489-V, від 11 травня 2007 року N 1014-V, Рішенням Конституційного Суду України від 9 липня 2007 року N 6-рп/2007, Законами України від 28 грудня 2007 року N 107-VI зміни, внесені Законом України від 28 грудня 2007 року N 107-VI, діють по 31 грудня 2008 року, зміни, внесені пунктом 38 розділу II Закону України від 28 грудня 2007 року N 107-VI, визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 22 травня 2008 року N 10-рп/2008), від 4 вересня 2008 року N 502-VI Положенням частини третьої статті 2 цього Закону дано офіційне тлумачення, згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 2 квітня 2008 року N 5-рп/2008, Положення статті 17 цього Закону визнано такими, що відповідають Конституції України (є конституційними), згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 10 вересня 2008 року N 15-рп/2008 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - № 53 - Ст. 793.

211. Про ратифікацію Угоди про Партнерство і Співробітництво між Європейським Співтовариством і Україною: Постанова Верховної Ради України від 10 листопада 1994р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №46– Ст. 415.

212. Про скасування рішень Верховної Ради України про прийняття за основу проекту Закону України «Про відшкодування за рахунок держави матеріальної шкоди громадянам, які потерпіли від злочину.»: Постанова Верховної Ради України від 19 квітня 2007р., № 954-V.

213. Про стан здійснення правосуддя у 2006 році та завдання на 2007 рік: Постанова розширеного спільного засідання Президії Верховного Суду України, президії Ради суддів України та колегії Державної судової адміністрації України

від 16 березня 2007р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2007. - № 4 (80) – С. 18-20.

214. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць, за ред. Борисова В.І. та ін. – Х.: Право, 2004 - № 9 – С. 60-94.

215. Про умовно-дострокове звільнення і заміну не відбутої частини покарання більш м'яким: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 26 квітня 2002 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах / За заг. ред. В.Т. Маляренко; упоряд. П.П.Пилипчук. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – С. 144-149.

216. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 // Відомості Верховної Ради України. - 1998. - №20. - Ст. 49.

217. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 8 квітня 2008 року N 311/2008 // Офіційний вісник України. – 2008. - № 27- Ст. 838.

218. Проект Кримінально-процесуального кодексу України. -К.: Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2007. - 155 с.

219. Рада Європы: Серія європейських договорів: – 1995. - № 1 – С. 1-18.

220. Рада Європы: Серія європейських договорів: – 2000. - № 3 – С. 31.

221. Радов Г.О. Доктринальна модель Закону «Про пенітенціарну систему України» // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. – К.: РВВ Київський інститут внутрішніх справ, 1997. - № 1(2) – С. 11-52.

222. Радов Г.О. Роль і місце пенітенціарної системи в структурі державного управління України // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К.: РВВ Київський інститут внутрішніх справ, 1997. – № 2– С. 5-10.

223. Регламент Верховної Ради України № 547-VI від 19 вересня 2008 року // Офіційний вісник України. – 2008. – № 73 - Ст. 2451.

224. Рекомендації Ради Європи (2006) 8 щодо надання допомоги потерпілим від злочинів: від 14 червня 2006 р.: затверджене Комітетом Міністрів на 967-у з'їзді Депутатів від Міністрів // Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К.: Сфера, 2006 – С. 43.

225. Рекомендація Комітету міністрів РЄ про становище потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу від 28 червня 1985р. // Междунар. Акты о правах человека: сб. документов. – М.: НОРМА – ИНФРА, 1998 - С. 612.

226. Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений / Ривман Д.В. – Л., 1975. – 264с.

227. Ривман Д.В. Виктимология: Учебник./ Ривман Д.В., Устинов М.С. – М.: СПб., 2000. – 389с.

228. Рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999р. № 9 – рп/99 у справі за конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість) // Юридичний вісник України. – 1999. - № 47 – С. 7-11.

229. Розгляд судами загальної юрисдикції справ різних категорій протягом 1990 – 2000р. // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 1 (29) – С. 12-26.

230. Роксин К. К развитию уголовного права в грядущем столетии / Роксин К. // Актуальные проблемы уголовного права и криминологии: Сб. статей / под ред. Э.В. Плывачевского. – Бялысток, 1998. – С. 440-446.

231. Российское законодательство X – XX в.в.: В 10-ти томах под общ.ред. О.И. Чистякова. – М.: Госюриздат., 1985. – Т.1. – 724с.

232. Российское законодательство X-XX веков: В 10-ти томах.; под общ.ред. О.И. Чистякова. – М., – М.: Госюриздат, 1994. – Т.8. – 946 с.

233. Рохлин В.И. Прокурорский надзор и государственный контроль: история, развитие, понятие, соотношение/ Рохлин В.И. – М.: СПб., 2003. – 328с.

234. Руководящие принципы в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития и нового международного

экономического порядка: Сборник стандартов и норм Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. – Нью-Йорк: Изд-во ООН, 1992. – 488с.

235. Савинов В.Н. Потерпевший в уголовном процессе: автореф. дис. на соиск. науч.степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Савинов В.Н. – Харьков, 1978. – 19с.

236. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917 – 1952 г.г.); под ред. И.Т. Полякова. – М.: Госюриздат, 1953. – 365с.

237. Семаков Г. С. Криминология: Курс лекций/ Семаков Г.С. – К.: МАУП, 1999. –128с.

238. Сенин Н. Н. Возмещение вреда, причинённого преступлением,- одна из задач уголовного процесса / Сенин Н.Н.// Проблемы уголовного процесса в свете нового Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации: сб. статей; под. ред. Ю.К. Якимовича. – Томск, 2002.-С. 119-122.

239. Сидоренко Э.Л. Отрицательное поведение потерпевшего и уголовный закон / Сидоренко А.А. – СПб., 2003.-187 с.

240. Словник іншомовних слів; за ред. О.С. Мельничука. – К., 1977. – 775с.

241. Сорокин П. Наказание и кара. Подвиг и награда. / Сорокин П. – СПб.: Изд-во Я.Г. Долбышева, 1914. – 524с.

242. Спільна програма Комісії Європейських Співтовариств, Ради Європи в галузі реформи правової системи, місцевого самоврядування та правоохоронної системи України. – Київ – Страсбург: – Правовий директорат Ради Європи, 1997. – 92 с.

243. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2006 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. – 2007. –№6(82) – С. 30-44.

244. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2007 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 6 (34) – С. 37-43.

245. Стан здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2008р. // Вісник Верховного Суду України. – 2009. - № 5 (105) – С. 19-34.

246. Старков О.В. Основы криминопенологии // Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии; под ред. Д.А. Шестакова. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», - 2003. – С. 305-349.

247. Степанюк А.Х. Сущность исполнения наказания / Степанюк А.К. – Харьков: Фолио, 1999. – 256с.

248. Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. докт. юрид. наук.: 12.00.08 / Степанюк Андрій Харитонович – Харків, 2002. – 393с.

249. Степанюк А.Х. Втілення міжнародних стандартів у практику діяльності кримінально-виконавчої системи України: монографія / А.Х. Степанюк., І.С. Яковець. – Харків: Вид-во «Кроссроуд», 2007. – 210 с.

250. Степанюк А.Х. Кримінально-виконавче право України: підручник / Степанюк А.Х. – Х.: Право, 2005. – 256с.

251. Сумачёв А. В. Пострадавший как субъект уголовного правоотношения: учеб. пособие / Сумачев А.В. – Тюмень, 1999. – 216 с.

252. Сучасна кримінально-виконавча політика України: монографія [Колб О.Г., Захаров В.П., Кондратішина В.В. та ін.]; за заг. ред. О.Г. Колба. – Луцьк: ПП В.Іванюк, 2008. – 210с.

253. Сыроед Т.Л. Защита жертв преступлений в международном праве: дис. канд. юрид. наук.: 12.00.08 / Сыроед Татьяна Леонидовна – Харьков, 1999. – 182с.

254. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / Тертышник В.Н. – К.: А. С. К., 2002. – 1056 с.

255. Тимошенко Б.В. Потерпевший - это звучит горько/Тимошенко Б.В. // Независимость. – 1996. – 2 апр. – С.4.

256. Ткачук О.С. Судове слідство у кримінальних справах про насильство серед військовослужбовців. - К., 2007.-264с.

257. Ткачук О.С. Судовий контроль за слідчими та оперативно-розшуковими діями / Ткачук О.С. // Вісник Верховного Суду України.-2008.-№3(91) - С.-35-38.

258. Токарська І. С. Правовий статус потерпілих та інших учасників

кримінального процесу у кримінальному судочинстві України та засоби їх захисту: навчально-методичне видання [Токарська І.С., Батюк О.В., Колб О.Г. та ін.]; за заг. ред О. Г. Колба. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 83 с.

259. Трубников В.М. Кримінально-виконавче право України: підручник [Трубников В.М., Харченко В.М., Лисодєд О.В. та ін.]; за ред. В.М.Трубникова. – Харків: Право, 2001. – 384с.

260. Трубников В.М. Уголовно-исполнительное право Украины: учебник / Трубников В.М., Филонов В.П., Филонов А.И. – Донецк: Донецк. ин – внутр. дел, 1999. – 640с.

261. Туляков В.А. Учение о жертве преступления: социально-правовые основы: дис. докт. юрид. наук.: 12.00.08 / Туляков Владимир Александрович – Одесса, 2001. – 484с.

262. Туляков В.О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми): монографія / Туляков В.О. – Одеса, 2000. - 480 с.

263. Тюрин Д.П. Рассмотрение проблемы виктимологии по материалах исследований, проводимых в Канаде // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. – М., 1985. - № 86 – С. 60.

264. Тяжкова И.М. Вопросы развития общей части уголовного закона // Вестник МГУ. – М., 1998. - № 2 – С. 10-16. – (серія 11 «Право»).

265. Уголовный кодекс Франции– С. П. S., 2002. – 364 с.

266. Уголовная юстиция: проблемы международного сотрудничества. – М.: БЕК, 1995. – 279с.

267. Уголовно - процессуальный кодекс Российской Федерации. – М.: Юрайт, 2002. - 246с.

268. Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. И.Я.Козаченко, З.А. Незнамовой. – М.: Юрид. лит., 2000. – 612с.

269. Уголовное право: История юридической науки / Отв. ред. В.Н.Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1978. – 189с.

270. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство,

международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века: учебник для вузов / под ред. А.И. Зубкова. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М.: Изд-во НОРМА, 2002. – 640с.

271. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века: учебник для вузов / под ред. А.И. Зубкова. – [3-е изд., перераб. и доп.] – М.: НОРМА, 2005. – 720с.

272. Уголовно-исполнительное право: Учеб. для юрид. вузов. / Под ред. В.И. Селиверстова. – 6-е изд., испр. и доп. – М.: ИД «Юриспруденция», 2007. – 392с.

273. Уголовно-исполнительное право: учебник / А.С. Михлин, П.Г. Пономарев, М.М. Мелентьев.; под общ. ред. И.В. Шмарова – М.: Новый юрист, 1998 – 368с.

274. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Беларусь. – Мн.: Национальный центр информации Республики Беларусь, 2000. – 144 с.

275. Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации. – М.: ООО „ВИТРЭМ”, 2001. – 112 с.

276. Уголовный кодекс Голландии. – С. П. S., 2001. – 297 с.

277. Уголовный Кодекс Российской Федерации.-М.: «ТД ЭЛИТ-2000», 2002.-160с.

278. Уголовный кодекс УССР. –М.: Юриздат. НКЮСССР, 1942. – 104с.

279. Уільдрікс Н., Реєнен П. Діяльність поліції в посткомуністичних суспільствах: Насильство у відносинах поліції і громадськості, демократична поліційна модель і права людини / Уільдрікс Н., Реєнен П., переклад з англ. - К.: Атіка, 2006.-248с.

280. Феоктистов М.О. О некоторых уголовно-правовых аспектах противодействия преступности / Феоктистов М.О. // Современные разновидности Российской и мировой преступности: состояние, тенденции, возможности и перспективы противодействия: сб. науч. трудов / под ред. Н.А. Лопашенко. – Саратов: Центр по исследованию проблем организованной преступности и коррупции, 2005. – С. 372 – 378.

281. Флетчер Д.М. Основные концепции современного уголовного права / Флетчер Д.М., Наумов А.В. – М.: Юрид. лит., 1998. – 364с.

282. Франк Л. В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии: автореф. дис. докт. юрид. наук.: спец. 12.00.08 «Криминальное право и криминология; криминально-исполнительное право» / Л.В. Франк. – М., 1978.-36с.

283. Франк Л.В. О виктимологии и виктимности/ Франк Л.В. // Сов. государство и право. – 1976. - № 4 – С. 75-80.

284. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / Фріс П.Л. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 362 с.

285. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: автореферат дис. докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криміналістика; кримінально-виконавче право» / П.Л. Фріс. – К., 2006. – 36 с.

286. Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України: монографія / Фріс П.Л.; за заг. ред. М. В. Костицького. – К.: Атіка, 2005. – 124 с.

287. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: дис. докт. юрид. наук: 12.00.08 / Фріс Павло Львович – К., 2006. - 406с.

288. Фріс П.Л. Проект Кодексу законів про кримінальні правопорушення / Фріс П.Л. – Івано-Франківськ, 2007.-233с.

289. Хавронюк М.І. Історія кримінального права Європейських країн: монографія/ Хавронюк М.І. – К.: Істина, 2006. – 192 с.

290. Хавронюк М.І. Сучасне загальноєвропейське кримінальне законодавство: проблеми гармонізації: монографія/ М.І. Хавронюк. – К.: Істина, 2005. – 264с.

291. Херрман І. Експертна думка щодо проекту Кримінально-процесуального кодексу України / Херрман І. -К.: Національна Комісія із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2007.-20с.

292. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран / Под ред. З.М. Черниловского. – М.: Юрид. л-ра, 1984 - 464с.

293. Цивільний кодекс України. // Офіційний вісник України. – 2003. - № 11 –

Ст. 461

294. Чебышев-Дмитриев А.О преступном действии по Русскому допетровскому праву / Чебышев-Дмитриев А. – Казань, 1962. – 218с.

295. Чекулаев Д. П. Потерпевший в уголовном судопроизводстве: доступ к правосудию и компенсация причинённого ущерба: автореф. дис. канд. юрид. наук. – М., 2005. – 20 с.

296. Чекулаев Д. П. Потерпевший: доступ к правосудию и компенсация причиненного ущерба / Д.П. Чекулаев -М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2006. - 264 с.

297. Чекулаев Д.П. Потерпевший в уголовном судопроизводстве: доступ к правосудию и компенсация причиненного ущерба: автореф. дис. канд. юр. наук: спец. 12.00.07. «Уголовное право и уголовный процесс» – М., 2005. – 20с.

298. Черепнин Л.В. Общественно-политические отношения в Древней Руси и Русская Правда / Черепнин Л.В. // Древнерусское государство и его международное значение. – М., 1965. – С. 22-30.

299. Черненко М.П. Проблеми теорії і практики виконання майнових покарань: дис. кан. юр. наук: 12.00.08/ Черненко Микола Петрович. - Харків, 2003.-206с.

300. Чубинский М.П. Очерки уголовной политики (понятие, история и основные проблемы уголовной политики, как составного элемента науки уголовного права) / Чубинский М.П. – Х.: Типография «Печатное дело» кн. К.Н. Гагарина, 1905. – 534с.

301. Шаланьєв Є.В. Розвиток поняття злочину у кримінальному праві України (X – кінець XVI століття) / Шаланьєв Є.В. // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2001. – Вип. 19. – С. 56-58.

302. Шемшученко Ю.С. Гармонізація законодавства України з міжнародним і Європейським правом/ Шемшученко Ю.С.: матеріали міжнародної наукової конференції [Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем] (м. Київ, 17-20 жовтня 2000р.) / Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України – К., 2000. – С. 8-20.

303. Шемшученко Ю.С. Європейське право: теорія і практика / Шемшученко Ю.С.: матеріали науково-практичної конференції [Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом] / Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України – К., 1998. – С. 26-28.

304. Шинальський О. Права людини в місцях позбавлення волі – час перейти від слів до діла / Шинальський О. // «Голос України». – 2006. - № 32 (3782) – 18 лютого. - С. 9.

305. Шишов А.Ф. Становление и развитие науки уголовного права СССР. Проблемы общей части (1917 – 1936 г.г.): учеб. Пособие / Шишов А.Ф. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1981. – 93с.

306. Шляпочников А. С. Выявление латентной преступности / Шляпочников А.С., Забрянский Г.И. // Сов. государство и право. – 1973. –№5. – С. 8-14.

307. Шнайдер Г. И. Криминология: пер. с нем.; под общ. ред и с предисл. Л. О. Иванова. –М.: Издат. группа „Прогресс” – „Универс”, 1994. – 504 с.

308. Штанько О.Ф. Організаційні питання підвищення ефективності слідчої діяльності / Штанько О.Ф. // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К.: РВВ КІВС, 2001. – № 6– С. 87-101.

309. Штанько О.Ф. Про вдосконалення системи досудового слідства в Україні / Штанько О.Ф. // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К.: РВВ КІВС, 2001. – № 7. – С. 19-24.

310. Юридична енциклопедія. – К.: Вид-во „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2001. – Т. 3. – 789 с.

311. Юридична енциклопедія.- К.: Вид-во „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 1999. - Т.2.-741с.

312. Юридична енциклопедія. -К.:Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1998 - Т.1. - 672с.

313. Юрченко О.Ю. Некоторые вопросы виктимологического предупреждения преступлений /Юрченко О.Ю. // Проблемы совершенствования украинского законодательства и повышение правоприменительной деятельности.-Харьков: НЮ АУ, 1997. - С. 139-143.

314. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків/ Яворницький Д.І. – К., 1990. – Т.1. – 578с.
315. Якімова С. В. Кримінологічна характеристика та попередження корисливих злочинів на залізничному транспорті (за матеріалами УМВС України на Львівській залізниці): автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криміналістика; кримінально-виконавче право» / С.В. Якімова. – К., 2007. – 20 с.
316. Яковець І.С. Про деякі аспекти концепції державної політики у сфері виконання кримінальних покарань/ Яковець І.С. // Аспект: Інформ. бюл. – Донецьк: Донецький Меморіал, 2007. - № 1 (18) – С. 33-36.
317. Яковець І. С. Первинна кваліфікація засуджених до позбавлення волі та їх розподіл в установи виконання покарань: монографія/ Яковець І. С. – Харків: Вид-во „Кроссруд”, 2006. – 208 с.
318. The 2000 Scottish Crime Survey: Overview Report / Scottish Executive.
319. Viano E. Stereotyping and prejudice: crime victims and criminal justice system // Scandinavian studies on crime prevention. - 1999 - Vol - №7 - P.18.
320. VIII Конгресс по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями // Международное право в документах: учеб. пособ. / Сост. Н.Т. Блатова. - М.: Юрид. лит., 1998 - 856с.
321. Cross-National Studies in Crime and Justice / Edited by David P.Farrington, Patrick A.Langan, and Michael Tonry. - Washington, D.C.:NCJ, 2000 - Sept.
322. Hans von Henting. The criminal and his victim. Studies in the Sociobiology of Crime. - New Haven, 1994 - 164 p.
323. Nicholas S., Povey D., Walker A./Kershawa C. Crime in England and Wales 2004 / 2005 // Home Office Statistical Bulletin. - 2000 - July.
324. Albrecht P.A. and Braum S. Deficiencies in the Development of European Criminal Law // European Law Journal. - 1999. - №5 - P.293-297.